Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Af
Mogens Weinreich

Kend din by

Kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu...

stjysk
jemstavnsforening

Kend din by

Kendte og mindre kendte sider af Århus før og nu...

Udvalgt fra artikelserie i JP Århus
og forfattet af journalist Mogens Weinreich.

Udgivet af Østjysk Hjemstavn - 2005

"Kend din by"

Udgivet af Østjysk Hjemstavnsforening

Tilrettelæggelse og tryk: Ry Bogtryk

ISBN 87-985681-5-9

Omslagsfoto: *Siden de første vikinger for mere end 1000 år siden gik i land og grundlagde bopladsen Aros, har åen spillet en vital rolle i den århusianske lokalhistorie. De to billeder taget samme sted med 100 års mellemrum understreger åens betydning for byen før og nu.*

De anvendte billeder er velvilligt stillet til disposition af Lokalhistorisk Samling og Morgenavisen Jyllands-Postens fotografer.

Forord

Det har aldrig været klædeligt at pynte sig med lånte fjer. Lad det derfor indledningsvis være fastslået, at ideen til »Kend din by« -artikelserien, som i slutningen af 1999 introduceredes i JP Århus, blev undfanget af bladets daværende mærkedagsredaktør Jørgen Jensen. Efterfølgende havnede projektet på mit skrivebord.

Intentionen var formodentlig, at serien skulle have strakt sig over nogle måneder, indtil læserne ikke kunne klare mere. Men omstændighederne ville det anderledes. Faktisk kom der til at forløbe det meste af fem år, inden de implicerede parter enedes om at sige stop.

Førnævnte omstændigheder refererer i første række til, at skildringen af Århusgadernes anlæggelse, historie og arkitektur tilsyneladende havde et større publikum end forudset, hvilket en lind strøm af læserbreve vidnede om. Hvis serien, der var et fast lørdags-indslag i avisen, lejlighedsvis blev udskudt en uge, udeblev reaktionerne ikke.

Men alt har som bekendt en ende. Da der blev sat definitivt punktum i 2004, havde mere end 200 gader passeret revy i JP Århus.

Undervejs i den lange proces skortede det ikke på opfordringer til at udgive »Kend din by« i bogform. Det sidste bragte Østjysk Hjemstavnsforening, der hvert år optræder som udgiver, på banen. I kraft af stor imødekommenhed fra Jyllands-Postens chefredaktion blev projektet realiseret. Resultatet af de fælles anstrengelser er blevet en bog, hvis 60 gadebeskrivelser tegner et bybillede, der i højere grad er forfattet af en journalist end en lokalhistoriker. Udvælgelsen, der ikke har været den letteste sag af verden, følger ikke faste kriterier eller kronologisk orden, men har tilstræbt en balance mellem det indre Århus, yderkvartererne og byens rekreative områder. Der skal nok være læsere, som efterlyser bestemte gader, men her må forfatteren henvise til begrænsningens kunst, som kan være vanskelig at håndtere.

I enkelte tilfælde er omtale af projekter under planlægning i det mellemliggende tidsrum blevet virkeliggjort. Alligevel er omredigering undladt. Artiklerne bringes derfor i uændret form i forhold til offentliggørelsen i JP Århus. Det samme gælder personer, der ikke længere varetager funktioner som de beskrevne. Dette forhold skulle bidrage til at understrege bogens lokalhistoriske element. Forgængelighedens lov fornægter sig heller ikke inden for en begrænset tidsramme.

Udover Jyllands-Postens værdifulde medspil kan der være grund til at fremhæve, at »Kend din By«-serien ikke var

blevet til uden betydelig hjælpsomhed fra Lokalhistorisk Samlings side, hvilket ikke mindst gælder billedstoffet. Nævnes bør også, at de mange faktuelle oplysninger, som er indeholdt i de såkaldte gaderegistranter udgivet af Stadsarkitektens Kontor, har været et uundværligt kildemateriale.

Århus i oktober 2005

Mogens Weinreich

Omlægningen af Banegårds Plads hørte til mellemkrigsårenes største anlægsprojekter i den indre by. Som det vil fremgå af billedet, var det under arbejdet nødvendigt at sende sporvognene via Park Allé

Indholdsfortegnelse:

Fiskergade:
Her trak fiskerne
deres både i land 9

Møllestien:
Rabarberkvarteret er
blevet købstadsidyl 12

Kannikegade:
Flotte huse,
men mangel på leben 16

Banegårdsplads:
Pladsen, der giver det først
indtryk af byen 19

Ny Munkegade:
Bødlernes og rekrutplagernes
arbejdsplads..... 23

Sct. Josephs Hospital:
De katolske søstre fra
Sct. Josephs Hospital 26

Pustervig:
Torvet, der frem til 1974 ikke
havde noget navn..... 29

Østergade:
Da bønderne måtte bygge deres eget
forsamlingshus 32

Rosenkrantzgade:
Da Kasino-teatrets varietéer
trak folk til 36

Sønder Allé:
Kirkegård, jernbaneterræn
og rutebilstation 40

Indre Ringvej:
"Danmarks længste landbro"
fik byen til at hænge sammen 44

Studsgade:
Gaden med navnet, der fortaber sig
i det uvisse 47

Havnegade:
Da byen begyndte at vokse
ud i bugten 51

Ågade:
Å-historiens sidste kapitel venter
på at blive skrevet 54

Grønnegade:
Skidenstræde levede "flot" op
til sit navn 59

H.H. Seedorffs Stræde:
Strædet med byens
livligste bustrafik..... 63

Christiansgade:
Flot arkitektur fortrængte køerne
fra Bispetoften..... 67

Banegårdsgade:
Varieté grænsede
op til kirkegård 70

Odensegade:
Den planlagte boulevard,
der kun fik gadestatus 74

Langelandsgade:
Kodrivernes markvej blev en af
byens længste gader 78

Postsmøgen:
Smøgen, hvor datidens smuglere
udfoldede sig 82

Stadion Allé:
Den snorlige akse fra Sct. Lukas
til idrætspark 86

Aldersrovej:
En "diffus" vej anlagt på
fæstemandens bymark..... 90

Borggade:
Ihærdig malermester fik gennemført
sit projekt..... 93

Liisbergs Gade:
Da brændevinsfabrikkennedbrændte
opstod en gade..... 97

Godthåbsgade:
Da øllet skummede lifligt
i gaden..... 100

Vesterport.
Kasernen lå i den gamle
købmandsgård..... 103

Volden:
Smedenes gamle gydeer nu blevet
mondæn 106

Møllegade:
Her lå garverierne
– og det kunne lugtes ! 109

Bispetorv:
Da Thalia slog sig ned
ved Bispetorv 112

Sjællandsgade:
Den "løsagtige" gade,
der blev SF-højborg 116

Klosterport:
Den søde tand blev plejet
hos Elvirasminde 120

Badstuegade:
Der rørte sig et muntert liv i datidens
badstue 124

Thors Mølle:
Da møllerne ved Varnabækken
var småindustrier 129

Skolegyde:
Gyden ved katedralskolen har heddet
lidt af hvert 133

J.M. Mørks Gade:
Først rykkede kunsten ind
- derefter pigeskolen 137

Falstersgade:
Gamle huse befolket
med unge beboere 141

Nordre Kirkegård:
En vej, der erindrer om livets
forgængelighed 145

Norsgade:
Sadelmagerens biograf med de
hårde træsæder 149

Marselis Boulevard:
Der skulle have kørt havnetog
på boulevarden 154

Universitetet:
"Åndernes Rige" udgør et samfund
på 25.000..... 159

Brammersgade:
Sukkerraffinaderiet var både kaserne og pakhus 163

Sct. Nicolausgade:
Mineralvandet afløst af mælkeprodukter 167

Silkeborgvej:
Landevejen, der blev strøggade i Åbyhøj 171

Harald Jensens Plads:
Trafikalt knudepunkt med arkitektoniske kvaliteter 176

Pontoppidansgade:
Tre stilarter har det godt i selskab med hinanden 180

Viborgvej:
Da dagvognen var en time om at nå Hasle..... 184

Kongsvang:
I Viby brød man sig ikke om folk fra byen 189

Kirkegårdene:
Gravstederne måtte vige for rutebiler og rådhus..... 194

Kongevejen:
Godsejeren fik stoppet vejen gennem sin skov 199

Moesgaard:
Da Bothilde Dahls strand blev folkeeje 203

Mindeparken:
Skovmarken blev byens største park 208

Molsgade:
Gaden, der opstod på en udbrændt tømmerplads 213

Niels Juels Gade:
Kartoneventyret i admiralens gade 218

Tordenskjoldsgade:
Trøjborgs strøggade var længe undervejs..... 222

Strandvejen:
Her glimrer stranden længe ved sit fravær 227

Søren Frichs Vej:
Frichs-lokomotivets storhedstid og fald 232

Montanagade:
Gaden opkaldt efter Dalgas' gamle villa 237

Ankersgade:
Her slutter den nye vej langs banegraven..... 241

Færgerne:
Ny færgehavn kan ikke genskabe fordums storhed 245

Her trak fiskerne deres både i land

Fiskergade var tidligere hjemsted for søfolk af enhver art - blandt andre legenden Christian Jacobsen Drakenberg, der efter sigende blev 146 år ! Nu renoveres gadens eneste bindingsværkshus.

Tømrermester Helge Kragelund vedkender sig en vis svaghed for at restaurere gamle, bevaringsværdige huse. Det kom blandt andet til udtryk, da han i den 11. time reddede bindingsværkshuset, som tidligere rummede Anton Ovesens traditionsrige slagterforretning i Guldsmedgade, fra nedrivning. Det renoverede hus over for Føtex pynter på gaden. Nu er tømrermesteren fra Hadsten på banen igen - denne gang i Fiskergade 88, hvor gadens ældste hus, der kan dateres 1810, er genstand for en gennemgribende istandsættelse, som først ventes afsluttet et pænt stykke på den anden side af årtusindskiftet.

Arbejdet, der foregår under ledelse af arkitekt Steffen Søndergaard, koncentreres i første omgang om et utæt tag, der udbedres fra a til z, inden det forsynes med nye tagsten. Herefter kommer turen til bindingsværket, hvis tilstand ikke lader nogen i tvivl om, at der er tale om et 200 år gammelt hus.

Helge Kragelund, der også står bag renoveringen af ejendommen Mejlgade 19, hvor farvehandler J.C. Juuls Eftf. har holdt til i flere generationer, føler sig ifølge eget udsagn inspireret af den indsats, Århus Kommune ved stadsarkitekt Ole Østergaard udfolder på byfornyelsesområdet. Derfor hans bidrag til at slå bro mellem fortid og nutid, som projektet i Fiskergade er et aktuelt eksempel på.

10 pct. af byen boede i Fiskergade

Gadenavnet mere end antyder en historisk tilknytning til de fiskere, der allerede i middelalderen holdt til ved den daværende åhavn. Det ældste Århus lå på åens nordside, der fungerede som voldgrav til beskyttelse mod ubudne gæster med aggressive hensigter. Men i takt med, at denne trussel fortonede sig, begyndte byen at udvikle sig på åens sydside. Bebyggelsen startede i Brobjerggade, som senere ændrede navn til Frederiksgade, og i næste fase blev Fiskergade anlagt som forbindelse mellem Immervad og Fredensbro. Gadens buede forløb fulgte det daværende åløb.

Sin lokalhistoriske rolle ufortalt har Fiskergade aldrig været nogen prangende gade. Den første bebyggelse bestod af lejeboder, hvilket vil sige småhuse opført af datidens boligspekulanter og beboet af

Ved slutningen af 1800-tallet var de små lejeboder forsvundet fra gadebilledet og afløst af større bebyggelse. Men prangende har Fiskergade aldrig været.

folk i yderst beskedne kår. I dette klientel indgik fiskere, hvis både lå mellem åen og lejeboderne. Derimod fandtes ingen af de købmands- og handelshuse, som skabte aktivitet på den anden side af åen.

En folketælling foretaget i 1787 bekræfter datidens befolknings-sammensætning i Fiskergade. En fjerdedel havde tilknytning til havet. Udover fiskere var der tale om alle slags søfolk fra kaptajner til matroser. De øvrige beboere bestod af håndværkere og enker med behov for at bo billigt. Ifølge samme folketælling befandt der sig på det tidspunkt 422 personer fordelt på 91 husstande i gaden. Trods snævre boligforhold talte de enkelte husstande udover håndværkssvende, lærlinge, tjenestepiger og logerende. Det siger noget om gadens befolkningstæthed, at omkring 10 pct. af byens samlede befolkning på 4.052 indbyggere boede i Fiskergade.

Byens Metusalem

Men trods alt fandtes kontraster til de små huse. Brobjerg Hule var en anseelig bygning, som havde 21 fag langs åen og 10 fag ud mod Brobjerggade. Fra 1724 og helt frem til begyndelsen af dette århundrede var Brobjerg Hule farvergård. Først ved overdækningen af åen i 1930'erne

måtte den gamle bindingsværksejendom lade livet for at gøre plads til den nuværende Centrum-bygning på hjørnet af Åboulevarden og Frederiksgade.

Blandt de personligheder, som har boet i Fiskergade, udgør byens Metusalem, Christian Jacobsen Drakenberg, det mest særprægede kapitel. Søulken Drakenberg hævdes at være født i 1626, hvilket i givet fald skulle indebære, at han ved sin død i 1772 var 146 år ! Selv om der er god grund til at anfægte Drakenbergs fødselsår, så ændrer det ikke ved, at han havde et både langt og bevæget liv. Som sømand, der besejlede alle syv verdenshave, oplevede han at forlise, efterfølgende fangenskab og slaveri. Heller ikke det afsluttende livskapitel i Fiskergade 82 forløb i overensstemmelse med, hvad man kunne forvente af en olding. Drakenberg hævdes at være over 100 år, da han giftede sig. Denne indtræden i den hellige ægtestand berøvede ham tilsyneladende ikke vitaliteten. I hvert fald gik han igen på frierfødder, da hans kone døde.

Det daværende kancelli, som kan sammenlignes med justits- og indenrigsministerierne, var så optaget af Drakenbergs eventyrlige livsløb, at der blev taget initiativ til at nedfælde historien om "Århus' ældste borger, Danmarks ældste mariner og verdens ældste sømand".

Fortiden fastholdt

Selv om Fiskergade gennem århundreder domineredes af småhuse, har gaden også rummet industrier. Det gælder blandt andre P.V. Stampes Klædefabrik. Stampe startede ellers som farver i Fiskergade, mens øgede i slutningen af 1850'erne sine aktiviteter med fabrikation af klæde. I de efterfølgende år opkøbte han en række ejendomme, og ved hans død i 1890 dækkede fabrikken hele firkanten mellem Fiskergade, Mindegade og åen. Virksomheden blev drevet videre til begyndelsen af 1930'erne.

Anlæggelsen af Sct. Clemens Bro i 1884 gjorde et betydeligt indhug i husrækkerne i Fiskergade, hvilket gentog sig ved opførelsen af Bropalæet og Clemensborg. Men frem for alt har Åboulevarden ændret ved Fiskergade, hvis huse langs åen har fået facader til to sider. I de fleste tilfælde vender bygningerne bagsiden ud til Fiskergade, som det eksempelvis er tilfældet med Arosgaarden.

Strækningen fra Frederiksgade til Sct. Clemens Bro domineres af Clemensborg, hvor magistratens 1. afdeling indtil videre holder til, inden den kommer til at vige for et butikscenter, og Tele Danmarks kompleks.

Gadens anden halvdel frem til Fredens Torv har i højere grad bevaret noget af sit gamle præg. Et par af de ældste huse er stadig forsynet med høje, udadvendte stentrapper. Når renoveringen af nr. 88 er afsluttet, vil tømrermester Kragelund have bidraget yderligere til at fastholde Fiskergades fortid.

Rabarberkvarteret er blevet købstadsidyl

Møllestien, der gennem århundreder var tilholdssted for byens bærme, har gennemgået en forvandling i retning af det mondæne.

For fem år siden var en af byens mest stilfærdige gader i oprør. Baggrunden skulle søges i, at den selvejende institution Frimurerstiftelsen havde taget skridt til at opføre en tilbygning med ældreboliger på en tomt på hjørnet af Grønnegade og Møllestien. Planerne bragte Møllestiens beboere på barrikaderne med den begrundelse, at et byggeri i fem etager ville dominere omgivelserne og få en del af Møllestien til at henligge i skygge.

Som led i bestræbelserne for at hindre byggeriet involverede de lokale beboere sig med miljøminister Svend Auken, som ikke kunne frakendes visse forudsætninger for at sætte sig ind i problematikken - for så vidt som han havde boet i Møllestien under sin studietid i Århus.

Udgangen blev, at frimurerne måtte opgive deres forehavende. Et byrådsflertal sagde nej trods anbefaling af såvel magistraten som stadsarkitekt. I dag er den tomt, der skulle have været bebygget, indrettet som parkeringsplads, hvilket man åbenbart godt kan leve med i Møllestien, hvor biler ellers er et ukendt begreb. I stedet signaliserer brostensbelægningen, der i den vestlige ende understreges af en stensætning, som adskiller gade og fortov i to niveauer, sammen med forbudet mod kørende trafik, at her står tiden på det nærmeste stille. En konstatering, der bør opfattes positivt, og som får Møllestien anno 1999 til at fremstå som en af Århus' mest bevaringsværdige steder.

De lave huse afspejler en købstadsidyl, som uvilkårligt leder tanken hen på Den Gamle By. Med den væsentlige tilføjelse, at Møllestien ikke er et museum, men et sted, hvor der bor mennesker.

Ikke Vorherres bedste børn

Og sådan har det rent faktisk været siden middelalderen, da Møllestien indgik i det fattigkvarter, som opstod på den anden side af bymuren. De første beboere, der indrettede sig i gadens usle rønner, beskrives som "gemene folk, husarme, betlere og sengeliggende". Kontrasten til det nuværende klientel, der primært udgøres af studerende og kunsthåndværkere, som har tilført Møllestien et næsten mondænt image, var ret udtalt.

For at blive ved kontrasterne havde datidens Møllesti også en betydelig længere udstrækning end nutidens. Fra Århus vandmølle, hvis beliggenhed var næsten identisk med hovedbiblioteket i Møllepar-

Det kunne godt være motivet til en kriminalroman. Men den avislæsende mand under lygtens skær står ved porten til den daværende sukkervarefabrik.

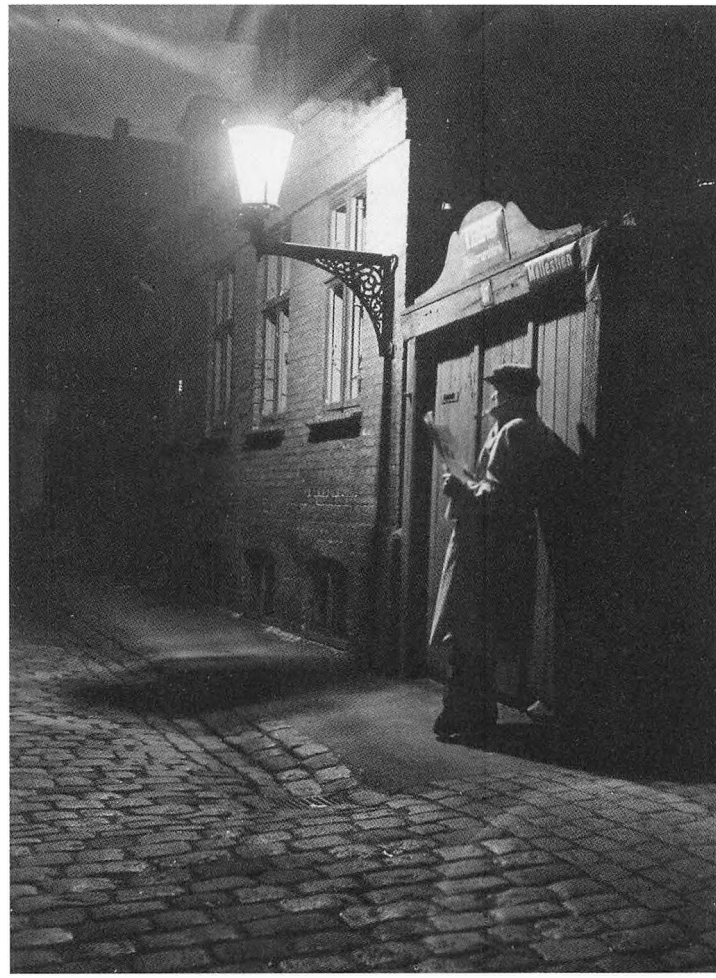

ken, fortsatte strædet over Grønnegade (tidligere Skidenstræde) for at dele sig i to grene, som udmundede i Vestergade. Denne del af Møllestien er forlængst afløst af moderne beboelse, som indgår et totalt ændret gademønster.

Som allerede antydet var det ikke Vorherres bedste børn, der holdt til i Møllestien. I 1686 var Karen Madsdatter således tæt ved at blive brændt på bålet som heks for at have "forgjort og ihjælslået konstitueret byfoged Jens Lauritzen Bjerre". Og selv om den berygtede svømmeprøve, der reelt handlede om at lade livet på en ene eller den anden måde, fastslog hendes skyld, blev Karen Madsdatter alligevel "pardonneret efter særlige forhold" - hvilket vil sige benådet.

Bolchefabrikken

At betleriet florerede i datidens Århus skulle ses i lyset af, at social forsorg den-

gang var et ukendt begreb. Fattiglemmer var derfor henvist til privat godgørenhed fra velstillede borgere, som stod bag opførelsen af såkaldte enkeboder i Møllestien At det var bunden af den sociale rangstige, der levede her, kunne vanskeligt undgå at afspejle sig på miljøet. Som det også var tilfældet i Vestergade og Nygade i nabolaget, hørte tyveri, prostitution og smugkro-virksomhed til hovederhvervene i dette rabarberkvarter. Det betændte miljø var fremherskende helt frem til nyere tid, hvilket vil sige den anden side af sidste verdenskrig.

Men side om side med tilværelsens skyggesider var også den pæne borgerlighed til stede i Møllestien, ligesom de beskedne huse rummede småindustrier. Et af de mest interessante kapitler i sidstnævnte sammenhæng udgjorde Niels Andersens Sukkervarefabrik, der gennem tre generationer var med til at forsøde byens tilværelse, og som var i funktion helt frem til midten af 1960'erne.

Hele familien var i sving

Niels Andersen fremstillede de første bolcher i en kælder på Sandgravvej efter at have overtaget kedler og andet tilbehør fra en grosserer, inden familien flyttede til Møllestien 57, hvor kælderen også her var ramme om produktionen af de søde sager. Da en søn kort før århundredskiftet overtog virksomheden, opførte han en bagbygning, som aktiviteterne blev henlagt til. Der var tale om et familieforetagende, hvor tre generationer varetog alle funktioner med fremstilling, salg, påklæbning af etiketter og distribution. Bolcheproduktionen fulgte ifølge Georg Andersen, der trådte til i 1923 og som drev firmaet de følgende 40 år, følgende mønster:

Sukker og glykose blandedes i forholdet to til et og opløstes i vand, som herefter blev kogt ind over åben ild og en temperatur omkring 130 grader celcius. Herefter løftedes keglen af ilden, og sukkermassen blev hældt ud på en stenplade indsmurt i olie. Når massen var afkølet, kunne forarbejdningen indledes. Sukkermassen passerede gennem flere valser efter at være blevet tilsat smagsessens og farve. Efter afkølingen rystedes bolcherne i et sold for at få frasorteret smuld. Sukkermassen kunne også samles i en klump og trækkes ud i sukkerstænger, der blev klippet i forskellige længder. Farvestriberne i stængerne blev til ved, at man farvede et mindre stykke og lagde striber på klumpen, inden denne blev trukket ud.

Kundekredsen bestod af byens købmænd og gadehandlere, som blev forsynet fra firmaets hestevogn. Da de sidste bolcher og sukkerstænger havde forladt Niels Andersens Sukkervarefabrik i Møllestien for snart 40 år siden, blev en del af interiøret overdraget til Den Gamle By.

Turistattraktion

Hvis de søde sagers ernæringsmæssige værdi måske var af tvivlsom karakter, hvilket forbrugerne - primært børn - næppe gjorde sig nærmere tanker om, så sørgede haverne mellem Møllestien og åen til gengæld for værdifulde vitamintilskud. Haverne lå i frugtbar engjord, hvilket havde en gavnlig indflydelse på udbyttet af frugt og grønt. Største bidragsyder fra "Århus' Amager", som arealet blev kaldt, var M. Nielsens gartneri.

Den forvandling, der har kendetegnet

Møllestien, og som har gjort strækningen mellem Møllegade og Vestergade respektabel, er ikke uden sammenhæng med ungdomsoprøret i 1968. Indtil det tidspunkt var husene i gaden mere eller mindre faldefærdige. Men det miljø, der er skabt af et klientel af studerende og kunstnere, har skabt en gade, som nu indgår i Tourist Århus' byrundture

Det var næppe tilfældet, da frække damer og smugkroer dominerede billedet ! De tilbud, der ledsagede denne virksomhed, er nu afløst af mundblæste glasting, håndgjorte papirer med videre.

Nutidens Møllesti måler mindre end 100 meter, men udgør en side af Århus, der er ret unik. Et besøg er absolut anbefalelsesværdigt.

Derimod er der ikke større sandsynlighed for, at man igen får de lokale beboere på barrikaderne. Det bliver i hvert fald ikke med frimurerne som modpart. Ifølge frimurernes formand, Svend Erik Husum, er der ingen intentioner om at få det strandede projekt på dagsordenen igen.

"Det er historie. Der er ellers mangel på ældreboliger, og vi tilbød at bygge kvit og frit for Århus Kommune. Men der gik politik i sagen", mener Svend Erik Husum.

Flotte huse, men mangel på leben

Meget er forsvundet fra Kannikegade, hvor et par tomme huse venter på at tilføre den gamle gade noget af fordums glans, som blandt andet knyttede sig til forlystelseslivet.

Posthuset er ikke længere posthus. Byens ældste avis er flyttet til Skejby. De sidste toner er forlængst døet hen i Koncertpalæet. Tele Danmark er i opbrud - og for fuldstændighedens skyld er den gamle vin- og tobaksforretning på hjørnet af Sct. Clemens Torv forvandlet til pizzarestaurant.

Konklusionen er vanskelig at komme uden om: Kannikegade er ikke, hvad den har været. Alligevel er det ikke ensbetydende med, at der er tale om en uddøende gade på vej mod evig glemsel. Nye ejere til et par af Kannikegades mest markante bygninger er begyndt at røre på sig og arbejder blandt andet med hotelplaner, når Tele Danmarks bagtrop er ude ved årsskiftet. Den rolle, som den gamle gade gennem århundreder har indtaget i såvel erhvervs- som underholdningssammenhæng, synes således ikke udspillet. Men de fremtidige tiltag kommer til at fremstå i nye skikkelser - med en bankdomicil til fortsat at repræsentere det uforgængelige.

For efterhånden er det 112 år siden, Aarhuus Privatbank tog en nyopført bygning tegnet af arkitekt Thonning i anvendelse. Forinden havde banken, etableret i 1871, haft kortvarige adresser i Rosensgade og på Store Torv. Forud for byggeriet opkøbte banken flere småejendomme samt general Juels have ned mod åen. Blandt de bygninger, der måtte vige i 1887, var et bindingsværkshus, som rummede Emckens restaurant - et af byens bedre spisesteder.

Den nye bank viste sig sine arkitektoniske kvaliteter ufortalt hurtigt at være for lille. Alligevel skulle man helt frem til 1932, før den nuværende bygning tegnet af A. Høeg-Hansen afløste den gamle. Den Danske Banks hovedsæde i Århus bærer sin alder flot.

"Gadedrengenes paradis"

I det hele taget er der i flere henseender stil over Kannikegade, hvilket blandt andet er den legendariske arkitekt, kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann s fortjeneste. Kampmann har lagt navn til såvel posthuset som det tårn, der pryder Kannikegården på hjørnet af Skolegade. Ikke mindst det nedlagte posthus opført i 1903 er et bygningsværk med spændende detaljer både inde og ude. Allerede hoveddøren er et nærmere studie værd, og over samme dør hænger en smedejern-

Den gamle teaterbygning, også kaldet "svedekassen", der ved århundredets begyndelsen måtte vige for opførelsen af Hack Kampmann's posthus. På trappen ses teaterdirektør Sophus Birck.

slampe med kobberskærm formet som en hane. Inde i posthuset kunne man fordybe sig i keramikeren K.K. Hansen-Reistrups friser af postvogne gennem skiftende tider. Forhåbentlig bliver friser og anden udsmykning også tilgængelig for et større publikum, når posthusets fremtidige anvendelse er klarlagt.

Men den kunstneriske udsmykning ufortalt var det ikke alle, der havde ærinde i posthuset, som optrådte lige respektfuldt. Forhallen blev tidligere betegnet som "gadedrengenes paradis", hvilket vil fremgå af følgende karakteristik:

"Et skandaløst tilholdssted for mangfoldige bude, der ofte må vente i timevis,

og som sidder ugenerte og ryger cigaretter, således at disse stumper og hylstre dagen lang flyder i forhallen sammen med bortkastede konvolutter, kasserede aviser og afbrændte tændstikker".

Røgfri lokaler var åbenbart ikke på mode dengang !

En grel kontrast

Kannikegården blev så tidligt som i 1799 købt af selskabet "Kronprindsens Klub" og er senere ombygget i flere faser. Ved posthusets opførelse på den grund, der indtil da havde rummet det gamle teater - bedre kendt som "svedekassen" - blev byggelinien trukket tilbage i forhold i forhold til Kannikegården. Herved opstod den krog, som blev udnyttet af Hack Kampmann til at opføre sin karakteristiske tårnkarnap fra 1908. I dag har et advokatfirma indrettet sig i Kannikegården.

Århus Stiftstidendes gamle bladhus, hvor avisen holdt til fra 1915 til 1989, ejes af Den Danske Bank og har i flere år stået ubenyttet hen. En grel kontrast til tidligere tiders hektiske aktivitet i huset. Så er der mere liv i naboejendommen med den tidligere koncertsal. I stueplanet, hvor den legendariske jazzpianist Leo Mathiesen udfoldede sig i Funkis Bar, har Sct. Clemens-bryggeriet indrettet en restaurant. På hjørnet ved Harald Skovbys Gade drak byens pæne borgerskab kaffe i Marie Christensens konditori, som senere blev indrettet til kantine på Århus Stiftstidende.

Kannikerne

Reelt er Kannikegades bebyggelse koncentreret på denne side af gaden, mens den anden side har frit udsyn til Bispetorv og ellers domineres af en ikke alt for spændende sidebygning til Århus Teater. Men i forrige århundrede frembød torvet et helt andet syn, fordi det kendetegnedes af tæt bebyggelse med bispegården som dominerende element. Først ved bispegårdens nedrivelse i 1883 begyndte torvet at antage sin nuværende skikkelse, selv om de sidste bygninger først forsvandt i 1920'erne.

I den tidligere bebyggelse indgik de kannikehuse, som den tilstødende gade er opkaldt efter.

Kanniker var præster, som ikke havde aflagt munkeløftet, og som derfor havde ret til særejendom. Kannikerne boede i mindre kollektiver, men var ikke underkastet den strenge orden, som herskede før reformationen. Selv om bebyggelsen på det senere torv længe havde relationer til kirken, hindrede det ikke Kannikegade i at være en livlig gade med danseetablissementer, caféer samt "svedekassen", der først i 1900 blev afløst af det nuværende teater, som Hack Kampmann også stod bag..

Gennem århundreder var Kannikegade en vigtig trafikvej til havnen. Selv om den nutidige infrastruktur har ændret ved dette forhold, har gaden fortsat muligheder for at indtage en position i det centrale bybillede. Af samme grund vil planerne for udnyttelsen af de tomme bygninger blive fulgt med interessepå det senere torv længe havde relationer til kirken, hindrede det ikke Kannikegade i at være en livlig gade med danseetablissementer, caféer samt "svedekassen", der først i 1900 blev afløst af det nuværende teater, som Hack Kampmann også stod bag.

Pladsen, der giver det første indtryk af byen

Mens der næppe ændres ved Banegårdspladsens arkitektur, forekommer en ændring af trafikforholdene mere sandsynlige, når de overordnede beslutninger om infrastruktur træffes på den anden side af årsskiftet.

Banegårdspladsens fremtidige trafikforhold knytter sig primært til hovedbanegårdens fortsatte funktion som ankomst- og afgangssted for togrejsende. Men andre forhold bliver ifølge vejchef Niels Schmidt, Vejkontoret, bestemmende for, hvad der skal ske med den central plads. Niels Schmidt peger på Ryesgades forestående omlægning til gågade, sammenhængen med rutebilstationens modernisering og udnyttelsen af arealet ved DSB's nedlagte centralværksteder. Altsammen faktorer, der afventer en afklaring fra infrastrukturudvalgets side, inden Vejkontoret kan komme "på banen".

"Men uanset hvilke overordnede beslutninger, der træffes, skal der i planlægningen af den fremtidige Banegårdsplads tages hensyn til bybusser, taxa og fodgængere", konkluderer vejchefen, der også imødeser en ændret brolægning.

Arkitekt Th. Arboes banegårdsbygning stod i 45 år, inden den i 1929 blev afløst af den nuværende.

Omlægningen af Banegårds Plads hørte til mellemkrigsårenes største anlægsprojekter i den indre by. Som det vil fremgå af billedet, var det under arbejdet nødvendigt at sende sporvognene via Park Allé

Men når det er sagt, er det samtidig Niels Schmidts opfattelse, at Banegårdspladsen næppe vil opnå en fremskudt placering, når prioriterings-rækkefølgen skal fastlægges i kølvandet af infrastrukturudvalgets indstillinger.

Den arkitektoniske helhed

Den 15. juli 1929 udgør en af de lokalhistoriske milepæle, der er værd at fastholde. Det var dagen, da DSB's daværende generaldirektør Andersen Alstrup og borgmester Jacob Jensen indviede den hovedbanegård, der siden har udgjort et af de mest monumentale bygningsværker i det indre Århus. Der var samtidig tale om den tredje banegård, siden den første blev opført i forbindelse med åbningen af jernbanen mellem Århus og Randers - men den nye hovedbanegård afveg i væsentlig henseende fra forgængerne. For det første var der tale om en såkaldt højbanegård, hvis hovedindgang og afgangshal førte ned til togperronerne, og for det andet kom banegården til at indgå i den arkitektoniske sammenhæng, der efterfølgende blev skabt omkring den nyanlagte plads og Park Allé.

Bag denne omfattende byplanlægning stod arkitekt A. Høeg-Hansen og stadsingeniør O. Jørgensen, som efterfølgende generationer har god grund til at sende en

venlig tanke. For Banegårdspladsens krans af ensartede, nyklassicistiske bygninger af gule, håndstrøgne mursten, høje mansardtage og halvrunde kviste medvirker også i dag til at give tilrejsende et umiddelbart indtryk af at være ankommet til en storby, som ganske vist markedsfører sig under betegnelsen "verdens mindste".

Men inden den nuværende Banegårdsplads stod klar, måtte lokalbefolkningen i anden halvdel af 1920'erne gennemleve en periode med trafikmæssige prøvelser. Anlæggelsen af den nye plads indebar blandt andet, at niveauet skulle hæves fem meter. Indtil det tidspunkt lå pladsen reelt nede i et hul. Overgangen fra den nyanlagte Bruunsbro (1921-23) og frem til banegården kendetegnedes derfor af et brat fald, hvilket også var tilfældet, når man kom fra Ryesgade.

Et stort hul at opfylde

Opfyldningen af den nye plads kom derfor også til at omfatte det nederste stykke af Ryesgade, som af samme grund var afspærret i en længere periode. Trafikken inklusive sporvogne måtte derfor ledes via den nyanlagte Park Allé. Når sporvognene krydsede det gigantiske byggerod, som pladsen frembød, måtte de bane sig vej gennem høje jordvolde. Andre skinner var forbeholdt tipvogne, der bragte tusindvis af vognlæs med jord og andet materiale frem til byggepladsen.

Men omsider begyndte den nye Banegårdsplads at tage form. Sideløbende med den nye hovedbanegård opførtes en husrække mellem Ryesgade og Park Allé omfattende nr. 6-10. I 1931 stod ejendommen nr. 12 omfattende Hotel Ritz klar sammen med Park Allé nr. 9-15, mens hjørnet ved SAS og Plaza (tidl. Ansgar) blev opført i årene 1934-37.

Tilbage var pladsens vestlige ende, som det ikke lykkedes stadsingeniøren og arkitekt A. Høeg-Hansen at få styr på, hvilket kom til at indebære et brud på pladsens arkitektoniske sammenhæng. Det var oprindeligt hensigten, at der her skulle have været opført et hovedposthus, men dette fik i stedet sin nuværende placering. I stedet solgte Århus Kommune arealet til dagbladet "Demokraten", der i 1936 opførte den bladbygning, hvis arkitektoniske kvaliteter ikke levede op til omgivelserne. I øvrigt fik man forud for opførelsen af arkitekt V. Puch juniors bladbygning et indtryk af, hvor meget Banegårdspladsens niveau var blevet hævet, fordi der på arealet lå nogle mindre huse, der i bogstavelig forstand var ved at forsvinde i jorden !

Kronprinsens storhedstid

Opførelsen af de gule bygninger skete ikke uden blandede følelser, fordi det betød nedrivning af ældre huse, der dels var bevaringsværdige, og som dels rummede nostalgiske Århus-kapitler. Dette gjaldt ikke mindst Hotel Kronprinsen, der lå ved indkørslen til Park Allé. Udover at tilbyde overnatning for 1 krone var hotellet også ramme om et muntert forlystelsesliv med varieté og en koncertsal, hvor udenlandske orkestre udfoldede sig. Da Kronprinsens aktiviteter ebbede ud i 1917, havde det også nået at medvirke til at hjælpe den spæde filmbranche på benene, hvilket fortsatte under det nye navn Fotorama. Ved indkørslen til Ryesgade lå Centralhotellet med den karakteristiske kuppel, som også forsvandt.

Det pyntede på de gule bygninger, der omkranser Banegårds Plads, at de for nogle år siden var genstand for en afrensning, som igen lod den oprindelige farve komme til sin ret.

Men der gik lange overvejelser i byrådet forud for nedrivningen af de historiske bygninger, hvilket var baggrunden for, at overarkitekt K.T., Seest, i 1924 fik et idéprojekt forkastet. Ved indkørslen til Park Allé var også indrettet et mindre anlæg. Her stod den statue af Enrico Dalgas, som ved Banegårdspladsens tilblivelse holdt flyttedag til Filtenborg Plads.

Lå langt uden for byen

De tre hovedbanegårde, Århus i tidens løb har haft, siger samtidig noget om den bymæssige udvikling, der er foregået. Ved indvielsen af den første banegård i 1862 lå denne "langt uden for byen" og kendetegnedes af vanskelige tilkørselsforhold, fordi Ryesgade endnu ikke eksisterede. Betegnelsen Banegårdsvej - forløberen for den senere plads - blev først indført i 1874.Banegården fik kun 22 års levetid for i 1884 at vige til fordel for en bygning tegnet af arkitekt Th. Arboe. Der skulle herefter forløbe næsten et halvt århundrede, inden den nuværende banegård så dagens lys.

Foreløbig har den holdt 70 års jubilæum efter at være blevet moderniseret i flere faser. Den forestående udvikling af arealet, der tidligere rummede DSB's centralværksteder, forventes også at berøre hovedbanegården.

Også hertil kan yderligere føjes, at der har været røster fremme om at indrette det fremtidige kunstmuseum i banegårdsbygningen og i stedet henlægge togenes ankomst til godsbanearealet ved Skovgårdsgade - med det delvis uudnyttede kongrescenter som ankomsthal. Tanker, der næppe realiseres, men som ikke forekommer mindre spændende af den grund. I givet fald ville det sætte punktum for næsten 140 års togtrafik gennem banegraven - uden at det behøvede at svække Banegårdsplads centrale position i bybilledet.

Bødlernes og rekrutplagernes arbejdsplads

Galgebakken for enden af Ny Munkegade eksisterer trods de barske begivenheder, der har udspillet sig på arealet, ikke længere som stedbetegnelse.

To tidsaldre er repræsenteret på hver sin side af Ny Munkegades afsluttende stykke mellem Kaserneboulevarden og Langelandsgade. På venstre side ligger en række villaer fra omkring århundredskiftet - mens højre side domineres af gule bygninger, der signalerer et tilhørsforhold til det fortsat ekspanderende universitet. Selv om studerende godt kan være et livligt folkefærd, er der tale om et fredeligt område, der på afgørende vis har brudt med en fortid, hvor hængninger stod på dagsordenen, og som senere var hjemsted for nogle af militærlivets mest barske sider. Det var også på samme areal, at århusiansk idræt trådte sine barnesko.

Stedet lader sig vanskeligt lokalisere nøjagtigt i dag. Hvad det med sikkerhed er muligt at fastslå, er, at galgebakken lå mellem de to kaserner, hvor henholdsvis fodfolk og artilleri senere var tjenestegørende. En mere end 300 år gammel tegning udført af H.H. Eegbjerg viser galgens dystre silhuet på en bakketop højt hævet over en by, der dengang kun talte 4.000 indbyggere.

Turen ud til galgebakken hørte sandt at sige ikke til de mest hyggelige. Udgangspunktet var Munkeport - en af stadens syv byporte. Herfra gik forten, som var den daværende betegnelse for, hvad der senere skulle udvikle sig til Munkegade, stik nord. Det var på denne strækning, at bødlen havde sit hus, og hvor galge-aspiranternes sidste vej blev forberedt. Til at hjælpe sig med denne metier havde bødlen et passende opbud af rakkerknægte, som ikke udgjorde noget efterspurgt selskab. Tværtimod udgjorde såvel bøddel som rakkerknægte bunden af hierakiet og blev betragtet som urene og smittebærende, hvilket samtidig var baggrund for, at de var placeret i tilbørlig afstand fra det pæne borgerskab. Men ingen anfægtede af den grund nødvendigheden af bødlens arbejde

Folkeforlystelse

Når hængningerne var udført på galgebakken, hang de afsjælede legemer til offentlig beskuelse og til skræk og advarsel for alle, der forsyndede sig mod samfundets kompromisløse love baseret på princippet: Øje for øje - tand for tand. Men selv om udførelsen af bødlens funktioner ikke henvendte sig til sarte sjæle, hørte hængningerne på galgebakken alligevel til datidens folkeforlystelser. Så meget

Det havde en dyster baggrund, at Ny Munkegade anlagt i forlængelse af Munkegade oprindelig hed Galgebakkevej. Men på billedet ånder alt idyl.

mere bemærkelsesværdigt forekommer det, at galgebakken ikke længere indgår som stedbetegnelse i århusiansk sammenhæng. Ny Munkegade, anlagt i perioden 1872-1900 som en naturlig forlængelse af Munkegade, hed inden den fik sit nuværende navn i 1882, henholdsvis Jordbrovej, Galgebakkenvej og Munkebakken.

Ved gadens etablering var den øverste del fortsat præget af åbne arealer på begge sider. De træer, der fortsat findes i Ny Munkegade, menes at være de sidste rester af en plantage, som kommunen anlagde ved Langelandsgade (tidligere Brendstrupvej), da beplantningen måtte vige for en byudvikling, der i sidste halvdel af forrige århundrede fik Århus til at vokse fra 15.000 til 50.000 indbyggere. Men forinden var den beskedne kommunale plantage blev købt af en af tidens store handelsmænd, J.K. Gerdes, som også ejede en købmandsgård på Lille Torv. I 1890'erne kunne man i den lokale vejviser fortsat støde på betegnelsen "Gerdes Plantage", som til sidst måtte vige for Falstersgade.

Peter Sabroe på banen

Opførelsen af de to kaserner i Høgh Guldbergsgade og Langelandsgade betød ned-

læggelse af en havekoloni, som fra kommunal side blev stillet gratis til rådighed for byens mindrebemidlede. Samme areal savnede i det hele taget ikke anvendelsesformål. I de mange aktiviteter indgik både markedsplads, dyrskuer og eksercits for borgervæbningen. Det sidste gjorde det ikke unaturligt, at de to nyopførte kaserner også anvendte området til øvelsesplads, hvilket ikke gik helt upåagtet hen i nabolaget. Berygtede underofficerers behandling af de værnepligtigte soldater vakte ofte harme, og for at scenerierne, når de værste rekrutplagere udfoldede sig, kunne foregå mere i det skjulte, blev der plantet et læbælte for at afskærme begivenhederne.

Men det afholdt alligevel ikke den legendariske Peter Sabroe fra at give afløb for sin harme i dagbladet "Demokraten", hvis antimilitaristiske holdning var velkendt.

Borgerskabets undren

Men der udfoldede sig også mere harmløse ting på arealet, som var samlingssted for kricketspillere, ligeså der blev anlagt en cindersbane til atletik og cykelløb. Det var i idrættens barndom, og forholdene var set med nutidige øjne utroligt primitive. Men det afholdt ikke de unge sportsfolk fra at udfolde sig - til borgerskabets dyre undren. Datidens lange og fysisk krævende arbejdsdage gav de færreste overskud til at fortsætte i samme stil efter fyraften

I 1915 etablerede klubberne AGF, Fremad , 1900 og Olympia det første århusianske idrætssamvirke, hvilket bragte planerne om en idrætspark på dagsordenen. Men de implicerede klubber havde svært ved at finde fodslag, hvilket ikke animerede byrådspolitikerne til at engagere sig i projektet. Samtidig var der modstand mod at opgive de primitive træningsanlæg - blandt andet ved Galgebakken. Først da AGF fik en ny formand ved navn Fr. Lausen , banede det vej for, at Århus Idrætsparks opførelse kom ind i konkrete baner - med efterfølgende indvielse i 1920.

Alligevel blev der også i fortsættelsen dyrket idræt ved Galgebakken, selv om byudviklingen ikke lod sig stoppe.

De katolske søstre fra Sct. Josephs Hospital

Den snart 100-årige hospitalsbygning i Bülowsgade anvendes i dag til voksenundervisning og som aktivitetscenter for handicappede.

Jo højere man når frem i forrige århundrede, jo højere bliver husene i Bülowsgade. Samtidig går det op og ned i den gamle Frederiksbjerggade opkaldt efter general Frederik von Bülow, der som øverstbefalende for de danske styrker i krigen i 1849 foretog det velgennemførte udfald ved Fredericia. Den ældste del, anlagt i 1878, stiger fra udgangspunktet i Jægergårdsgade til Ole Rømersgade og kendetegnes af lave huse på 2 ½ etager. I det mellemste afsnit frem til Sct. Paulsgade vokser beboelseshusene til 3 ½ etager - for på det sidste let faldende stykke at nå op i 4½ etager opført i 1901.

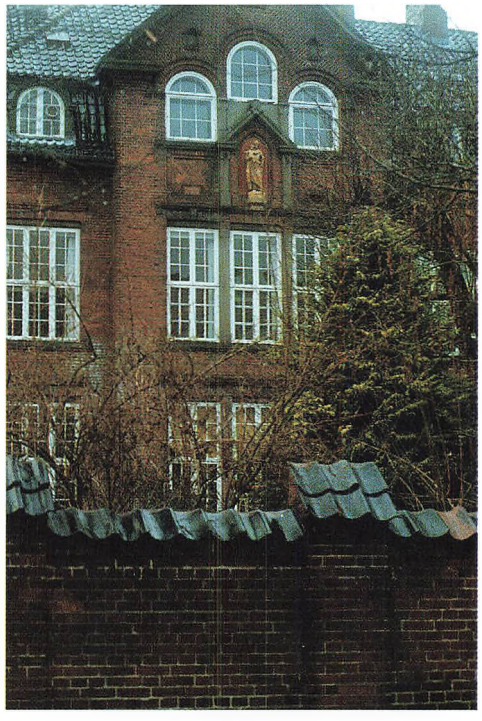

Bygningskomplekset med det tidligere hospital er stadig omgivet af høje mure.

Mens istandsættelsen af de gennemgående velholdte ældste huse har skabt et uensartet mønster, er der mere sammenhæng i Bülowsgades afsluttende del. Ved Tietgens Plads man møder den mest stilrene arkitektur i form af Sct. Josephs Hospital, der fra opførelsen i 1906 og frem til Århus Amts overtagelse i 1972 var tæt forbundet med den katolske nonneorden Sct. Joseph Søstre. Ældre århusianere erindrer stadig de sortklædte søstre i gadebilledet, når de fra hospitalet via Odensegade gik til messe i den katolske kirke i Ryesgade.

Sct. Joseph Søstrenes tilknytning til Århus kan føres tilbage til århundredskiftet og blev indledt i et lejet hus i Frederiksgade 32 for senere at flytte til

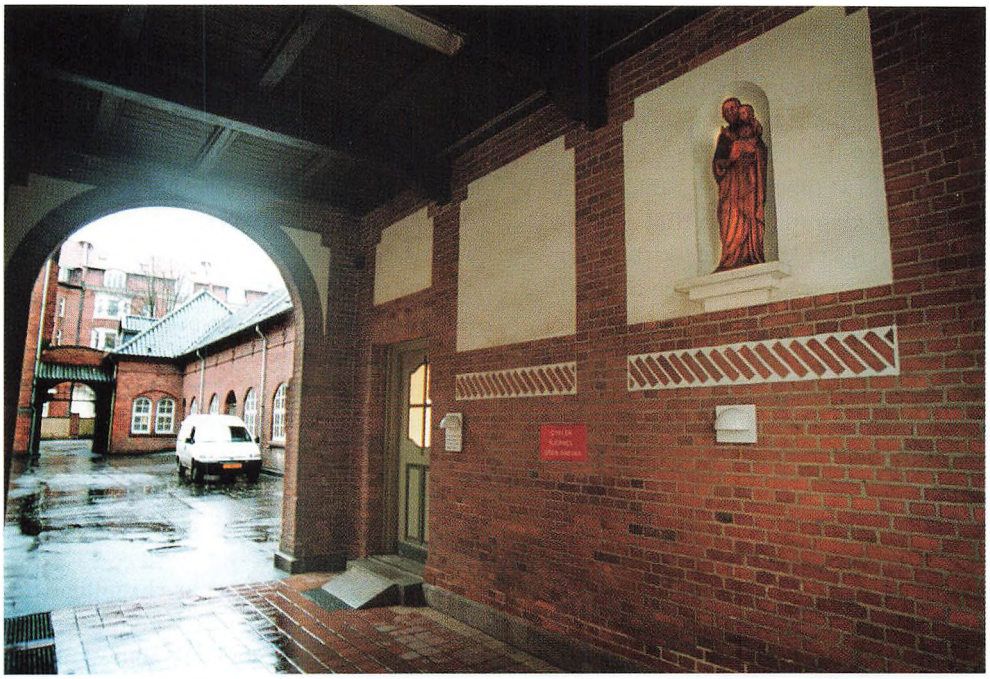

Helgenfiguren ved indgangen til den nuværende voksenundervisning erindrer stadig om Sct. Josephs fortid som hospital.

Østergade 21. På begge adresser ydede de katolske søstre hjælp til medmennesker på tilværelsens skyggesider.

Selv om Sct. Joseph Søstrene er forpligtet af et troskabsløfte baseret på fattigdom, lydighed og kyskhed, var og er nonneordenen ikke helt ubemidlet. Under alle omstændigheder købte provincialpriorinde Mére Marie Genevieve i 1906 det areal, der samme år skabte baggrund for, at pater Schmidt samme år kunne nedlægge grundstenen til et nyt katolsk hospital opkaldt efter nonneordenen.

Arkitekt Thorkel Møllers bygningskompleks indviet året efter fylder det halve af karréen mellem Bülowsgade, Bogensegade og Lars Krusesgade inklusive den store have, der udgjorde hospitalets rekreative område. Sct. Joseph Hospital er opført i røgsten med mansardtag og sortglaserede tagsten. Nybarok-bygningen er opført symmetrisk med en midtrisalit og sidefløje. Det katolske element understreges allerede i porten af en helgenfigur, der også fremtræder på facaden ud mod Bogensegade. Desuden indrettedes et kapel til de daglige messer.

Foregangshospital

Sct. Joseph var i flere henseender et foregangshospital indviet i en tid, da standarden på de kommunale sygehuse lod en del tilbage at ønske. Ved etableringen havde det katolske sygehus 140 sengepladser,

men denne kapacitet skulle hurtigt vise sig ude af stand til at dække et voksende behov, og i fortsættelsen måtte søstrene indskrænke deres beboelsesafsnit. Hospitalet blev ikke mindst anvendt i bekæmpelsen af tuberkulose, som på det tidspunkt udgjorde et alvorligt samfundsproblem. Også i kraft af en kirurgisk afdeling med operationsstue, en ortopædisk afdeling og en specialafdeling for øre- og øjensygdomme havde Sct. Joseph pionerstatus. Ved universitetets indvielse i 1934 var det derfor naturligt, at det medicinske fakultets undervisning blev henlagt til Bülowsgade.

Kapellet blev kantine

I den strøm af læger, der gennem Sct. Josephs 65-årige virksomhed arbejdede på hospitalet, erindres især to navne - Max Brammer og Carl Krebs. Sidstnævnte som chef for røntgenafdelingen.

2. verdensskrig gik heller ikke sporløs forbi Sct. Joseph, som måtte affinde sig med, at den tyske værnemagt lagde beslag på en del af hospitalet. I denne periode var det et dagligt syn at se invaliderede soldater på krykker tage turen mellem lazaret og i den ligeledes beslaglagte N.J. Fjordsgades skole.

Søstrenes funktioner som sygeplejersker suppleret med undervisning og menighedsarbejde varede frem til 1972. Efter amtets overtagelse af hospitalet blev nogle af de katolske nonner boende i bygningen, som i dag anvendes til voksenundervisning inden for VUC og som aktivitetscenter for handicappede. For at understrege, at vi lever i en mere prosaisk tid, er det tidligere kapel i dag indrettet som kantine, mens nonnernes beskedne celler tjener som pulterrum !

Tre søstre tilbage

Alligevel er det ikke ensbetydende med, at Sct. Joseph Søstrene helt er forsvundet fra Århus. Tre søstre er bosiddende ved den katolske kirke i Ryesgade. En af dem er beskæftiget på kommunehospitalets radiumafdeling, en udfører såkaldt retrætearbejde på økumenisk basis, mens den tredje er pensionist.

Klokken på Sct. Josephs Hospital, der gennem mange år kaldte til bøn, befinder sig nu på et kloster på Djursland - langt fra søstrenes historiske udgangspunkt i Le Puy i Frankrig. Her skabte det 17. århundredes religions- og borgerkrige nød og elendighed, hvilket fik kvinder med forskellig baggrund til på et kristent grundlag at tage del i det humane arbejde. I 1650 overgav biskop Henri de Maupas søstrene i Le Puy til Sct. Josephs beskyttelse. Godt 300 år senere ankom de fire første søstre fra den katolske nonneorden til København for at indlede det arbejde, der gennem skiftende tider har sat sine spor inden for såvel sundhedsvæsen som undervisning.

Torvet, der frem til 1974 ikke havde noget navn

Hvad der ligger til grund for betegnelsen Pustervig omgærdes af en vis usikkerhed. Men under alle omstændigheder står torvet nu foran en "ansigtsløftning".

Størsteparten af torvene i det indre Århus er af ældre dato, hvilket i nogle tilfælde vil sige, at de kan føres tilbage til middelalderen. Men ingen regel uden undtagelse. Pustervig afviger i flere henseender fra dette mønster, selv om det uanselige torv mellem Badstuegade, Volden og Rosensgade er beliggende i byens ældste del. Dette forhold ufortalt blev Pustervig først anlagt i forbindelse med opførelsen af Borgporten-komplekset i 1919. Og hvad der ikke er mindre bemærkelsesværdigt: Sit nuværende navn fik Pustervig først i juni 1974.

Alligevel er der tale om en betegnelse, der er betydeligt ældre i århusiansk sammenhæng. Frem til 1967 hed det sydligste afsnit af Volden, der udmunder i Store Torv, Pustervig - lige som navnet heller ikke er ukendt i andre danske byer. Men hvad Pustervig reelt refererer til, synes der at være flere kvalificerede bud på. "Puz" dækker eksempelvis over et vandfyldt hul, og området, hvor det senere torv opstod, lå i gamle dage i et sumpet område.

Men sandsynligheden taler i højere grad for, at Pustervig-begrebet skal sættes i relation til smedehåndværket. I kraft af de blæsebælge, smedene betjente sig af, nød de også betegnelsen "kulpustere". Herved udgjorde de samtidig et ikke helt ufarligt naboskab for datidens stråtækte huse, hvilket forklarer, at de fleste smede holdt til i isolerede omgivelser i udkanten af byen.

Arealet mellem Badstuegade og Volden, hvor Borgporten nu ligger, domineredes tidligere af Marcus Bechs Gaard, opført i 1593. Den gamle købmandsgård med Danmarks ældste daterede svalegang var allerede i 1880 så faldefærdig, at den nogle steder måtte afstives for ikke at falde sammen. Alligevel fik den lov til at blive stående til 1916, da den måtte vige for Borgporten. Men de mest bevaringsværdige fag af Marcus Bechs Gaard blev senere genopført i Den gamle By.

Reddet af "Cykle-Bernhardt"

Ved opførelsen af Borgporten - navnet refererer til en af de ældste byporte - fik Århus sin første overdækkede forretningsgade fra Store Torv til det senere Pustervig.. "Kend din by" har tidligere beskæftiget sig med de uudnyttede muligheder, Borgportens indre i dag frembyder, men indtil videre foretrækker forretningerne at profi-

Pustervig er trods omgivelserne et relativt nyt torv, som nu indtager en central position i byens cafeliv. I baggrunden Borgporten og Meulengrachts pakhus.

lere sig ud mod de tilstødende gader. Tilbage står, at Borgporten trods en længde på 50 meter ikke udfyldte den tomt, som den nedrevne Marcus Bechs Gaard efterlod, hvilket skabte mulighed for anlæggelse af et mindre torv - uden navn. I en halv snes år fra 1925-45 fungerede torvet som tilholdssted for nogle af byens slagtere, som tidligere havde haft stader på Bispe Torv.

Men det var ellers ikke langt fra, at torvet havde fået en en kort levetid. For allerede i 1935 var et projekt omhandlende en ny hovedfærdselsåre fra Frederiksgade til Østbanetorv oppe at vende i byrådet - uden at blive vedtaget. Historien gentog sig en snes år senere, da der igen var planer om at etablere en "motorvej" tværs gennem den indre by, hvilket i givet fald ville have betydet det såkaldte latinerkvarters endeligt. I denne sammenhæng udgør Odense et skræmmende eksempel på, hvad der kan komme ud af den form for "byplanlægning". Når Århus indskrænkede sig til at anlægge en busgade, som de færreste vil betegne som nogen skønhedsåbenbaring, samt foretage en påkrævet udvidelse af Nørreport, var det ikke mindst afdøde borgmester Bernhardt Jensens fortjeneste. Byens borgere bør sende "Cykle-Bernhardt" en venlig tanke.

Kongeligt badeliv

Siden Pustervig og tilstødende gader und-

gik bulldozernes hærgen, har kvarteret omkring torvet gennemlevet en ændring til det bedre. Mens "Minefelt"-epoken dækker over et noget belastet miljø, hvor småkriminelle holdt til sammen med det lette kavaleri i form af byens løse fugle, har kvarteret siden 70 erne udviklet sig i mere mondæn retning med caféliv, in-steder og modebutikker. Men det gennemgående unge klientel færdes fortsat i ældre omgivelser. Midt på Pustervig-torvet ved Badstuegade kan man eksempelvis finde købmand Harboe Meulengrachts pakhus fra 1890. Og for at blive ved Badstuegade skyldes navnet ikke rene tilfældigheder. Her indrettedes allerede i middelalderen en badstue i et stenhus, der blandet andet blev frekventeret af kong Hans i 1487. I kongens regnskabsbøger figurerer en udgiftspost på "28 skilling til tysk øl, der var uddrukket i badstuen i Aars (Århus), da kongen badede der". At badstuen tilsyneladende tjente andre formål end kroppens renhold mere end antydes af et andet dokument, der fortæller, at "Eiler Bryske har udlagt tre mark til kongens behov".

Byen fik ny dåbsattest

I sommer vedtog byrådet et projekt, der lægger op til at øge Pustervigs tiltrækning på såvel lokalbefolkning som tilrejsende. Projektet indebærer, at en ny vandkunst skabt af den kontroversielle kunstner Christian Lemmerz bliver indviet til påske. Udover et vandbassin bliver der tale om en to meter høj figur i form af en hermafrodit, som repræsenterer en gendigtning af en klassisk figur - med en ironisk undertone. Samtidig tildækkes den alt andet end spændende mur på torvets nordside med et espalier med slyngplanter, der vil tilføre det fremtidige Pustervig et grønnere helhedsindtryk.

Hertil kan føjes, at torvet allerede har fået ny belægning, og at arbejdet med denne har gjort Århus ældre, end historikerne ellers mente at kunne fastslå. Da den gamle, ujævne brolægning blev fjernet, stødte man på nogle træplanker, der viste sig at stamme fra byens gamle voldgrave, og som af arkæologer fra Moesgård blev tidsfæstet til slutningen af 800-tallet. Med stadsarkitekt Ole Østergaards ord fik Århus ved denne lejlighed en ny dåbsattest.

Da bønderne måtte bygge deres eget forsamlingshus

I Århus ville ingen lægge lokaler til de forkætrede venstrefolks møder. Men i tidens løb udviklede Østergades Hotel sig til et af de mest benyttede samlingssteder om det lokale forenings- og selskabsliv.

En sidegade til strøget. Sådan kan Østergades status ved årtusindskiftet vel bedst karakteriseres. Men vel at mærke en aktiv sidegade. For udover at udfylde en vital rolle i bybilledet rummer gaden spændende lokalhistoriske kapitler - blandt andet i kraft af Østergades Hotel, der til oktober kan fejre 125 års bygningsjubilæum.

Mens Søndergade og Østergade har fælles udgangspunkt, så har de to gader udviklet sig forskelligt. I 1860, da de var nyanlagte, førtes i byrådet en hektisk debat om, hvorvidt Søndergade eller Østergade skulle brolægges. Det kommunale budget kunne åbenbart ikke bære, at begge gader blev omfattet af projektet. Når vægtskålen tippede ned til fordel for Østergade, var det udtryk for, at gaden blev tillagt den største trafikale betydning. Den nyanlagte Østergade udgjorde nemlig en vigtig vej til havnen via Frederiksgade, mens Søndergade endte blindt ved åen. Et forhold, der først ændrede sig ved opførelsen af Sct. Clemens Bro i 1884.

Fælles for de to gader var, at de inden etableringen lå på et areal på den "forkerte" side af byportene, som frem til 1851 havde karakter af grænseovergange, hvor der blev afkrævet told af varer, som førtes ind i byen. Det forklarer samtidig, hvorfor Posthussmøgen og Telefonsmøgen, der fortsat eksisterer, gik under betegnelsen "Tolderstien". For det var her, tolderne patruljerede i jagten på smuglere, der i nattens mulm og mørke førte varer ind i byen via baghaver i Fiskergade og Frederiksgade.

Bjørnbak tog affære

Den daværende toft, hvor Søndergade og Østergade opstod, ejedes af storkøbmand Hendrik Schandorff, som strædet af samme navn er opkaldt efter. Udover at drive en købmandsgård, som nu er at finde i Den gamle By, kunne Schandorff heller ikke underkendes evner som jordspekulant. I 1854 annoncerede han efter at have opnået byrådets godkendelse sin udstykkede mark, hvor der hidtil havde græsset køer, til salg. Blandt køberne var fabrikant Søren Frich, der anlagte en maskinfabrik med jernstøberi, hvor det nuværende Hafnia-kompleks (Regina) er beliggende.

Ved anlæggelsen i 1860 udgjorde Østergade en vigtig forbindelse til havnen. Gaden har siden måtte afgive plads til både J.M.Mørksgade, der ses i baggrunden, og Busgaden.

Den voksende industrialisering var også medvirkende til at sætte gang i byggeriet i Østergade. Det var samtidig en periode kendetegnet af hårde politiske konfrontationer mellem højre og venstre. De to fløje, der senere udviklede sig til Det konservative Folkeparti og Venstre, nærede for 140 år siden ikke blide følelser over for hinanden. Bønderne var alt andet end populære, når de markerede sig politisk, hvilket blandt andet bevirkede, at de blev nægtet adgang til mødeaktiviteter i byens lokaler.

Det bragte for alvor venstreføreren Lars Bjørnbak på banen. Han tog initiativ til at købe en større byggegrund mellem Østergade og Asylgade (senere Hans Hartvig Seedorff Stræde. Her opførte et aktieselskab Den folkelige Forsamlingsbygning, der blev indviet den 18. oktober 1875. Men det stemte ikke borgerskabet mildere. Den fortsatte boycot af venstrebevægelsen, der betragtedes som datidens "maoister", bevirkede, at Lars Bjørnbak ikke kunne få forsamlingshuset prioriteret. Men heller ikke det var i stand til at stoppe Bjørnbak, der kørte rundt blandt tilhængere i Viby og omegn og indsamlede obligationer og andre værdipapirer, således at han i den sidste ende kunne deponere 20.000 kr. i banken.

Hele byens hus

Det folkelige forsamlingshus, der i dag er

Hotel Dagmar på hjørnet af Østergade og Seedorffs Stræde er forlængst nedrevet og afløst af en moderne forretningsbygning.

bedre kendt som Østergades Hotel, selv om heller ikke denne betegnelse længere er relevant, var set med datidens øjne ganske imponerende bygningskompleks bestående af to sale på hver sin etage, restauranter og 30 værelser. Hertil kom stalde med plads til 200 heste !

Også byggefasen kaldte stærke følelser frem hos byens højrekræfter. Den lille sal var forsynet med jernsøjler, hvis funktion var at bære gulvet til den store sal placeret en etage højere. Fabrikant Søren Frich fik tilbudt at levere søjlerne, men svarede, at han kun ville påtage sig denne ordre, hvis Lars Bjørnbak blev hængt i den første af søjlerne !

Søren Frich blev ikke leverandør.

Men efterhånden fandt de politiske modsætninger er mere behersket niveau, og forsamlingshuset i Østergade blev i stigende grad ramme om arrangementer af enhver karakter Selv de konservative lejede sig ind. I sin snart 125-årige eksistens har Østergades Hotel spillet en væsentlig rolle i det lokale forenings- og selskabsliv. Udover at byde på alle former for mødeaktiviteter har den gamle forsamlingsbygning, der blev udvidet i 1921 ved opkøb og nedrivning af en naboejendom, også været hjemsted for baller og turnérende teaterselskaber.

Tidernes ugunst

På denne baggrund var det et trist udtryk for tidernes ugunst, at gratulanter, der indfandt sig ved bygningens 100 års jubilæum i 1975 blev mødt af et skilt med teksten: Lukket grundet omforandring. En ordlyd, der reelt dækkede over en betalingsstandsning.

Senere blev husets aktiviteter genoptaget. Når Østergades Hotel i sine velmagtsdage var en institution i byen, havde det sammenhæng med initiativrige restauratører som Chr. Jørgensen og Søren Randa. Under indtryk af, at nye tider krævede nye tiltag, indrettedes restaurant "Flaskehalsen" og diskotek "Fyrtøjet". Til de mere muntre kapitler hører også, at hestehandler Th. Kirkegaard helt frem til begyndelsen af 1960 erne forpagtede baggården til Østergades Hotel, hvor der blev drevet en livlig hestehandel, hvilket fik hotelgæster til at klage over flueplage.

I dag er fluerne forsvundet fra den gamle bygning, hvis facade-figurer er inspireret af wiener nyrenæssance. Og

hotelgæsterne er afløst af unge under uddannelse, der har indrettet sig i klubværelser. Spisestedet "Den grimme Ælling" holder til i kælderetagen, mens en modeforretning lægger beslag på 1.etage. Men en rest af fortiden lever trods alt. Det er stadig muligt at få en svingom i "Palmehaven", der henvender sig til et voksent publikum i den nederste sal. Den store sal var indtil nytår bankocenter for nogle idrætsforeninger, men lejeaftalen er udløbet, hvilket indtil videre sætter spørgsmålstegn ved den fremtidige anvendelse. Bygningen ejes af kommanditselskabet Cevo Invest III.

Berørt af byregulering

De fleste huse i Østergade er moderne forretningsejendomme. Alligevel støder man enkelte steder på forsiden. Det gælder eksempelvis på hjørnet af Frederiksgade. Her opførte købmand O. Overbye i 1883 et hus, der står endnu, og som formodentlig er gadens ældste. Bygningen fik senere tilført en mindre fløj samtidig med, at der blev opført en mur med en klassisk portal til at skabe sammenhæng mellem de to huse. I 1917 forsvandt muren til fordel for en mellembygning med pianofabrikant H.N. Poulsen som bygherre. I dag holder en tøjforretning til i en blanding af gammel og ny arkitektur.

Det er også værd at notere, at det socialdemokratiske dagblad "Demokraten" frem til flytningen til Banegårdsplads i 1936, oplevede sin bedste periode i Østergade 46, som også har ændret udseende, og at samme gade har været hjemsted for banker med skiftende navne. Landbosparekassen, etableret i 1862, holdt til på hjørnet af Søndergade i den samme bygning, hvor Unibank i dag har indrettet sig. Og på hjørnet af H.H. Seedorff Stræde opførte Arbejdernes Spare- & Lånekasse, oprettet i 1874, bygningen med det karakteristiske tårn, som nu er overtaget af Jydske Bank

Byregulering har to gange medvirket til at ændre Østergades udseende. Allerede omkring århundredskiftet blev gaden forlænget fra Frederiksgade og ned til åen. Men det nye stykke kom ikke til at hedde Østergade, men J.M. Mørksgade efter en tidligere redaktør på Aarhuus Stiftstidende.

Og i slutningen af 1960'erne måtte ejendommene i Østergade 3-7 vige til fordel for den nyanlagte busgade. I samme forbindelse blev indrettet et minitorv ved indkørslen til parkeringspladserne over og under jorden.

Da Kasino-teatrets varietéer trak folk til

I dag er der mere stilfærdigt i Rosenkrantzgade, hvis navn refererer til en baron og regimentschef, som spillede byrådet et puds.

Et besøg i Rosenkrantzgade i aktuel skikkelse rummer mulighed for at tilgodese både sjæl og legeme. Side om side kan man finde teatret Svalegangen og Jensens Bøfhus, der er med til at skabe liv i en gade, som ellers ikke hører til byens mest muntre. I den henseende er det svært at leve op til en glorværdig fortid, da den legendariske varieté Kasino-teatret holdt til i samme bygning, som nu rummer Svalegangen, hvilket lægger op til et jubilæum med sentimentale undertoner.

Det er faktisk 100 år siden, at Århus tog hul på det 20. århundrede ved at indvi to teaterbygninger, der i fortsættelsen dyrkede hver sit repertoire. Mens Aarhus Teater, opført ved Bispetorv efter kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann's tegninger, stod som eksponent for den seriøse kunst, var Kasino-teatret, tegnet af den lokale arkitekt S.F. Kühnel, hjemsted for det mere folkelige.

Bygherre for Kasino i Rosenkrantzgade var direktør Marinius Olsen, hvis veludviklede sans for varieté-forestillinger forinden var kommet forsamlingsbygningen i Østergade til gode. Men direktør Olsen havde brug for større rammer, og Kasinobygningen var landets første, der primært var indrettet med henblik på varietéer. Premiere-forestillingen den 7. december 1900 bød på traditionelle indslag som jonglører, sangnumre og kunstcyklister. Marinius Olsen, der var en ferm tekst- og

I det ydre ligner den mere end 100 år gamle Kasino-bygning sig selv.

Åbningsprogrammet med blandt andet prolog ved direktør Marinius Olsen

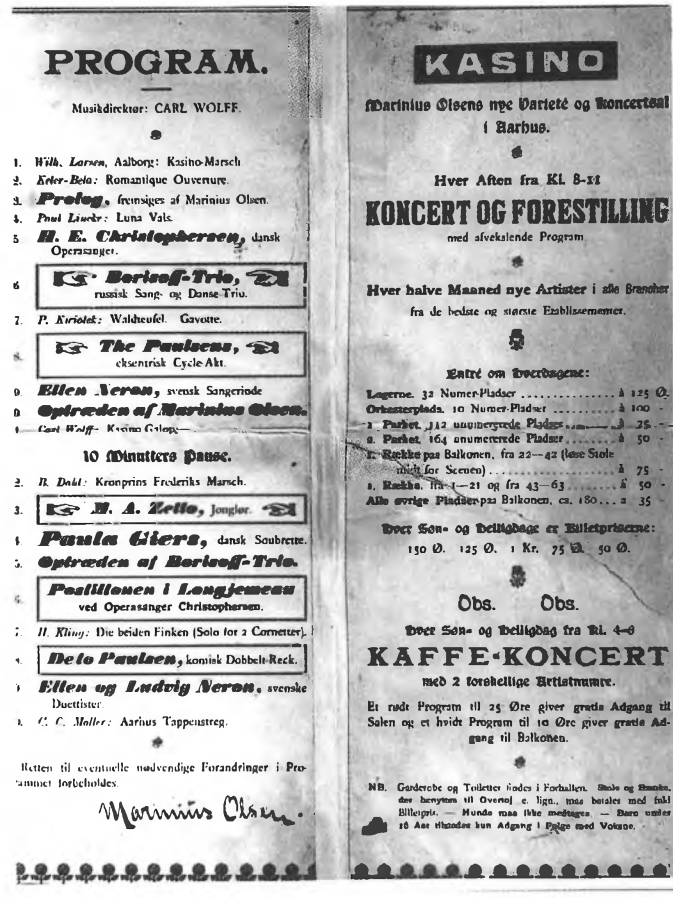

PROGRAM.

Musikdirektør: CARL WOLFF.

1. *Wilh. Larsen*, Aalborg: Kasino-Marsch
2. *Keler-Bela:* Romantique Ouverture.
3. **Prolog**, fremsiges af Marinius Olsen.
4. *Paul Lincke:* Luna Vals.
5. **H. E. Christophersen**, dansk Operasanger.
6. **Berisoff-Trio**, russisk Sang- og Danse-Trio.
7. *P. Kriolet:* Waldteufel. Gavotte.
8. **The Paulsens**, excentrisk Cycle-Akt.
9. **Ellen Neron**, svensk Sangerinde
10. **Optræden af Marinius Olsen.**
11. *Carl Wolff:* Kasino-Galopp.

10 Minutters Pause.

12. *H. Dahl:* Kronprins Frederiks Marsch.
13. **H. A. Zelle**, Jonglør.
14. **Paula Giers**, dansk Soubrette.
15. **Optræden af Berisoff-Trio.**
16. **Pauliinen i Longjumeau** ved Operasanger Christophersen.
17. *H. Kling:* Die beiden Finken (Solo for 2 Cornetter).
18. **Dele Paulsen**, komisk Dobbelt-Reck.
19. **Ellen og Ludvig Neron**, svenske Duettister.
20. *C. C. Møller:* Aarhus Tappenstreg.

Retten til eventuelle nødvendige Forandringer i Programmet forbeholdes.

Marinius Olsen.

KASINO

Marinius Olsens nye Varieté og Koncertsal i Aarhus.

Hver Aften fra Kl. 8-11

KONCERT OG FORESTILLING

med afvekslende Program.

Hver halve Maaned nye Artister i alle Brancher fra de bedste og største Etablissementer.

Entré om Hverdagene:

Logerne. 32 Numer-Pladser ..... à 125 Ø.
Orkesterplads. 10 Numer-Pladser ..... à 100 -
1. Parket. 312 unummererede Pladser ..... à 75 -
2. Parket. 164 unummererede Pladser ..... à 50 -
1. Række paa Balkonen, fra 22—42 (løse Stole midt for Scenen) ..... à 75 -
2. Række, fra 1—21 og fra 43—63 ..... à 50 -
Alle øvrige Pladser paa Balkonen, ca. 180 ... à 35 -

Over Søn- og Helligdage er Billetpriserne:
150 Ø. 125 Ø. 1 Kr. 75 Ø. 50 Ø.

Obs. Obs.

Over Søn- og Helligdag fra Kl. 4-6

KAFFE-KONCERT

med 2 forskellige Artistnumre.

Et rødt Program til 25 Øre giver gratis Adgang til Salen og et hvidt Program til 10 Øre giver gratis Adgang til Balkonen.

NB. Garderobe og Toiletter findes i Forhallen. Stokke og Paraplyer, der benyttes til Overtøj e. lign., maa betales med fuld Billetpris. — Hunde maa ikke medtages. — Børn under 16 Aar tilsendes kun Adgang i Følge med Voksne.

viseforfatter, havde til lejligheden skrevet en prolog, han selv fremførte, og som havde karakter af en programerklæring:

"Jeg lover ej kunst eller litterære forsøg,
så har jeg jo intet at bryde,
men vil De mig støtte med Deres besøg,
så skal det bedste gøgl jeg Dem byde".

Pengekassen løb tør

Varieté-teatret i Rosenkrantzgade var velbesøgt de første år efter starten. Siden gik det ned ad bakke, og Marinius Olsen, der ellers havde været en velbeslået mand, var ved sin død i 1912 mere eller mindre insolvent.

Forinden havde han nået at afhænde Kasino, der i mellemkrigsårene oplevede en ny opblomstring, da direktør Richard Mortensen stod ved roret. Han skaffede en teaterbevilling og ansatte kompetente kunstneriske ledere som Aage Oderwald-Lander og Ellen Mortensen. Det skabte grundlag for solide succes'er i kraft af et repertoire, der spændte fra operetter og folkekomedier til farcer. Den største

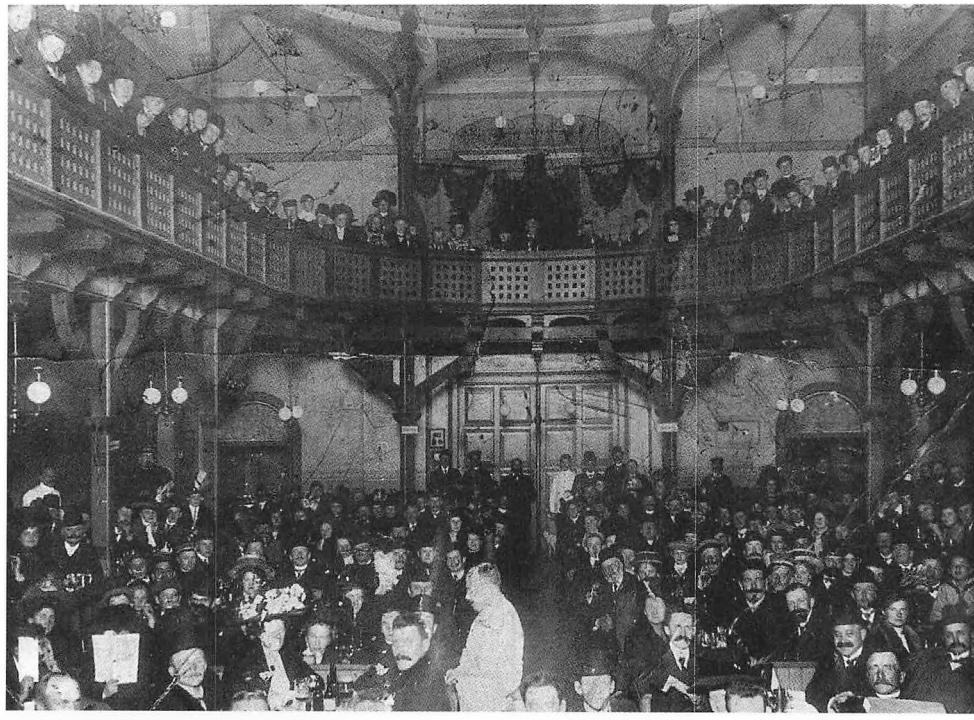

Der var fyldt til sidste plads inklusive balkonerne på Kasinos store varietéaftener.

succes hed "Alle mand på dæk" og satte rekord med ikke færre end 167 opførelser.

Senere meldte nye økonomiske problemer sig. Efter 2. verdenskrig blev det nyrestaurerede Kasino udlejet til forskellige teaterturnéer, men kunne i længden ikke samle tilstrækkeligt med publikum, hvilket lagde op til en turbulent periode, som i den sidste ende mundede ud i et lejemål til Danmarks Radio, der indrettede studier inden udflytningen til det nuværende domicil i Halmstadgade.

Nu lægger Svalegangen beslag på den traditionsrige teaterbygning, som udover scenen også rummer en café.

Forfængelig baron

Baggrunden for, at Rosenkrantzgade har heddet sådan siden 1872, er ret speciel. Gadeskiltene er forsynet med teksten baron Rosenkrantz 1804-82, men samme baron viste sig som noget af en lurendrejer forud for gadens navngivning. Frederik Rosenkrantz blev i 1823 sekondløjtnant ved prins Ferdinands dragonregiment i Århus. Efterhånden steg han i graderne - efter sigende mere i kraft af sin adelige herkomst end de militære kvalifikationer - frem til sin afsked som oberst. Sine sidste år tilbragte baron Rosenkrantz på en mindre gård, Vorregaard, beliggende på det nuværende Christiansbjerg.

I Århus gik Frederik Rosenkrantz under navnet "hestebaronen", fordi han i en årrække sad i den såkaldte remontekommission, men ellers interesserede han sig mest for stude i sit landbrug. I 1857 arvede han efter sin faster, Juliane Sophie Charisius, født Rosenkrantz, et større jordareal mellem den nuværende Fredensgade, Søndergade, Ryesgade og Banegårdsplads. Baronen udstykkede jorden i byggegrunde, hvilket førte til anlæggelse af den senere Rosenkrantzgade mellem Ryesgade og Fredensgade. Da tidspunktet var kommet til at navngive den nyanlagte gade i 1872, foreslog den forfængelige baron selv, at han kom til at lægge navn til gaden. Men han havde valgt et psykologisk dårligt tidspunkt, fordi han samtidig førte sag mod Århus Kommune i et byggeanliggende. Af samme grund var baronen ikke populær blandt byrådsmedlemmerne. Blandt andet gav købmand og senere bankdirektør Harald Skovby udtryk for, at han ikke kunne acceptere navnet Rosenkrantzgade "i de samme dage, da denne Rosenkrantz påfører kommunen en proces".

Faster som alibi

Men Frederik Rosenkrantz opgav ikke uden videre sit forehavende. I et brev til borgmester von Schmidten anførte han, at han i forbindelse med sit forslag ikke havde tænkt på sig selv, men på sin faster. For yderligere at retfærdiggøre sit forslag gjorde baronen gældende, at fasteren var meget godgørende, at hun havde oprettet et legat for fattige enker og ydet pæne bidrag til kirken. Men hvis navnet Rosenkrantzgade alligevel skulle være uacceptabelt for byrådet, foreslog han alternativt at kalde gaden Fasters Gade eller Juliane Gade. Den snedige baron var udmærket klar over, at sidstnævnte navne ikke ville vække genklang i byrådet. En antagelse, der blev bekræftet, da et byrådsflertal på 13 af 19 stemmer efter langvarige overvejelse besluttede sig for navnet Rosenkrantzgade. Hermed var baronen "udødeliggjort", hvilket de nuværende gadeskilte bekræfter. Fasteren er der ingen, som skænker en tanke !

Efter navngivningen blev Rosenkrantzgade hurtigt bebygget, men bortset fra Kasino-bygningen rummer gaden ingen vægtige bidrag til den lokale arkitektur. Men under en tur i gaden er det alligevel værd at kaste et blik på ejendommen nr. 19, som rummer bemærkelsesværdige detaljer i form af en gennemgående karnap, som fremhæves af søjler.

Men varietéerne er en saga blott.

Kirkegård, jernbane-terræn og rutebilstation

Amtmandstoften ved Sønder Allé har oplevet en omskiftende tilværelse, siden århusianerne i begyndelsen af 1820'erne promenerede i naturskønne omgivelser samme sted.

Hvis det er op til de implicerede magistrater, kommer byens fremtidige busterminal til at ligge samme sted som den nuværende rutebilstation - formodentlig med inddragelse af en del af de tilstødende DSB-bygninger. Det lyder relativt ukompliceret, men når de konkrete planer foreligger, bør det alligevel ikke udelukkes, at projektet kommer til at afføde en livlig lokaldebat. I givet fald vil det være i smuk overensstemmelse med en tradition for, at kollektiv trafik er et sprængfyldt tema på århusianske breddegrader, hvilket rutebilstationens historie er med til at bekræfte.

Udover at udgøre et kontroversielt kapitel i den henseende har den tidligere amtmandstoft ved Sønder Allé og Fredensgade også været kendetegnet af en omskiftende tilværelse Hvad der oprindeligt var en mindre lund beliggende i et sumpet område, blev senere til en kirkegård og derefter til rangerterræn for statsbanerne inden rutebilstationens indvielse i 1930.

Hvad der senere skulle blive til Sønder Allé var ved begyndelsen af 1800-tallet en gangsti, der med Spanien som udgangspunkt førte op til byporten ved Frederiksgade. Den naturskønne spadseretur til Frederiksport udgjorde samtidig den ældste del af, hvad der blev betegnet som "vejen bag om byen", fordi den gik på den anden side af bymuren og fortsatte langs den nuværende Vester Allé og Nørre Allé, som i dag har svært ved at leve op til allébetegnelsen.

Hvad der gjorde turen fra Spanien til Frederiksport naturskøn var den åbne udsigt til havet og skoven. Men anlæggelsen af en kirkegård uden for Mindeport ved den nuværende rutebilstation berøvede fra 1813 stedet noget af idyllen. Kirkegårdens anlæggelse skulle ses i lyset af, at der få år i forvejen var udstedt forbud mod at foretage begravelser ved domkirken. Men alternativet ved Mindeport viste sig hurtigt at være en fejldisposition af rang, fordi grundvandet stod højt på arealet. Det hed sig derfor, at "ligene bliver druknet i stedet for at blive begravet". Denne ret makabre udlægning var stærkt medvirkende til, at Søndre Kirkegård i 1818 blev anlagt ved Frederiksport på det areal, hvor rådhuset nu ligger.

Bispegården

Den nedlagte kirkegård ved Fredensport

Selv om billedet er 100 år gammelt, har dette afsnit af Sønder Allé ved Amaliegade ikke gennemgået større ændringer udover, at brostenene er afløst af asfalt

blev i stedet indrettet som havekoloni. Haverne fik lov til at ligge til 1872, da kommunen solgte toften til statsbanerne for 17.274 rigsdaler. Det efterfølgende halve århundrede dominerede jernebanesporene, mens stedet fungerede som gods- og rangerbaneterræn, indtil godsbanegården i 1920'erne flyttede til Mølleengen. Hermed kunne et nyt kapitel indledes - fortsat omhandlende vognhjul, men nu uden skinner.

Inden vi vender tilbage til rutebilstationen kan der være grund til at opholde sig ved Sønder Allés anlæggelse som et resultat af udstykningen af storkøbmand Hendrik Schandorffs toft i årene 1850-55. En af de første huse i den nyanlagte allé var herredsfoged F.C. Willemoes' herskabelige bolig, der i dag er bedre kendt som bispegården, fordi denne i perioden 1884-1964 var sæde for bispeembedet i Århus Stift.. Bispegården tegnet af den tyske arkitekt Gustav Martens ejes i dag af Nykredit og anvendes til uddannelsessekretariat. Detaljerne i den næsten 150 år gamle bygning er værd at studere nærmere.

I samme periode indrettede fabrikant Søren Frich sig på hjørnet af Søndergade og Sønder Allé. Frichs-fabrikkerne brød først op fra denne placering i byens hjerte ved 1. verdenskrigs afslutning, hvilket skabte mulighed for opførelsen af Reginakomplekset med blandt andet provinsens største biograf. Mens bebyggelsen i Sønder Allé fra Fredensgade til Søndergade er fra det 20. århundredes begyndelse, fik det sidste stykke frem til H.H. Seedorffs

Sønder Allé under omlægning i begyndelsen af 20'erne. Regina-komplekset er opført, mens den anden side endnu er en byggetomt.

Stræde først sit nuværende udseende i mellemkrigsårene, hvilket havde sammenhæng med Park Allé anlæggelse, som bidrog til et nyt bybillede.

Sporvognene måtte omlægges

Mens Banegårdsplads og Ryesgade var under omlægning i slutningen af 20'erne, blev sporvognene til Frederiksbjerg ført via Sønder Allé og Park Allé. Den fredelige kirkegård, som senere også måtte vige for opførelsen af rådhuset, blev i stedet et område med stigende trafikintensitet. Samtidig fik det sidste stykke af Sønder Allé frem til Frederiksgade navneforandring til Rådhuspladsen. Her blev city-præget yderligere understreget ved opførelsen af den bankbygning, der nu er sæde for Den Danske Bank. Det skete på bekostning af S.M. Holsts gamle købmandsgård, som senere blev genrejst i Den gamle By.

Men også i den modsatte ende af Sønder Allé var der lagt op til mærkbare ændringer ved godsbanegårdens udflytning. Ændringerne skete ikke fra den ene dag til den anden. For først skulle den kollektive trafik gennem et kapitel med modstridende interesser og intriger.

Den første Århus-rute, der fra første færd blev betjent med bil, blev i 1914 etableret af mekaniker Robert Honoré og gik fra Banegårdsgade til Kongsvang og Viby, og et par år senere fik vognmand

N.R. Svendstorp, Spørring, tilladelse til at etablere den første udenbys rute mellem Århus og Randers. Men rutebilernes egentlige gennembrud måtte vente til begyndelsen af 1923, da byens første rutebilstation blev indviet i et par baggårde i Rosengade. Herfra betjente 30 busser 14 ruter.

Langvarig tovtrækning

Men rammerne var allerede fra starten for små, hvilket i de efterfølgende år medvirkede til at gøre byens kollektive trafik til et konfliktfyldt område. Der var ikke plads til nye vognmænd, som lagde billet ind på flere ruter, og samtidig var den indre by generet af de trafikale omlægninger, der fandt sted på samme tid. Og for at gøre ondt værre havde byen en borgmester, socialdemokraten Jacob Jensen, som hverken hyldede bilismen eller det frie initiativ, hvilket ikke forbedrede klimaet mellem vognmænd og kommune. En overgang blev samtlige holdepladser nedlagt, ligesom der blev indført forbud mod kørsel i den indre by!

Under indtryk af denne uholdbare situation samlede rutebilejer Jacob Isaksen, Viby, repræsentanter for de ruter, der ikke holdt til i Rosensgade, i et ny interessentskab med henblik på opførelse af en alternativ rutebilstation ved amtmandstoften. Efter fornyet tovtrækning lykkedes det i den sidste ende at samle alle implicerede om dette nye projekt, og den 30. maj 1930 kunne man indvi den ny rutebilstation tegnet af arkitekt Wilhelm Th. Kleemann.

Siden er rutebilstationen blev ombygget og moderniseret i både 1954 og 1971. Men behovet for en ny busterminal på det tidligere kirkegårds- og rangerterræn er ikke blevet mindre af den grund.

"Danmarks længste landbro" fik byen til at hænge sammen

Den første ringgade indgik allerede i en byplan fra 1898, men der kom til at forløbe 40 år, inden ringen kunne sluttes.

Inden udgangen af 2004 vil en ny ydre ringvej forbinde den jyske motorvej med Skanderborgvej og åbne adgang til Ringvej Syd. Det vedtagne projekt, der er budgetteret til 56,5 mio. kr., vil betyde, at bilister fra det sydlige Århus ikke længere behøver at køre via Viby Torv for at nå frem til motorvejens to forgreninger i nordlig og sydlig retning.

Hvis anlæggelsen af den nye ringvej ellers holder tidsplanen, vil indvielsen finde sted 66 år efter åbningen af den første ringvej med tilhørende bro i Århus. Men i modsætning til efterfølgende projekter, der også har været baseret på at aflaste den indre by trafikalt, og som alle er beliggende i periferien, var ringgaden ved anlæggelsen i 30'erne i højere grad et bindeled mellem bydelene. Rollen som omfartsvej er derimod overtaget af den ydre ringvej.

Idéen til ringgaden kan faktisk føres helt tilbage til bilismens spædeste barndom, da behovet for en omfartsvej forekom mindre indlysende. Alligevel indgik ringgaden så tidligt som i 1898 i en byplan for det sydlige Århus, og uinteressant er det ikke at notere, at kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann, der i de følgende år stod bag en række af byens mest monumentale bygningsværker, også var involveret i det første ringgade-projekt, som i øvrigt aldrig vandt gehør.

Åen gav problemer

Der kom først skred i denne side af byudviklingen, da byrådet i 1919 udskrev en arkitektkonkurrence med sigte på at få en hurtig trafikåre til at skabe sammenhæng mellem byens indfaldsveje fra nord til syd. Selv om linieføringen i den foretrukne løsning, som stadsingeniør A. J. Ramsbøl var med til at udarbejde, ikke gav anledning til større divergenser, kom der alligevel til at gå syv år, før arbejdets første etape med opfyldning af dæmningen på begge sider af åen kunne indledes.

Ringgade-projektets største ingeniørmæssige udfordring udgjorde jernebaneterrænet ved Mølleengen. Eneste reelle løsning lå i at opføre "Danmarks længste landbro" på 300 meter. Jernbetonbroen, der blev indviet af trafikminister Fisker den 1. juni 1938, udgøres af otte piller, som bærer syv buer, hvis største spændvidde er 45,3 meter.

Ved ringgadens projektering gav passagen af Århus å anledning til en del over-

Fra indvielsen af den flagsmykkede Ringgadebro den 1. juni 1938. I spidsen for de prominente fodgængere ses borgmester H.P. Christensen ledsaget af sin senere afløser som byens førstemand E. Stecher Christensen.

vejelser, fordi der skulle tages hensyn til jernbanesporene, der forbandt Frichs med Hammelbanen, hvilket også her bragte en bro på tale. I overvejelserne indgik også etablering af rundkørsler i de to vejkryds ved Silkeborgvej og Viborgvej.

Ringgadens anlæggelse var tydeligt inspireret af de tyske motorveje, som på samme tidspunkt indgik i Hitlers beskæftigelsespolitik. Den 6 km lange ring målte mellem 25 og 45 meter i bredden, mens broens bredde begrænsedes til 21 meter. De samlede udgifter beløb sig til mindre end 4 mio. kr., hvilket set med nutidige øje forekommer såre beskedent. Medvirkende hertil var, at størsteparten af de berørte arealer tilhørte Århus Kommune, hvilket begrænsede eksproprieringen. Samtidig var der tale om et projekt, der havde en betydelig beskæftigelsesmæssig effekt i en tid med høj arbejdsløshed. Den manuelle indsats dengang var betydelig større, end det ville have været tilfældet i dag.

Et nøgent landskab

Selv om broen blev indviet i 1938, var det samlede projekt først afsluttet et år se-

nere. Bebyggelsen langs Ringgaden blev allerede i begyndelsen af 30'erne indledt i den sydlige ende med Baunesplads som udgangspunkt. Fotos fra den nyanlagte Ringgade viser ellers et nøgent landskab uden beboelsesejendomme og med sparsom beplantning. Et forhold, der forholdsvis hurtigt ændrede sig.

Ringgaden vakte berettiget lokal stolthed, som blandt andet kom til udtryk i følgende "anmeldelse" i den daværende Aarhuus Stiftstidende den 17. april 1939:

"Man kan nu køre i ring om Århus. Bilisterne har allerede opdaget, at de ikke mere behøver at køre gennem byen, selv om det sidste stykke af Nordre Ringvej endnu ikke er åbnet. En køretur ad den nye ringgade er en oplevelse. Dens store, dristige sving og den skønne udsigt fra højderne nord og vest for byen viser Århus fra en af sine smukkeste sider. Den tid, der spares, betyder noget for mændene bag rattet".

Såvidt avisens kørende medarbejder, hvis afsluttende bemærkning nok vil få repræsentanter for kvindekønnet til at krumme tæer !

Broens udvidelse

Hvis den berømmede udsigt fra toppen af Ringgadebroen i sydlig retning tidligere domineredes af Læssøesgade skole, opført 1921, er det nu i højere grad højhusene på Langenæs, som fanger opmærksomheden.

Selv om Ringgadens anlæggelse var udtryk for fremsyn, udsatte 60'ernes eksplosive bilisme ringen for et trafikpres, der gjorde det påkrævet med aflastning. Som et led i denne indledtes 1969 et tiltrængt udvidelse af Ringgadebroen, der fik fire kørebaner samt et "udhæng" til cyklister og fodgængere. Men dette tiltag repræsenterede kun en delvis løsning, som etableringen af den ydre ringvej i højere grad honorerede.

Gennemførelsen af denne har i et samspil mellem kommune, amt og strakt sig over mere end 25 år og undervejs været opdelt i flere etaper. Det sidste stykke af ringvejen fra Skåde til Vejlby blev afsluttet ved Skanderborgvej i 1990.

Men med al respekt for den ydre ringvej har denne ikke reduceret den "gamle" ringgades fortsatte rolle som trafikåre. Hvis nogen skulle være i tvivl om, at ringgaden og broen fortsat bruges med flid, kan henvises til, at den seneste trafiktælling foretaget af Vejkontoret siger, at der dagligt passerer 23.800 køretøjer på strækningen mellem Frichsvej og Harald Jensens Plads, hvilket vil sige i underkanten af fire millioner på årsbasis.

Gaden med navnet, der fortaber sig i det uvisse

Nørreports udvidelse har sat sine spor i Studsgade, men der findes fortsat bygninger, som vidner om den gamle gades fortid som en af byens nordlige indfaldsveje.

Indkørslen fra Klostergade domineres af et cafémiljø, der ikke lader nogen i tvivl om, at man befinder sig i byens latinerkvarter - for i den modsatte ende ved Nørreport at afsluttes af Arbejdsformidlingen. Det er således muligt at få tilgodeset forskellige interesser i Studsgade. Men med al respekt for såkaldte in-steder som Drudenfuss, Latin, Englen og Kindrødt rummede datidens gade etablissementer, der godt kunne hamle op med nutidens. I det hele taget er Studsgades historie, der tager udgangspunkt i det middelalderlige Århus, værd at opholde sig ved - så meget mere som svundne tider fortsat er pænt repræsenteret.

Måske er det Studsgades anselige alder, der er medvirkende til, at der knytter sig en vis mystik til gadenavnets oprindelse. Af gængse udlægninger er der to, som forekommer mest sandsynlige. Den første går ud på, at Studsgade er opkaldt efter købmand og rådmand Jep Sturis, som menes at have boet i gaden. Denne antagelse støttes af, at gulnede dokumenter rummer betegnelserne Sturisgade og Stursgade. Men gadenavnet kan også have sammenhæng med ordet Storeris, som refererer til kratbevoksning. Endelig kan der være tale om jysk udtale af Storgade.

Under alle omstændigheder hørte Studsgade allerede i 1400-tallet til Århus' vigtige gader i kraft af sin placering ved en af byportene og som indfaldsvej fra Grenå. Senere overtog Mejlgade i stigende grad denne rolle, mens Studsgade orienteredes mod Fægyde - den senere Nørreport. På hjørnet af Studsgade og Fægyde, hvis navn henviser til, at der blev drevet kvæg gennem gaden til og fra bymarken, lå en stor bindingsværksgård, som i et par hundrede år kom til at skrive et omvekslende kapitel i lokalhistorien.

Til varieté for 50 øre

Købmandsgårdens placering tæt ved byporten fik i mange tilfælde bønderne til at stoppe op her og afhænde de fødevarer, de forinden havde betalt afgift af for at få adgang til byen. Samtidig fik de logi og opstaldet deres køretøjer. Fra 1838 ændrede købmandsgården status til gæstgiveri under ledelse af brændevinsbrænder Jens Bendstrup. Men Hotel Jylland, som stedet kom til at hedde, udviklede sig samtidig til et forlystelsessted med forskellige former for underholdning, og i 1884 åbnede

Hotel Jylland på hjørnet af den daværende Tværgade lagde blandt andet lokale til en varieté med det imponerende navn Etablissement National.

her "Etablissement National", som blandt andet bød på varietéforestillinger med internationale solister. Man kunne blandt andet lytte til koncertsanger Axel Michelsen fra Kristiania (det senere Oslo), pianisten Leser fra Dagmar Etablissementet samt komikerne Schorn-Weber fra Berlin og Oscar Larsen fra Københavns Tivoli. Men så kostede det også den nette sum af 50 øre at slippe inden for!

Men der foregik andet end tant og fjas ved Hotel Jylland, som også var udgangspunkt for dagvognen til Randers - den lokale diligence. Og da bilerne holdt deres indtog i gadebilledet, var det fortsat foran hotellet, der blev drejet i håndsvingene for at få motorerne startet. Et forhold, der først ebbede ud ved åbningen af byens første rutebilstation i Rosensgade. Hotel Jyllands bindingsværksbygning fik lov til at stå helt frem til 1960, da der skulle skabes plads til Nørreports udvidelse, som i flere henseender ændrede Studsgade. Over for Hotel Jylland lå en smuk ejendom, der blandt andet rummede Sct. Clemens Apotek. Heller ikke den overlevede kravene til etablering af en bredere kørebane fra Randersvej til havnen.

"Bækkelund" og "Paradiset"

Alligevel handler Studsgades nyere historie ikke om lutter fortrædeligheder i form af nedrevne ejendomme fra en svunden tid. Fra såvel kommunal som privat side

I dag er det Arbejdsanvisningen, der indtager samme gadehjørne, hvor Hotel Jylland tidligere holdt til, og hvor der endnu tidligere stod en byport.

er der udfoldet prisværdige bestræbelser for at bevare noget af det gamle Århus, hvilket er baggrunden for, at bindingsværksejendommen "Bækkelund" i nr. 35 fremstår i en skikkelse, der yder dens tilstedeværelse gennem et par århundreder fuld retfærdighed. Navnet "Bækkelund" refererer formodentlig til en bæk, der via Fægade løb fra Vennelyst og ind i Studsgade, hvor den forenedes ved Borrebækken og fortsatte ud i bugten bag Mejlgade. Gården til "Bækkelund", der grænser op til Arbejdsformidlingen, er værd at kaste et nærmere blik på. Middelalderidyllen understreges af en svalegang, som blev renoveret af Århus Kommune i 1970'erne.

Arkitekten J.K. Lings pietetsfølelse for de ældste sider af Studsgade har også sat sit tydelige præg på gaden. Det gælder eksempelvis i nr. 29, hvis facade er fra 1840 og opført af købmand og borgerrepræsentant Søren Søgaard. Der er tale om et af byens yngste senimperiehuse, og vinduernes tætte placering erindrer om det oprindelige bindingsværk. Renoveringsarbejdet affødte i øvrigt en resultatløs skattejagt affødt af et brev fra en såret soldat, som fortalte, at der forud for prøjsernes indtog i Århus i 1848 var gemt penge i huset. J.K. Lings stod også bag en gennemgribende istandsættelse af naboejendommen i nr. 27 - opført i 1854 af vognmand Søren Bach. Her holdt beværtningen "Paradiset" til, og skiftende værtshusholdere byggede

både kvist og sidefløje til. Senere lejede arbejdsmændenes fagforening (i dag SID) sig ind og indrettede kontor og kontrolsted i huset, der nu anvendes til liberalt erhverv.

Ejnersborgs fornyelse

Ved anlæggelsen af Paradisgade kom hjørnebygningen ved Studsgade, kendt som Liisbjerggården mere til sin ret. Tidligere hørte der en stor have til ejendommen, og her opførte kunstberider Carl Hoffmann i 1840'erne en cirkusbygning til sine opvisninger.

Ved Snævringen - den smalle gyde, som "Kend din by" tidligere har beskæftiget sig med - er indrettet et minitorv også kaldet Rykind med en interessant historisk baggrund. Herfra gik tidligere en gyde ned til Graven. Ifølge gamle skøder var der tale om Tangegade.

Begrebet byfornyelse er heller ikke ukendt i Studsgade. Det er kun et par uger siden, at man i den kommunalt ejede bygning i nr. 12, bedre kendt som Ejnersborg, markerede afslutningen på en modernisering til otte mio. kr. Et projekt, der foranledigede Dansk Folkeparti til at forespørge den ansvarlige rådmand, om "det er en kommunal opgave at bygge eksklusive huse og handle som almindelig udlejer". Selv om det sidste ord næppe er sagt i denne sag, ændrer det ikke ved det forhold, at Ejnersborg opført i 1898, i forynget skikkelse klæder Studsgade. Men i betragtning af, at der er investeret omtalte beløb i forehavender, kan det undre, at der ikke er blevet råd til at forsyne huset med et tydeligt nummer !

Da byen begyndte at vokse ud i bugten

Havnegade blev for 140 år siden anlagt ved opfyldning af terrænet bag Skolegades østlige baghuse, som nåede helt ned til kystlinien.

Nogle gadenavne forekommer mere indlysende end andre. I kraft af sin tætte trafiksammenhæng med den ekspanderende havn har Havnegade levet op til sit navn, siden dette blev vedtaget i 1880. Men selv om dens trafikale funktion er mere udtalt end nogensinde, har Havnegade alligevel ændret karakter i bybilledet. Mens der ved anlæggelsen var tale om et sted, der indbød til at promenere i naturskønne omgivelser med udsigt til bugten, er Havnegade anno 2000 forlængst blevet en gennemfartsvej, der i reglen passeres uden svinkeærinder - hvilket på ingen måde gør gadens berettigelse mindre.

Denne omskiftende rolle kan føres tilbage til midten af 1800-tallet, da byen reelt sluttede ved Skolegades udmunding ved den daværende åhavn. Den smalle Skolegade, hvis baghuse og haver grænsede ned til bugtens kystlinie, måtte dengang klare størsteparten af trafikken fra havnen og op til byens torve. Havnegade udgjorde derfor fra starten en tiltrængt aflastning.

Havnen bestod på det tidspunkt kun af to beskedne moler, som forlængede åens udløb i bugten. På arealet, som Drakenberghus-hjørnebygningen i dag lægger beslag på, lå byens eneste badehus indrettet i 1827 af købmand Laurits A. Jahnsen. Badehuset bestyredes af M. Warberg med titel af amtsbarber. Warbergs kvalifikationer til at varetage bestyrerrollen understregedes af, at han som størsteparten af datidens barberer også gav sig af med forskellige former for lægekunst. Det indebar, at badehusets klientel ikke alene kunne tilbydes tandudtrækning og åreladning, men også kunne få påsat blodsugende igler og få lavement !

Sømandens endeligt

Op gennem 1840'erne var havnen genstand for en udbygning, der omfattede det inderste bassin, hvor Kalundborg-færgerne senere lagde til. Samtidig blev der foretaget en opfyldning af kystområdet langs Skolegades baghaver, hvilket udgjorde begyndelsen til Havnegade. Denne måtte dog vente nogle år endnu med at blive anlagt. Først skulle indenrigsministeriet i 1857 fastlægge skillelinier mellem de private ejendomsbesiddelser i Skolegade og det opfyldte havneterræn. Men i midten af 60'erne begyndte den nye gade at tage form, hvilket samtidig satte gang i byggeriet på den vestlige side.

Mens Drakenberghus-bygningen er bevaret, skete opførelsen af det omdiskuterede Europahus på bekostning af en række gamle huse.

"Havnehotellet" i nr. 22 var det første hus, der blev opført i gaden. Bag byggeriet i 1866 stod skibskaptajn Hans Jørgen Jensen, der havde besejlet alle syv verdenshave, hvilket gjorde ham til en holden mand. Men "Guldklumpen", som han hed i folkemunde, havde åbenbart mere forstand på skibsførelse end hoteldrift. Da økonomien begyndte at stramme til, var Hans Jørgen Jensen nødsaget til igen at stå til søs - med den tragiske følge, at han led druknedøden ved et forlis ved vestkysten i 1868.

I løbet af få år var Havnegade fuldt udbygget og beboet af virksomheder med større eller mindre relationer til den ekspanderende havn. Frem til begyndelsen af 1900-tallet var der fra husene udsigt til havn og bugt, men opførelsen af Hack Kampmann's toldkammer ændrede ved dette forhold. Til gengæld fik byen en arkitektoniske perle, som fortsat pryder indsejlingen.

Konsulernes gade

Når søens folk opholdt sig i Århus, indlogerede de sig ofte på Sømandshjemmet i Havnegade 38, som Stefansforeningen havde erhvervet for 30.000 kr. Af hjemmets reglement fremgik det, at "vin og spirituosa udskænkes ikke, af baiersk øl kun en halv flaske. Banden og usømmelig tale er forbudt". Gæster, der havde svært ved at forlige sig med dette reglement, kunne søge tilflugt i de omkringliggende beværtninger.

Sømandshjemmet flyttede senere til Havnegade 22, og er i dag i ændret skikkelse fortsat overnatningssted under betegnelsen Århus City Sleep-In. Tidligere kunne man også finde rederiet "Thaletta" og Det Danske Gødningskompagni på samme adresse.

Havnegade tæller flere seværdige bygninger. Det gælder blandt andet nr. 8, der blev opført af Korn- og Foderstofkompagniet i 1896. Bag indgangspartiet med de imposante søjler har blandt andet reklamebureauet Scan-Ad til huse sammen med det britiske konsulat. I det hele taget er Havnegade hjemsted for flere udenlandske repræsentationer. Også de tyske og hollandske konsulater holder til her.

Idyllens ophør

Havnegade udgør i dag sammen med Skolebakken og Kystvejen en vigtig trafikåre mellem Europaplads og Østbanetorv. Men i modsætning til det sceneri, der gjorde sig gældende for 150 år siden, er idyllen nu mindre udtalt. Dengang havde den nyanlagte promenade langs kysten betegnelser som Kærlighedsstien eller Århus' Langelinie. I 1862 fik promenaden i kraft af træbeplantning karakter af en skyggefuld allé. Men samtidig medførte den fortsatte opfyldning af området, at bugten fjernede sig mere og mere fra Havnegade og Skolebakken, hvilket affødte et stigende antal indsigelser fra byens borgere. Men klagerne blev fra ansvarlig side afvist med følgende begrundelse:

"Med hensyn til havnepladserne, da er det vor mening, at de bør benyttes i handlens, skibsfartens og omsætningens interesser frem for til spadserendes fornøjelse. Det må derfor være glædeligt for enhver, der skal fortjene sit brød som næringsdrivende borger, at se, at den i de senere år tiltagende handelsvirksomhed her i Århus nu også har brug for den hidtil unyttige plads under Skolebakken.".

Trods denne konflikt mellem erhvervs- og rekreative interesesser blev kystpromenaden bevaret frem til begyndelsen af 1900-tallet. Bænke under træerne og sommeraftener med regimentsmusik bidrog til stemningen. Men 1. verdenskrigs udbrud varslede en ny tid i mere end én henseende. På baggrund af en byrådsbeslutning blev træerne fældet for at give plads til en bredere kørebane, og i forlængelse af det ændrede kystbillede skød en række patricierejendomme op langs den nyanlagte Kystvej. Hermed var begyndelsen til det miljø langs havnen, der kendes i dag, skabt. Med den tilføjelse, at den fortsatte udbygning af havnen til stadighed øger afstanden til bugten.

Men Havnegade lever uændret op til sit navn.

Å-historiens sidste kapitel venter på at blive skrevet

Den 500 år gamle Ågade, der siden midten af 1930'erne har heddet Åboulevarden, er efter at være genopstået blevet en af byens største attraktioner.

Busgadens omlægning via en "genvej" mellem Åboulevarden og Frederiksgade forventes til efteråret at komme på dagsorden i byrådet, som i princippet allerede har godkendt projektets idégrundlag. Det kan indebære, at ændringen af busgaden indledes i foråret 2001 - men i første omgang uden at omfatte en frilægning af åen mellem Vadestedet og bussernes ind- og udkørsel ved Emil Vetts Passage. Det sidste er der endnu ikke afsat penge til på det kommunale anlægsbudget, selv om sammenhængen mellem de to projekter er til at få øje på. Tidshorisonten for en fortsættelse af 90'ernes frilæggelse af åen, der har udviklet sig til en af byens største attraktioner, fortaber sig derfor i det uvisse. Det gælder også for det afsluttende åløb fra Mindebro og frem til Europaplads, som indtil videre forbliver på tegnebrættet.

Såvel lokalbefolkning som besøgende må derfor bevæbne sig med tålmodighed, inden det sidste kapitel i en mere end 500 år gammel historie omhandlende det vand-

Ågade frembød et livligt sceneri, når der var torvedag i det gamle miljø, som kunne føres tilbage til middelalderen.

For 100 år siden var det muligt for sejlende kunder at lægge til i Ågade og gå på indkøb i de omkringliggende forretninger.

løb, som har givet byen navn, kan skrives. Århus å er i sagens natur endnu ældre, men Ågade, som er denne uges tema, menes at have været bebygget fra slutningen af det 15. århundrede. I hvert fald gav Chr. I i 1477 sin kongelige tilladelse til, at der måtte opføres huse langs Søndervold, der lå nord for åen, som på den tid blev benyttet som havn helt frem til Immervad. Ved åbredden blev etableret et primitivt bolværk bestående af risknipper, som blev holdt på plads af nedrammede pæle.

Anlæggelsen af Ågade dannede optakt til en livlig aktivitet langs åbredden, hvor skibene blev losset og lastet. Først ved etableringen af to parallelle moler, der i 1840'erne udgjorde den spæde begyndelse til den havn, man kender i dag, flyttede virksomheden ud til bugten. Alligevel var åens rolle som havn ikke udtømt. Langt op i det 19.århundrede fortsatte Ågade med at have sejlende kunder, der kom fra Mols og Samsø, og som besøgte købmand og andre forretninger efter at have lagt til. Hvis stormvejr hindrede de sejlende på indkøb i at tage af sted igen, måtte købmanden sørge for kost og logi.

Åen blev blå og rød

På den tid frembød sceneriet langs åen et landligt idyl, og Ågade var med sine træer en yndet promenade. Men når åen

stemningsfuldt blev sammenlignet med Venedig, var der tale om en sandhed med modifikationer. For i stedet for paladser havde de sejlende udsigt til Fiskergades faldefærdige baghuse. Og hertil kan føjes, at vandet i åen ville have fået nutidens miljømyndigheder til at gå i koma. Til tider farvedes vandet blåt eller rødt, når A. Jahnsens farveri ved Frederiksbro, hvor Åstedet nu ligger, brugte åen som afløb.

I sommertiden tilbragte ejerne af de små haver mellem Ågade og åbredden de lune aftener med at hygge sig med naboerne, men på andre årstider var det ikke altid behageligt at bo i gaden, hvis kældre blev oversvømmet ved højvande. Hertil kom, at byens fortsatte vækst og industrialisering befordrede nye idéer af byplanmæssig karakter, og i denne sammenhæng fremkom også de første tanker om at overdække åen. Så tidligt som i 1884, da Skt. Clemens Bro var blevet indviet, slog forretningsfører A. Speyer i byrådet til lyd for, at kommunen skulle købe grunde i Fiskergade og foretage en overbygning af åen fra Frederiksbro til Fiskerbro med henblik på at skabe et nyt torv. Men byen var endnu ikke moden til projekter af denne størrelse. Alligevel blev åens overdækning med jævne mellemrum sat på dagsordenen, og det var fortsat torvetemaet, som optog sindene. I planerne, der blev ventileret, indgik også en idé om at flytte åen ved at grave et nyt leje og opfylde det gamle. Men også i dette tilfælde blev det anset for at være mere, end den kommunale pengekasse kunne bære.

Det trafikale behov

Det var karakteristisk for de projekter om åens overdækning, der var oppe at vende før og omkring indgangen til det 20. århundrede, at det var behovet for et centralt beliggende torv, som var det tilbagevendende tema - selv om Ågade de snævre rammer ufortalt var ramme om torvehandel. Da planerne omsider, hvilket vil sige i 1930, kom ind i konkrete baner i byrådet, var der andre forhold, som vejede tungere end et torv. En ny tid med et øget trafikpres i midtbyen havde skabt behov for en ny færdselsåre til havnen - og samtidig gjorde der sig en voksende miljøbevidsthed gældende. Åløbet gennem byen udgjorde en forureningskilde, hvilket kunne lugtes på den varmeste årstid !

Når der blev givet grønt lys for åprojektet, var det heller ikke uden sammenhæng med den udtalte arbejdsløshed, der herskede på det tidspunkt, og som fik rigsdagen til at vedtage en lov om tilskud til ekstraordinære vejarbejder. I 1933 forelagde et brolægningsudvalg i byrådet en plan for åens overdækning omfattende to kørebaner, parkeringspladser og plads til torvehandel. Alligevel kom der til at forløbe yderligere fire år, inden arbejdet blev indledt ved Skt. Clemens Bro. Samtidig tog opførelsen af en række af de bygninger, der i dag pryder Åboulevarden, fart.

Den genskabte fortid

Åboulevard-betegnelsen, der afløste Ågade, skulle oprindeligt kun have knyttet sig til en del af den nye trafikåre, men det socialdemokratiske byrådsmedlem Holger Eriksen, senere folketingsmedlem og redaktør ved det lokale dagblad "Demokraten", fik gennemtrumfet, at Åboulevarden kom til at gå fra slusebroen ved Vester Allé til havnen. Herved forsvandt

Frilægningen af åen, der har givet Århus navn, genskabte noget af det miljø, der kendetegnede den tidligere Ågade. Med og uden caféer

Louisegade i boulevardens vestlige ende, mens det ved Skolegades udmunding gik ud over Revet, som i dag er identisk med Åboulevarden 2-16. Bygningen Louisegaarden erindrer stadig om gadens fortid, og som udtryk for, at historien ofte gentager sig, er det heller ikke uinteressant at notere, at Revet i gamle dag havde et livligt caféliv.

Det seneste afsnit af Åboulevardens omskiftende historie turde være velkendt. Når åen efter i et halvt århundrede at have været indkapslet i to cementrør igen er kommet til ære og værdighed, har det to hovedårsager. Dels ønsket om at genskabe det gamle åmiljø - og dels at boulevardens trafikale rolle som indfaldsvej til havnen forlængst er overtaget af Marselis Boulevard og Nørreport. Selv om der knytter sig en vis nostalgi til det første, er det alligevel ikke vanskeligt at sondre mellem to epoker. Den folkelighed, der herskede i datidens Ågade og nede ved Revet, er afløst af mere mondæne in-steder. Men det ændrer ikke ved, at Åboulevarden anno 2000 er et aktiv for byen, som også har vakt international anerkendelse.

En fryd for øjet

Dette forhold ufortalt lægger op til en god oplevelse, hvis cappuccino'erne svigtes til fordel for en spadseretur, som gerne må starte ved Vester Allé. På højre side i retning af havnen er det værd at stoppe op ved den tidligere Bispetoft og kaste et blik på arkitekterne Eggert Christoffer Achen og Therkel Møllers perle af en

kreditforeningsbygning fra 1912 - gennemgribende renoveret i 1996 af den nuværende ejer Realkredit Danmark. På samme side ligger boulevardens formodentlig ældste bygning, N. Kochs Skole fra 1866. Men ellers møder man en blanding af gammel og nyt. I betragtning af, at Ågade er mere end 500 år gammel, må der siges at være en vis konsekvens i, at dette afsnit af den ellers ret unge boulevard på strækningen mellem Immervad og Skt. Clemens Bro rummer en række ældre huse, der med få undtagelser rummer caféer. En fryd for øjet er de to hjørneejendomme på hver sin side af Skt. Clemens Bro - begge forsynet med kupler. Ikke mindst Wormhuset tilhørende Den Danske Bank kandiderer til betegnelsen Århus smukkeste hus.

Den resterende del af Åboulevarden ned mod Mindebro domineres af nybyggeri. Her har samtiden forlængst holdt sit indtog på bekostning af det miljø, Revet frembød.

Skidenstræde levede "flot" op til sit navn

Det hævede Grønnegades standard i flere henseender, at gaden skiftede navn til det nuværende - ikke mindst efter, at det berygtede Nygade-miljø blev afløst af moderne beboelse.

Der kan siges mange positive ting om begrebet byfornyelse. Men fra tid til anden også det modsatte. For nogle år siden optog en gruppe nyuddannede socialrådgivere en videofilm med Grønnegades fornyelse som tema. Filmen, der blandt andet var baseret på en række beboer-udsagn, formede sig som en delvis kritik af byfornyelsen i forbindelse med opførelsen af Lokalcenter Møllestien. Kritikken gik primært på, at en forceret byudvikling var sket på bekostning af det gamle miljø og gadens små forretninger.

Samtidig blev der i filmen peget på, at lokalcentret for ældre medborgere fremtræder uvenligt og tillukket uden at åbne sig ud mod Grønnegade. Samme forhold gør sig i øvrigt gældende med et moderne rødstensbyggeri på den anden side af Vestergade. Et byggeri, der samtidig har fornyet det tidligere så belastede miljø i Nygade.

Uden i øvrigt at anfægte de kritikpunkter, der berøres i filmen, bør det alligevel ikke beklages, at nogle af Grønnegades mindre flatterende sider er forsvundet. Og her tænkes primært på naboskabet med Nygade og de negative afsmitninger, dette havde. Hertil kan også føjes, at de små forretninger ikke er forsvundet fra Grønnegade, men er ganske velrepræsenterede på den vestlige side af strækningen fra Vestergade til Nørre Allé samt ved det

Dette afsnit af Grønnegade set mod Vestergade hed tidligere Vestre Møllesti. Som det vil fremgå var stien ikke kendetegnet af den store trafik

Den ubebyggede hjørnegrund ved Grønnegades afslutning ved åen blev dengang anvendt som ophalingsplads for både. Bygningen yderst til højre er Grønnegaarden opført i 1913.

ganske hyggelige Grønningen-torv "oppe på bakken".

Stanken holdt flyttedag

Også i mere overordnet sammenhæng tåler nutidens Grønnegade sammenligning med datidens. Ikke mindst hvis man går tilbage til 1800-tallet, da gaden mellem Møllestien og Vestergade levede "flot" op til sit gamle navn - Skidenstræde. En betegnelse, der refererede til en rende, som ledte affaldet ned til åen. Affaldsrenden kom fra Skidengyde, der gik fra Nørre Allé til Vestergade, hvor affaldet passerede under en bro. Når renden med jævne mellemrum - ikke mindst i nedbørsperioder - blev tilstoppet, sejlede affaldet ned af Vestergade.

Datidens Skidenstræde var sandt at sige ikke noget hyggeligt bekendtskab. Alle former for affald, møddinger - ja selv kadavere fra døde dyr endte i renden. Det kræver ikke større fantasi at forestille sig den stank, beboerne i Skidenstræde og Skidengyde måtte døje med - specielt i den varme tid.

Som det første skridt til at afhjælpe både stank og epidemier, som tilstandene i datidens Grønnegade fremkaldte, begyndte beboerne i stigende grad at transportere affaldet ud til byens udkant, hvor det blev aflæsset. Herved holdt de veterinære problemer reelt kun flyttedag - men alligevel !

Frimurerne overtog bådpladsen

Trods svineri og lugtgener bosatte folk sig i stigende grad i de to stinkende stræder,

Den tidligere ophalingsplads på hjørnet af Åboulevarden og Grønnegade har siden 1926 rummet Frimurerstiftelsens markante bygning.

som først senere fra Møllestien blev ført ned til åen. Da kloakering og brolægning omsider holdt sit indtog, ændrede forholdene i Grønnegade sig efterhånden til det bedre. Ikke mindst den nyanlagte gade mellem Møllestien og åen sørgede for en præsentabel indgang til Grønnegade, hvilket Christiansbroen, opført i 1909, som forbandt Grønnegade og Christiansgade, medvirkede til. På det østlige hjørne opførtes i 1913 beboelsesejendommen Grønnegaarden, mens det modsatte hjørne frem til begyndelsen af tyverne blev anvendt til ophaling af både, som besejlede åen. Først i 1926 måtte bådene vige til fordel for opførelsen af Frimurerstiftelsens markante bygning tegnet af arkitekt Chr. Frühstück Nielsen

Tidligere møbelgade

Grønnegade anno 2000 udgør en blanding af gammelt og nyt. Til det første hører gadens eneste bindingsværkshus, som er nabo til Schmalfeld-bygningen på hjørnet af Vestergade, hvor Århus Kunstakademi holder til. På den anden side af Nørre Allé , hvor det begynder at gå opad, domineres gaden af bygninger fra tiden omkring 1. verdenskrig. Her lå tidligere en række virksomheder, som ikke længere eksisterer, eller som er brudt op. Grønnegade var ramme om en betydelig møbelproduktion, der blandt andet kunne lokaliseres i nr. 77. Bygningen er opført af møbelfabrikant N.P. Eriksen, hvis fabrik, som specialiserede sig i soveværelser, var indrettet i bagbygningen. Også nr. 80

rummede en møbelfabrik, og for at blive i branchen lå Aarhus Polstermøbelfabrik i nr. 68, som i dag er beboet af to faglige organisationer, nemlig Århus Lærerforening og KAD, samt et mediecenter med pressebureau. Bygningen er tegnet af den kendte arkitekt Høeg Hansen

Heller ikke lærdommen blev forsømt i Grønnegade. Kirkegaards Privatskole, oprettet i 1872, holdt fra 1889 til i nr. 61. Mens gadens ældste del - den "skidne" - kan føres de første 300 år tilbage i tiden, er den øverste del af nyere oprindelse, hvilket afspejler sig i det moderne boligbyggeri ved udmundingen i Langelandsgade. Men forinden har den lange gade krydset Thunøgade og Samsøgade.

Strædet med byens livligste bustrafik

Siden dragonerne holdt skydeøvelser ved stien langs Frederiksgades baghaver, har Hans Hartvig Seedorffs Stræde haft fire forskellige navne.

Da Søndergade i begyndelsen af 1970'erne blev omlagt til gågade, måtte Hans Hartvig Seedorffs Stræde holde for i trafikal henseende. I dag befærdes strædet opkaldt efter den århusianske digter, der døde i 1986, af ikke færre end 11 buslinier, som kører i begge retninger. Hermed indgår strædet reelt i busgaden - med den tilføjelse, at det også må klare den øvrige trafik. Ganske godt af en passage, hvis vejbredde lever fint op til stræde-betegnelsen. På et givet tidspunkt indgik det i overvejelserne at udvide vejbanen. Men det blev ved overvejelserne, og på baggrund af den seneste bebyggelse på det østlige hjørne af Østergade er det mere end vanskeligt at forestille sig en udvidelse, som ville kræve en større bysanering.

Hans Hartvig Seedorffs Strædes fortsatte rolle som flaskehals synes derfor at ligge fast, hvilket falder ganske godt i tråd med de kommunale intentioner om at indskrænke bilismen i den indre by.

Trafiksituationen var mere overskuelig ved anlæggelsen af Pistolstræde i 1870'erne. Siden har strædet skiftet navn tre gange. Pistolstræde menes at referere til, at officerer ved 3. dragonregiment holdt skydeøvelser ved den daværende toldsti, der løb langs Frederiksgades baghaver. I takt med at bebyggelsen voksede i Søndergade og Østergade, opstod der behov for en vejforbindelse mellem Øster-

Digteren Hans Hartvig Seedorff, der på billedet har overtaget Thorkild Simonsens borgmestersæde, opnåede udover at få et stræde opkaldt efter sig også at blive æresborger.

Meget er forsvundet i H.H. Seedorffs Stræde. Det gælder blandt andet bygningen, der rummede Hotel Dagmar, hvis gård blev anvendt til hestemarked. Også bygningen i baggrunden har måtte lade livet for at give plads til busgaden

gade og Sønder Allé. Alligevel skulle man frem til 1876, før Pistolstræde første gang figurerede i den århusianske vejviser - tilmed under beskedne former. For reelt talte strædet kun én beboer, og af samme grund fandtes ingen husnumre.

Asylet "Børnely"

Men at der var en udvikling i gang kunne aflæses af samme vejviser tre år senere, da fem beboere fordelt på tre husnumre havde slået sig ned i strædet, men i alle tre tilfælde var der tale om baghuse til de omkringliggende gader. Først i begyndelsen af 1880'erne opførtes to bygninger med facade ud til Pistolstræde. Asylet "Børnely", der blev indviet i 1883, hører mere end 100 år senere stadig til strædets mest karakteristiske bygninger - blandt andet i kraft af et spir, der leder tanken hen på en kirke. Dengang blev asylet berømmet for sine arkitektoniske kvaliteter. I dag er entusiasmen nok mere behersket.

Bag asylet stod Sct. Stefanforeningen, som forinden havde haft skiftende adresser. "Børnely", der først i 1950'erne blev afløst af en moderne børnehave, vil altid være forbundet med navnet søster Gerda - en diakonisse, som boede på asylet i 57 år !

Søster Gerda's kvalifikationer inden for forsorgsarbejde foranledigede i 1930'erne Århus Kommune til at ansætte hende til at organisere den offentlige sygepleje. I

Tomten efter Hotel Dagmars nedrivning lå ubenyttet hen i en halv snes år, inden den nuværende Fakta-bygning blev opført.

"Børnely"-epoken var asylet ramme om børnegudstjenester og forskellige mødeaktiviteter inden for blandt andre Blå Kors og Ydre Mission. Siden har asylbygningen været hjemsted for ungdomsklubben "Mejlen.

Hidsig navnedebat

Den anden bygning, der blev opført i Pistolstrædes første tid og som udgjorde naboskabet, var Vilhelm Fønss' skole i nr. 10. Skolens stifter var ud af en kunstnerisk anlagt familie og bror til digteren Otto C. Fønss. Også Vilhelm Fønss fik udgivet digtsamlinger, mens hans tre sønner følte sig tiltrukket af teaterverdenen. Det faldt ikke i god jord hos faderen, og den ældste af sønnerne, den senere berømthed Olaf Fønss, måtte stikke af hjemmefra for at realisere skuespiller-ambitionerne. Det sidste lykkedes som bekendt ganske godt.

Den gamle skolebygning rummede senere mineralvandsfabrikken "Sct. Paul". På den anden side af gaden - i nr. 5 - opførte Rahrs Tekniske Forretning i 1921 en 5-etages magasinbygning, der i dag rummer en række liberale lejemål - blandt andet et rejsebureau.

Allerede i 1897 skiftede Pistolstræde navn til Asylvej, hvilket affødte en følelsesladet debat. Blandt andre kunne Vilhelm Fønss ikke forlige sig med vejbetegnelsen, som efter hans opfattelse signaliserede en beliggenhed uden for byen. Han foreslog derfor navnet Asylgade, hvilket blev afvist af byrådet. Først efter sin død

fik Fønss sin vilje gennemtrumfet, da det i 1938 blev vedtaget at ændre Asylvej til Asylgade. Men også i denne omgang måtte der en livlig diskussion til.

Nogle mente, at tidspunktet var kommet til at vende tilbage til den oprindelige betegnelse Pistolstræde, som blev tillagt en turistmæssig affekt. Andre ønskede at se fremad og foreslog Rådhusgade med henvisning til, at byens nye hus var under opførelse i nabolaget. Men byrådet fastholdt trods alle indsigelser Asylgade, der fik gyldighed frem til 1977, da Hans Hartvig Seedorff, født og opvokset i Århus, kom til ære og værdighed. Navneskiftet skete ved en højtidelighed med tilstedeværelse af kulturminister Niels Matthiasen og borgmester Orla Hyllested.

Caféinstitution

Men forinden var busgadens etablering og den omfattende bysanering, som ledsagede dette projekt, heller ikke gået sporløs gennem Asylgade. I 1971 blev bygningen på hjørnet af Østergade med Hotel Dagmar nedrevet for at skabe mere plads til den øgede trafik. Men tomten fik lov til at henligge i en halv snes år, inden den nuværende Fakta-bygning blev opført - i øvrigt uden at der blev mere plads til bilerne. På det modsatte hjørne har Jyske Bank indrettet sig i bygningen med det karakteristiske tårn - oprindeligt opført af Arbejder Spare- og Lånekassen.

I den modsatte ende finder man en af strædets institutioner, Raadhuus Kafeen, der kan føres tilbage til 1924. I fjor fejrede den nuværende indehaver Siri Stephansen forretningens 75 års jubilæum ved at udgive en bog, der fortæller om såvel Raadhuus Kafeen som det stræde, den er beliggende i. Det fremgår blandt andet, at Hans Hartvig Seedorff var en trofast cafégæst, hvilket må siges at være en yderligere tilskyndelse til at opkalde strædet efter Århus-digteren.

Flot arkitektur fortrængte køerne fra Bispetoften

Borger-pigeskolen var den første bygning, der blev opført i den nyanlagte Christiansgade, men siden har frimurerlogen fremstået som gadens mest markante profil.

Indkørslen fra Vester Allé savner ikke modsætninger. På den ene side en skole, hvor først borgerskabets døtre og derefter handels- og kontorungdom har suget lærdom til sig - og på den modsatte side udsigt til ting- og arresthusets tilgitrede celler, hvor samfundets tabere venter på at blive stillet til regnskab for deres forsyndelser. Jovist har Christiansgade - opkaldt efter Chr. IX, der gik under betegnelsen "Europas svigerfar" i kraft af sine relationer til andre kongehuse - sine kontraster.

Når hertil føjes, at også arkitektur og kunst er velrepræsenteret i Christiansgade, må alsidigheden siges at være tilgodeset. At det samtidig går "ned ad bakke" inden udmundingen i Åboulevarden, kan man efter temperament lægge mere eller mindre symbolik i.

For at vende tilbage til arkitekturen indgår den øverste halvdel af Christiansgade i det areal, der tidligere gik under betegnelsen Bispetoften, der frem til slutningen af 1800-tallet udgjorde et grønt område, der skrånede ned mod åen, og som i sommerhalvåret var befolket af gumlende køer. Denne landlige idyl ophørte ved anlæggelsen og navngivningen af Christiansgade, der samtidig indledte Bispetoftens bebyggelse, som inden en halv snes år satte sine varige spor og gjorde området mellem Vester Allé, Christiansgade og Åboulevarden til et af byens mest seværdige.

Inspireret af Kampmann

Den borgerlige pigeskole udgjorde ved sin opførelse i 1899-1900 optakten til Bispetoftens forvandring fra landligt miljø til bygningskunst, der gav næring til efterfølgende storby-ambitioner. Pigeskolen med tilhørende overlærerbolig blev tegnet af arkitekt Carl Harild, der på det tidspunkt var ansat hos ingen ringere end kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann. Inspirationen fornægter sig heller ikke i mange af skolebygningens detaljer. Det gælder blandt andet i materialevalg, de kraftige gesimser i natursten og det udskårne træværk, der medvirker til at understrege kviste, altaner og tagafslutninger, som er mest markant i overlærerboligens facade ud mod Vester Allé. Det kan anbefales at stoppe op ved det næste besøg på de kanter.

Om pigeskolen er i øvrigt at sige, at

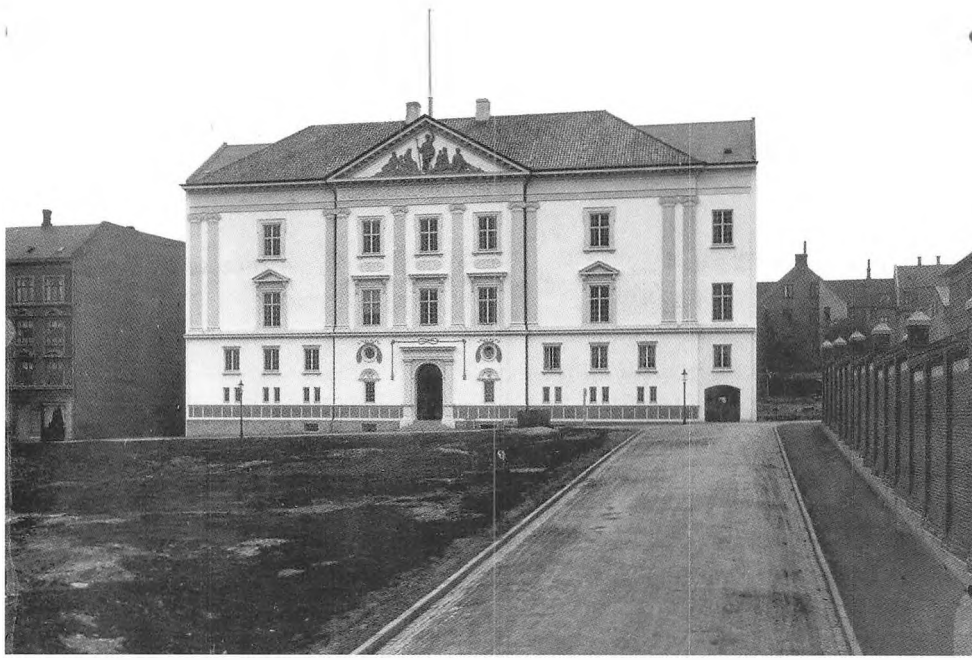

Den nyopførte frimurerloge i Christiansgade. I forgrunden til højre muren ind til Ting- og Arresthuset

den tidligere var kendt for sit velsyngende kor, der under ledelse af Richard Gandrup blev noget af en institution i byens musikliv. Koret gav talrige koncerter både ind- og udenbys, ligesom det kunne høres i radioen. Kapitlet som pigeskole sluttede i 1962, da Århus Købmandsskole i stedet rykkede ind i de gamle omgivelser. I dag tæller skolen tæt ved 400 elever, der gennemgår en erhvervsuddannelse inden for handel og kontor.

Gadens åndehul

Da skolen var opført ved indgangen til det 20. århundrede, gik det stærkt med det efterfølgende byggeri på Bispetoften. I hurtig rækkefølge stod Statsbiblioteket (i dag erhvervsarkiv) klar i 1902, Ting- og Arresthuset med betegnelsen "landets smukkeste" i 1906, Ny jydske Kjøbstads-Creditforening (nu Realkredit Danmark) i 1912 - og som kronen på værket arkitekt Høeg-Hansens kunstbygning på hjørnet af Christiansgade og Mørksgade i 1917. Kunstbygningens grønne omgivelser medvirker i øvrigt til at fastholde noget af Bispetoftens oprindelige udseende.

Men heller ikke Christiansgade lå på den lade side i samme periode. Opførelsen af beboelsesejendomme mellem Mørksgade og Åboulevarden var allerede afsluttet kort ind i det nye århundrede,

Musikoptog i Christiansgade i befrielsesåret. I baggrunden den tidligere pigeskole, som senere blev overtaget af købmandsskolen

og i 1908 kunne gadens mest markante bygningsværk - Frimurerlogen Sct. Clemens indvies. Som arkitekt valgtes Eggert Christoffer Achen, der selv var logebror, mens Elias Ølsgaard og K. Hans Rejstrup stod for den kunstneriske udsmykning både inde og ude.

De hemmelige frimurere

Frimurerlogen er bemærkelsesværdig ved, at den var den første store bygning i Århus, hvor der blev anvendt jernbeton til etageadskillelse, søjler og trappeanlæg. I den kraftige arkitrav indgår en æggestavsfrise, hvis midterparti fortsat bærer inskriptionen Sub Cruce Clementa Crescit (under korset trives mildheden). Galvtrekanten domineres af billesdhuggeren Elias Ølsgaards skulpturelle billede af Johannes Døber. Fra nogle sider er der givet udtryk for, at en senere facadebehandling og overkalkning har skæmmet bygningen, men det ændrer ikke ved frimurerlogens markante placering i gadebilledet. Hvad der foregår inde i den palæagtige bygning, har offentligheden kun beskeden kendskab til. Logebrødrenes hemmelige ritualer foregår bag lukkede døre.

Derimod foregår der ingen hemmeligheder i den tidligere Odd Fellow-bygning i Christiansgade 24, der er indrettet som græsk spiserestaurant. Naboejendommen var ved århundredets begyndelse tilholdssted for KFUK, der erhvervede bygningen for 32.000 kr.

Biskop Sørensen stod for indvielsen, og klientellet udgjordes i det væsentlige af fabriksarbejdersker og tjenestepiger med behov for et fristed.

Kong Chr. IX regerede i perioden 1864 - 1906 og blandede sig ofte mere i politik, end forfatningen gav grundlag for. Det var blandt andet årsag til, at konseilpræsident Hall valgte at gå. Kongen måtte underskrive den såkaldte november-forfatning, der medvirkede til at udløse den tabte krig i 1864. Senere støttede han Estrups provisoriske højre-regering og skabte dermed en parlamentarisk krise. Alligevel forhindrede det ikke, at Chr. IX fik en gade i Århus opkaldt efter sig!

Varieté grænsede op til kirkegård

Byens store forlystelsesetablissement lå i Banegårdsgade, der siden kong Frederik VII's indvielse af jernbanen i 1862 har skiftet navn flere gange.

Selv om Århus-bugtens temperaturer givetvis lagde en dæmper på gemytterne, blev badesæsonen alligevel indledt under den netop overståede varmebølge. Hvis de fleste undlod at kaste sig i bølgerne, så gjorde der sig til gengæld ingen tilbageholdenhed gældende med hensyn til at smide tøjet og udstille legemspragt af mere eller mindre seværdig karakter. Med begge køn som bidragsydere.

For 90 år siden blev badelivets glæder også dyrket med flid ved de århusianske strande. Men på den tid påbød almindelig sømmelighed, at kvinder og mænd badede hver for sig. Det vakte derfor betydelig forargelse, da dette mønster blev brudt ved Ørnereden, hvilket affødte indignerede læserbreve i de lokale aviser.

Men sædernes forfald ved Ørnereden gav samtidig inspiration til en cabaret med titlen "Århusiansk badeliv", der i 1910 blev opført i forlystelsesetablissementet Kronprinsen, som dengang var beliggende på hjørnet af Banegårdsgade og Park Allé. Med den tilføjelse, at Park Allé endnu ikke var anlagt, og at Kronprinsen grænsede op til et kirkegårdsareal.

Navnet Banegårdsgade er ikke uden paradokser, fordi det refererer til strækningen fra Frederiks Allé til Banegårdsplads, mens fortsættelse fra samme plads til Fredensgade går under betegnelsen Ny Banegårdsgade. Men det burde reelt være omvendt, for så vidt som Ny Banegårdsgade udgør det ældste afsnit.

Ved gartner Ehlers have

Fredensgade langs rutebilstationen fik en ny dimension som trafikåre ved jernbanens anlæggelse. Men forud for åbningen, der blev foretaget af kong Frederik VII den 2. September 1862, havde den kommende banegårds placering affødt en følelsesladet lokaldebat. Mange var stemt for, at banen skulle føres frem til Mejlgade. Mærkeligt nok havde byrådet kun beskeden indflydelse på de dispositioner, der i den sidste ende blev truffet – men en delegation, som fik foretræde i hovedstaden, ytrede betænkelighed ved, at banegården blev placeret "så langt uden for byen".

I 1859 blev der sat punktum for alle overvejelser, da det i avisen kunne læses, at banegården ville blive opført ved gartner Ehlers have for enden af Fredensgade. Og sådan blev det. På det tidspunkt var Ryesgade endnu ikke anlagt, hvilket inde-

Hotel Kronprinsen spillede i det første kvarte århundrede af 1900-tallet en central rolle i byens forlystelsesliv. Her nyder en elegant dame udsigten fra hotellets terrasse.

bar, at trafikken fra banegården til byens centrale torve gik via Fredensgade og Skolegade.

Dette sammenholdt med den yderlige placering i bybilledet var baggrund for, at den øverste del af Banegårdsgade, som på det tidspunkt gik under betegnelsen Stationsvej, var kendetegnet af beskeden trafik og byggeaktivitet.

Anlæggelsen af Ryesgade i begyndelsen af 1870'erne ændrede ved dette forhold. På de to hjørner ved den nyanlagte gades udmunding i den bekedne plads foran banegården opførtes henholdsvis et hotel og et apotek. I fortsættelsen skød flere hotelbyggerier op for at modtage et stigende antal tilrejsende – og da byen var på vej ind i det 20. århundrede satte agent Chr. Nielsen kronen på værket ved at investere 100.000 kr. i opførelsen af Hotel Kronprinsen, der i de følgende 25 år kom til at spille en central rolle i byens forlystelsesliv. Kronprinsen, der havde den senere nedlagte kirkegård som nabo, havde en smuk anlagt have med springvand og lysthuse, som var inspireret af Pile Allé på Frederiksberg. I 1902 blev etablissementet udvidet med en koncertsal, hvis dekorationer vakte betydelig beundring.

Kort storhedstid

De flotte rammer skabte grundlag for en varieté. Musikdirektør Carl Møller stod for den musikalske side af sagen, mens skuespilleren Frederik Buch optrådte som konferencieren, der kædede de enkelte

Hjørneejendommen ved Banegårdsgades overgang i Banegårdsplads blev midt i 30'erne opført som afslutning på den omfattende omlægning af pladsen.

programpunkter sammen. Varietéen havde sin storhedstid ved århundredets begyndelse, men fra 1911 overgik den som følge af tidernes ugunst til at være koncertsal. Kronprinsen var i kraft af sin biograf også med til at hjælpe den spæde filmindustri til verden. Etablissementets epoke ebbede ud i midten af 1920'erne, da det måtte vige for gennemførelsen af Banegårds-projektet og direkte stod i vejen for anlæggelsen af Park Allé. I det hele taget stod denne periode i nedrivningens tegn, hvilket tidligere er udførligt beskrevet i "Kend din by".

Mens byggeriet i Banegårdsgade længe var af beskeden karakter, var der anderledes fart i udviklingen på den nye bydel Frederiksbjerg på den anden side af jernbanegraven. I forbindelse med, at et areal på 88 hektarer i 1874 blev indlemmet i Århus Kommune, forpligtede byen sig til at anlægge Bruunsbro, der udgjorde en ny tilkørselsvej til banegården, som fremtrådte i ny skikkelse i 1884.

På hjørnet, hvor Banegårdsgade svinger mod Bruunsbro, blev der anlagt et mindre anlæg med en buste af Frederik VII. I 1901 måtte kongen vige til fordel for den Dalgas-statue, som nu står på Filtenborgs Plads. Placeringen af Enrico Dalgas gik ikke stille af. Der indløb blandt andet protester fra Viborg, der anførte, at Århus ikke havde andel i hedens opdyrkning. Men dette blev afvist med henvisning til, at Dalgas boede i Århus i en årrække. 1921, da Banegårds-projektet blev indledt,

flyttedes Dalgas-statuen til den nyanlagte Park Allé for at indtage næsten samme placering som "Agnete ogh Havmanden" – for få år senere igen at holde flyttedag.

Fra vej til gade

Ved Ny Banegårdsgades udmunding i Fredensgade, hvor rutebilstationen i dag ligger, holdt godsbanegården tidligere til. Da denne i 1923 flyttede til Mølleengen, var der røster fremme om at placere en ny hovedbanegård samme sted. Det blev som bekendt ved overvejelserne, men er værd at notere som et a propos til den aktuelle debat, hvor der også har været fortalere til en idé om at indrette Scandinavian Center til hovedbanegård via godsbanens skinnenet og forvandle den nuværende hovedbanegård til kunstmuseum.

Den oprindelige Stationsvej kom allerede i 1874 til at hedde Banegårdsvej. 25 år senere ansøgte de lokale beboere om byrådets tilladelse til at ændre vej til gade. Det skete blandt andet med henvisning til, at vejen var blevet brolagt. Indvendinger i byrådet gik ud på, at der i København fandtes mange brolagte veje, som ikke af den grund var blevet "ophøjet" til gader. Alligevel gik et flertal ind for at imødekomme beboer-ansøgningen.

Gammelt og nyt

Mens Ny Banegårdsgade, der kun er bebygget på den ene side - den anden vender ud mod jernebaneterrænet - er præget af ret ensartede beboelseshuse, udgør Banegårdsgade op mod Frederiks Allé i højere grad en blanding af gammelt og nyt.

Det største kompleks blev opført i begyndelsen af 60'erne, da Århus Midtpunkt Byggeaktieselskab efter en ret omfattende nedrivningsproces byggede i forlængelse af "Demokraten"s tidligere bladbygning og rundt om Orla Lehmanns Allé. I samme periode opførtes en beboelsesejendom på modsatte hjørne. Også det nordlige hjørne ved gadens udmunding i Frederiks Allé er fra samme tidsalder. På samme side findes gadens ældste huse fra indgangen til 1900-tallet. Ingen af dem kan betegnes som seværdige.

Man skal faktisk ned til Banegårdsplads for at glæde sig over den arkitektoniske sammenhæng, som Høegh-Hansen skabte ved pladsens store omlægning i 20'erne.

Den planlagte boulevard, der kun fik gadestatus

Det fynske kvarters "hovedstrøg", Odensegade, skulle oprindeligt have udgjort Ingerslevs Boulevards forlængelse, men byrådet valgte at spare på kvadratmeterne.

Den lille købmand, der i forvejen tilhører en uddøende race, vil få livslinien yderligere afkortet, når det 45.000 kvm. store indkøbscenter Bruuns Galleri skyder op ved centralværkstedernes tidligere areal. For ifølge Institut for Centerplanlægning kan Frederiksbjergs fremtidige storcenter ikke undgå at fremme den butiksdød, der i forvejen har sat sine "blodige" spor i bybilledet, og som reelt blev indledt allerede i tresserne, da forbrugersamfundet holdt sit indtog på både godt og ondt.

For at blive på Frederiksbjerg er "hovedstrøget" i det fynske kvarter, Odensegade, et markant eksempel på butiksdødens hærgen. I efterkrigstiden, da Danmark begyndte at komme til hægterne, kunne købmænd, bagere, slagtere, cigarhandlere, tricotageforretninger og en enkelt frisør stadig opretholde en levevej i Odensegade. Men bortset fra et par købmænd, der tappert tager kampen op mod tidernes ugunst og et kundeklientel, hvis loyalitet ofte kan ligge et lille sted, er de små forretninger ved at være en saga blott. Kontrasten til den handelsmæssige mangfoldighed, der gjorde sig gældende for 40 år siden, er til at få øje på.

Nostalgikere må så trøste sig med, at panoramaet er det samme som "dengang". Når kørende og gående fra Skt. Pauls Kirkeplads drejer ind i Odensegade, domineres baggrunden af den grønne, nyomlagte Ingerslevs Boulevard, som fortæller de lokale beboere, at sådan kunne Odensegade også have set ud, hvis ikke byens viise fædre for 100 år siden havde slået bremserne i.

"Frådsede" med pladsen

For ved indgangen til det 20. århundrede, da store dele af Frederiksbjerg var under projektering i stadsingeniør Ambt og kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann's regi, tog planerne sigte på, at Ingerslevs Boulevard skulle fortsætte frem til Skt. Pauls kirke. Muligheden var til stede, fordi hele kvarteret var kommunalt ejet efter overtagelsen af godset Marselisborgs jorder. I modsætning til private udstykninger, hvor nyanlagte gader skulle tilpasses grundenes størrelser, havde Ambt og Kampmann ubegrænset spillerum – i hvert fald i fysisk henseende. Men der var også en økonomisk side af sagen, og da boulevard-projektet i 1903

Søfolk promenerer i den nyanlagte Odensegade. Den sparsomme trafik gør det ret risikofrit at færdes på kørebanen

blev forelagt i byrådet, fandt et flertal, at en bebyggelsesgrad på 50 pct. var "fråds" med kvadratmeterne. Det var baggrunden for, at boulevarden stoppede ved Ingerslevs Plads, og at Odensegade kun blev til Odensegade.

At stadsingeniøren og bygningsinspektøren ellers søgte at tilgodese såvel arkitektoniske som funktionelle ønsker på det nyanlagte Frederiksbjerg vil fremgå af følgende målsætning, der formuleret i datidens kancellisprog tilsigtede "at tilvejebringe pladsen for boliger for de forskellige dele af befolkningen således, at der skaffes dem så gode vilkår som muligt for deres forskellige behov – ikke blot rent materielt, men også således, at visse åndelige behov og samfundskrav tilfredsstilles, og dels ved at tilvejebringe pladsen for de offentlige bygninger, der hører med for at en by kan opfylde sine funktioner".

Indlemmet i Århus

Såvidt Ambt og Kampmann, der i tilfældet Odensegade blev nødsaget til at gå på kompromis med en idealistisk målsætning. Alligevel indtager gaden i kraft af sin beliggenhed en markant position i kvarteret med de fynske gadenavne. Størsteparten af Odensegades beboelsesejendomme er opført i begyndelsen af 1900-tallet og repræsenterer en del af den første bebyggelse efter overtagelsen af Marselisborgs jorder.

Butiksdøden har også holdt sit indtog på hjørnet af Odensegade og Bülowsgade. Her holdt Schweiglers Bageri tidligere til

Til historien hører, at arealet frem til 1874 lå i Viby Kommune. Grænsen til Århus gik dengang syd for banelinien, inden den blev forlænget til en linie nord for den senere Odensegade/Ingerslevs Boulevard.

Arkitektonisk fremtræder Odensegade harnomisk i kraft af skematisk disponerede ejendomme på 4 ½ etager. På nogle af ejendommene, der primært blev opført af lokale håndværksmetre, introduceredes tidstypiske karnapmotiver, som er mere fremherskende i sydligere beliggende gader i det fynske kvarter.

Som det er tilfældet mod Ingerslevs Boulevard, støder den modsatte ende af Odensegade også op til et grønt område i form af Skanse-anlægget ved Hendrik Pontoppidansgade. På den anden side af Hans Brogesgade brydes det ensartede husmønster af en lavere ejendom, som rummer festsalen til den af Hack Kampmann tegnede handelshøjskole, som nu rummer Århus Købmandsskole. Den renoverede festsal rummer detaljer, der er værd at se nærmere på.

Da der var købmænd til

Da Odensegade blev opført, var der en vis prestige i at bo i ejendomme, der havde navne. Det gælder eksempelvis hjørnet af Bülowsgade, hvor man finder "Odensehus" opført i 1903 og "Sønderborg"

opført i 1907. På samme gadekryds kunne man tidligere finde tre købmænd og en bager. Nu er der kun én købmandsforretning tilbage, og denne har i pagt med tidens krav indrettet et minisupermarked. Men købmand Hansen i nr. 27, der hentede sukker og mel frem fra skufferne, foretog en omhyggelig vejning og lukkede poserne med en sirlighed, der næsten ikke var af denne verden, blev først afløst af et møntvaskeri og senere af et pizzaria.

Borte er også herrefrisøren på hjørnet af Lars Krusesgade. Her var den daglige omgang med saks og barberkost kun en nebengeschäft for indehaveren, som også var leverandør af "sikre" staldtips til væddeløbsbanen.

Prestige kontra sanitet

Da det fynske kvarter på toppen af Frederiksbjerg blev opført for 100 år siden, valfartede århusianerne til den nyanlagte Odensegade. Hvis det pæne borgerskab i den første tid lagde beslag på de fleste lejligheder, fik gaden senere karakter af et arbejderkvarter. I dag er en del af de unge familier, der tidligere slog sig ned i parcelhuse i periferien, vendt tilbage.

Samtidig har nye boligformer vundet indpas. Odensegades første andelsboligforening blev etableret i nr. 30, ligesom en vis byfornyelse har banet vej for indretning af bad og toilet i mange ejendomme. For selv om samme ejendomme ved opførelsen var forbundet med en vis prestige, afspejlede det sig ikke på de sanitære forhold.

Dengang udgjorde fotograferne også et fast element ved alle familiefester. Der var derfor flittigt bud efter fotograf Clemmensen, der med bopæl i Odensegade havde specialiseret sig i stueoptagelser, hvilket han ikke undlod at gøre opmærksom på i avisannoncer.

Meget er forsvundet i Odensegade, men nogle institutioner, som tilgodeser fundamentale behov, har trods alt overlevet. Det gælder eksempelvis Boulevard-Cafeen, som tilsyneladende trives i bedste velgående.

Kodrivernes markvej blev en af byens længste gader

Kasernen i Langelandsgade var den eneste, der fik lov til at blive stående – tilmed på radikal foranledning – da militæret brød op fra Århus.

Den trafikale omlægning af Vesterbro Torv, som længe har været under overvejelse, lader vente på sig. Så indtil videre er der ikke færre end syv gader, der har forbindelse med torvet – men med den tilføjelse, at Janus la Coursgade er ensrettet og ikke tillader indkørsel til dette.

Når den fremtidige omlægning føres ud i livet, er det nærliggende at formode, at Langelandsgade berøres. For gaden, hvis længde må siges at være i ganske pæn overensstemmelse med navnet, har i sit nuværende forløb fra Vesterbro Torv karakter af en sidegade, inden den ud-

For snart 100 år siden udgjorde trafikken i Langelandsgade ikke samme risiko for legende børn som i dag. I baggrunden ses kasernen

Den trekantede Teglgårds-karré kort efter opførelsen. Det grønne miljø, der udgjorde en kontrast til de ellers triste baggårde, vakte dengang opmærksomhed

munder på hjørnet af Hjortensgade for at fortsætte i Langelandsgades længste afsnit helt frem til Stjernepladsen på Randersvej. Som det er tilfældet med Gammel og Ny Munkegader, ville der være en vis konsekvens i, hvis Langelandsgade også havde to betegnelser.

Gadens ældste del fra torvet var i midten af 1800-tallet en nordgående markvej, der gik under betegnelsen Teglværksstien. Navnet havde sammenhæng med det teglværk, der i 1828 blev anlagt af storkøbmand Otto Langballe på arealet, hvor Teglgårds-komplekset næsten 100 år senere opførtes. Teglværket, der var i funktion til 1917, og som en overgang suppleredes af et kalkværk, spillede en central rolle som leverandør af mursten under byens ekspansive udvikling ved indgangen til det 20. århundrede.

Datidens proletariat

Da Langelandsgade, der først fik sit nuværende navn i 1899, endnu var markvej, kunne man hver lørdag året rundt følge et optog af vogne og dyr, der bevægede sig til og fra Vesterbro Torv, der dengang hed Svinetorvet. I optoget af knirkende vogne, klaprende træsko og brølende kreaturer indgik også kodrivere fra de omkringliggende gårde. I deres snavsede og krøllede forfatning frembød kodriverne ikke noget opløftende syn. Men så gik turen ind til byen også ad opblødte eller støvede veje

Villaerne på strækningen mellem Kaserneboulevarden og Ny Munkegade udgør noget af Langelandsgades ældste byggeri.

afbrudt af overnatninger i lader. Kodriverne udgjorde på denne baggrund datidens proletariat.

Hvor Skt. Markus kirken i dag er placeret, lå teglværkets store lergrav, og langs vejens venstre side helt ned til torvet kunne man se tørrehusene.

Da teglværket lukkede, indvarslede det en ny epoke i Langelandsgade. Arealet blev overtaget af Arbejdernes Andelsboligforening, der i 1922 indledte opførelsen af Teglgården tegnet af arkitekterne Thorkel Møller og V. Puch jun. Det store ejendomskompleks mellem Langelandsgade, Teglværksgade og Sejrøgade var i flere henseende banebrydende og kom til at danne forbillede for efterfølgende karrébyggeri. Eksempelvis var tidligere baggårde afløst af grønne miljøer med legepladser og andre fritidsaktiviteter.

100 år militærliv

Næste fase i Langelandsgades udvikling var udretningen af vejen frem til Kaserneboulevarden. Et projekt, der blev gennemført i slutningen af 1930'erne, og som skete på bekostning af kolonihaver på begge sider af den daværende vej. Samtidig blev det bakkede terræn udjævnet.

Det er vanskeligt at beskæftige sig med Langelandsgade uden at komme ind på kasernen af samme navn. Da Jyske Telegraf-regiment i 1989 brød op fra Langelandsgade for at flytte til Fredericia, satte det punktum for 100 års tilstedeværelse. For kasernen, tegnet af arkitekt Lange, blev opført i 1889.

Indtil det tidspunkt havde byens soldater været privat indkvarteret – ofte under kummerlige forhold. Indkvarteringen skete blandt andet hos tobaksfabrikant Grarup i Mejlgade. Fabrikanten havde også titel af billettør, hvilket vil sige, at han forestod indkvarteringen af soldater, hvilket gav ham idéen til at indrette mandskabslokale i en lagerbygning, hvor de sanitære forhold var under al kritik. Major Bauditz løste noget af indkvarterings-problematikken ved at bygge sin egen kaserne i Søndergade !

Ørum som redningsmand

Langelandsgades kaserne blev også ufrivilligt involveret i den udtalte boligmangel,

der opstod i Århus i første halvdel af 1920'erne. I denne periode gik boligbyggeriet på det nærmeste i stå, og situationen blev ikke bedre af, at en ændret boliglov ophævede den såkaldte opsigelsesret. Det affødte et større antal boligløse familier, og bystyret så ingen anden udvej end at indkvartere familierne på skoler og kaserner. På denne baggrund måtte 60 familier bo i Langelandsgade frem til 1927, da der igen kom gang i byggeriet.

Frem til det definitive militære opbrud i 1993 var kasernen hjemsted for Hærens Operative Kommando, ligesom den blev anvendt som hjemmeværnsdepot. Bygningerne tilhørte forsvarsministeriet, mens Århus Kommune ejede grunden. Som det var tilfældet med de to andre århusianske kaserner i Høegh Guldbergsgade og Vester Allé, syntes man mest stemt for en nedrivning. Men undsætningen kom fra uventet side – i form af den radikale rådmand Bjarne Ørum, der inviterede byrådsmedlemmer til kasernebesigtigelse hos kommandant O.L. Rasmussen. Det reddede såvel hovedbygning som ridehus, der blev fundet bevaringsværdig. I dag disponerer Århus Universitets æstetiske fag over lokaliteterne. Derimod blev anmodninger fra lokale soldaterforeninger, som ønskede at bevare et tilhørsforhold til kasernen, ikke imødekommet.

Kasernens nuværende anvendelse understreger, at Langelandsgade er beliggende i et universitetskvarter. Den tidligere ridehal er nu indrettet til teaterscene for dramaturgi.

Skiftende tidsaldre

På baggrund af sin anselige længde må der siges at være en vis konsekvens i, at man under en tur i Langelandsgade bevæger sig gennem skiftende tidsaldre. På den modsatte side af Teglgården ligger nogle af gadens ældre huse fra slutningen af 1800-tallet, men på den anden side af Skt. Markus Kirke, opført i 1935, da sognet af samme navn blev udskilt fra Vor Frue Sogn, kommer man frem til "vor egen" tid repræsenteret ved to moderne beboelseskvarter – Vestervang til venstre og Klostervang til højre.

På strækningen mellem Kaserneboulevarden og Ny Munkegade er vi tilbage ved datiden – nærmere betegnet omkring 1900. Her ligger gadens eneste villaer af patriciertypen, af hvilke flere er værd at studere nærmere. Ved kasernen begynder universitetskvarteret på begge sider af gaden. Et mønster, der fortsætter på den anden side af ringgaden, og som kun brydes af en række beboelsesejendomme på venstre side frem mod Stjernepladsen.

Sammenfattende kan konstateres, at der er sket et og andet i Langelandsgade, siden kodriverne udførte deres lidet misundelsesværdige job.

Smøgen, hvor datidens smuglere udfoldede sig

Det skyldtes ikke rene tilfældigheder, at de købmænd, hvis baghaver grænsede ud til den såkaldte konsumtionslinie i det gamle Århus, var de mest velhavende.

Det indre Århus har sine smutveje, når man ellers er fortrolig med byens geografi. Der skal nok være dem, der hyppigt promenerer på strøget uden at være opmærksom på Postsmøgens tilstedeværelse – med mulighed for at skyde genvej mellem Søndergade og Fredens Torv.

Det er heller ikke, fordi en tur gennem den kun 200 meter lange smøge byder på de store oplevelser af hverken arkitektonisk eller miljømæssig karakter. Udsigten til bagsiden af Fiskergade kan heller ikke betegnes som særligt imponerende. Det samme gælder det graffitiprydede plankeværk, der omgiver begge sider af Postsmøgen, som mest af alt kendetegnes af lukkethed. Selv ved det eneste hus, der har indgang fra smøgen, mødes den forbipasserende af en aflåst låge, der fortæller, at missionshuset "Mod lyset" ikke lukker alle og enhver ind. Alligevel har plankeværket sin egen symbolik, som er med til at bygge bro mellem fortid og nutid.

Spadserende, der kommer fra Søndergade, skal helt ned i den modsatte ende ved Fredens Torv for at få opklaret baggrunden for betegnelsen Postsmøgen. For denne udmunder i porten til Postgården. Navnet refererer til, at her lå byens hovedpostkontor, som i 1870 holdt flyttedag fra Mejlgade til Fredens Torv. En ændring, der affødte indignerede protester fra den lokale befolkning, som fandt, at det nye posthus lå langt uden for byen, hvilket siger et og andet om dennes daværende udstrækning.

Datidens "Berlin-mur"

Sit ydmyge udseende og begrænsede funktion ufortalt rummer Postsmøgen alligevel et interessant lokalhistorisk kapitel med sørgmuntre undertoner. Et kapitel, der har udgangspunkt i det særlige skattesystem – konsumtion – som blev indført under Frederik III, der i 1657 manglede penge til at finansiere en af de mange krige mod Sverige. For at afhjælpe dette forhold blev der lagt afgifter på alle "fortæringsgenstande", som kom til købstæderne til lands og til vands. Efterhånden udviklede afgifterne sig til skatter, som i stigende grad hørte til statens vigtigste indtægtskilder. Et tema, man set med nutidige øjne kan nikke genkendende til.

Datidens konsumtion var delt i to grupper. Postkonsumtionen omfattede alle landbrugsvarer, som kom til Århus via byportene, mens alt korn, der blev malet

Udsigten fra Postsmøgen til Fiskergades bagside var tidligere ikke noget opbyggeligt syn. Et halvt hundrede år senere har udsigten ændret sig til det bedre – uden på nogen måde at være prangende

i byen, blev pålagt en maleafgift. Byportene udfyldte i denne sammenhæng en vigtig funktion, fordi det var her, kontrollen fandt sted.

For at sikre denne kontrol den fornødne effektivitet blev der opsat plankeværk omkring hele byen – altså en slags Berlin-mur. Konsumtionslinien gik langs de yderst beliggende gaders baghaver, og plankeværkerne skulle sikre, at al trafik til og fra byen gik gennem byportene, hvor toldere eller komsumtionsbetjente, som var den officielle betegnelse, kontrollerede hvad folk medbragte i kasser og sække. Begrebet "posekikkere" refererer til denne funktion.

Det utætte plankeværk

Mod syd gik plankeværket ved Fiskergade og Brobjerggade (senere Frederiksgade), som dengang grænsede op til åbne marker. Det var her, smuglerierne, som var

Mens datidens plankeværk i Postsmøgen var fyldt med huller, der gjorde det let at føre smuglervarer ind i byen, er det i dag i en bedre forfatning – graffitien ufortalt.

stærkt medvirkende til at underminere konsumtionen, florerede mest. Et forhold, der ikke var uden sammenhæng med plankeværkets tilstand. Selv om dette blev efterset med jævne mellemrum, var det alligevel i en ringe forfatning. Det fremgik eksempelvis af en beretning dateret 1707, at der i Fiskergade var så store huller i plankeværket, at et køretøj var i stand til at forcere det. Borgmester Winther var i denne sammenhæng ikke noget godt eksempel for sine bysbørn. For også hans plankeværk trængte til istandsættelse.

Hvad der heller ikke bidrog til en effektiv opkrævning af afgifterne var, at plankeværket nogle steder var forsynet med låger af hensyn til adgangen til de omkringliggende marker. Hertil krævedes ganske vist en særlig tilladelse, men problemerne med at administrere denne vil fremgå af, at en synsforretning i 1768 afslørede, at 68 porte og låger var så mangelfulde, at der reelt var fri adgang til og fra markerne, hvilket unægtelig lettede arbejdet for smuglerne.

Smøgen overlevede

I det hele taget var det ikke særlig vanske-

ligt at praktisere smugler-trafikken, og det var almindelig velkendt, at købmænd, der havde baghaver ud til konsumtionslinien, gennemgående var mere velhavende end kolleger, hvis forretninger var dårligere placeret i den henseende. Det skortede heller ikke på sørgmuntre smugler-historier. En af dem omhandlede en bondekone, som passerede byporten med et spædbarn, som viste sig at være en velnæret gås. Slagterne kom i mange tilfælde uden om byportene ved at trække kreaturer langs stranden ved Mejlgade, hvor en af haverne var forsynet med en stensætning, som køerne var i stand til at forcere.

Postsmøgen hørte ikke til de mest anvendte smuglerveje. For her patruljerede toldbetjentene, hvilket vanskeliggjorde opgaven. Som et kuriosum kan nævnes, at da komsumtionen omsider blev ophævet i 1851 og plankeværkerne fjernet, skete det ikke uden indsigelser fra beboerne i Fiskergade og Frederiksgade, som hævdede deres ret til fortsat at have en vej langs haverne. Beboerne henviste til, at de ville blive lukket inde af det nybyggeri, som "murens fald" havde åbnet mulighed for – og fik medhold. Herved opstod Postsmøgen som en forbindelsesvej, der har overlevet efterfølgende generationers byplanlægning. Det er endda nedfældet, at porten til det posthus, der blev opført af murermester Preis, skulle være åben for trafik "til evig tid".

Postsmøgen udfylder fortsat sin funktion, selv om den ikke hører til byens mest befærdede veje, hvilket den beskedne bredde sætter en naturlig grænse for. Men det er under alle omstændigheder muligt at komme tørskoet gennem smøgen, hvilket er mere, end man kunne sige for godt 100 år siden, da der ifølge den lokale presse var tale om et "bundløs morads".

Den snorlige akse fra Sct. Lukas til idrætspark

Det sidste stykke af Stadion Allé er anlagt på en dæmning og krævede et omdiskuteret indhug i Havreballeskoven. Men det tilførte byen en flot tilkørselsvej til det nyanlagte idrætsanlæg.

Afstanden mellem Sct. Lukas kirke og Århus Idrætsparks hovedindgang andrager det meste af to kilometer. Alligevel er det muligt fra den hvide kirke at se frem til den røde stadionbygning omkranset af Havreballeskovens bøgetræer. Denne snorlige akse mellem de to nyklassisistiske bygningsværker giver Stadion Allé en særlig position i såvel arkitektonisk som byplanmæssig henseende.

Stadion Allés kvaliteter ligger ikke udelukkende i den sammenhæng, der er skabt mellem kirke og stadion, men også i alléens afvekslende karakter, som omfatter tre afsnit. De indledende karréer fra Ingerslevs Boulevard frem til Baunes Plads afløses af villabebyggelse, som ved Skovbrynet og frem til stadion afsluttes af grøn natur i form af skov og søer.

Ophavsmand til idéen med aksen mellem kirke og stadion fortaber sig i det uvisse, men flere navne trænger sig på. Der kan være tale om den daværende formand for det kommunale udvalg til byens udvidelse og bebyggelse, fabrikant J. Chr. Møller, om stadsarkitekt F.M. Draiby, om idrætsparkens iværksætter, direktør Fr. Lausen eller om arkitekten bag samme projekt Axel Høeg-Hansen. Under alle omstændigheder fik byen i begyndelsen af tyverne en ny dimension ved anlæggelsen af alléen frem til den nyopførte idrætspark.

Forudsætningen for at skabe denne byplanmæssige sammenhæng, som værdsættes af eftertiden, opstod ved Sct. Lukas kirkes opførelse i årene 1921-26 som resultatet af en konkurrence, der blev vundet af arkitekt Anton Frederiksen og kgl. bygningsinspektør Kaj Gottlob.

Knubbede ord

Men de smukke arkitektoniske intentioner ufortalt forløb Stadion Allés anlæggelse i begyndelsen af tyverne – med navngivning allerede i 1920 sideløbende med idrætsparkens indvielse – ikke helt problemløs. For alléen savnede ikke modstandere, og blandt dem var skovridderen, der havde svært ved at forlige sig med det kraftige indhug i skoven, som projektet ville indebære. At skovridderen ikke savnede meningsfæller, vil fremgå af en datidig Århus-bog, der betegnede alléens gennemførelse som "en skandale og et modbydeligt ødelæggelsesværk". Der blev i samme bog peget på, at den "grønne sti",

Datidens biltrafik til store idrætsbegivenheder blev løst ved skråparkering i Stadion Allé. Indkørslen til Atletion, som den nu hedder, ligner sig selv, mens skinnernes funktion til venstre i billedet, fortaber sig i det uvisse

der indtil det tidspunkt var en af skovens smukkeste, ville blive fuldstændig spoleret. Også arkitekt Høgh-Hansens nyklassisistiske stadion-bygning fik kritiske bemærkninger med på vejen.

Men de knubbede ord kunne ikke hindre projektets realisering. For at nå helt frem til stadion var det nødvendigt at anlægge en dæmning over det sumpede område, som stadion-søerne dengang udgjorde, hvilket forklarer niveauforskellen mellem allé og søer. Ved den senere udgravning af søerne opstod der nye muligheder for byens skøjteløbere, som også forud for den tid havde udfoldet sig ved Friheden, når vintervejret ellers tillod det. Det var baggrunden for, at snedker H.M. Petersen i 1912 fik en kommunal tilladelse til at opstille en såkaldt iskarussel.

Zoo-epoken

Friheden opstod som traktørsted, da en ung tjener ved navn Hans Rising i 1904 fik grønt lys for at opføre den pavillon, der fortsat udgør den ældste del af forlystelsesparken. Hans Rising, som haven foran pavillonen er opkaldt efter, kunne i 1954 som 82-årig fejre 50 års jubilæum ved det traktørsted, som nu indgår i Tivoli/Friheden.

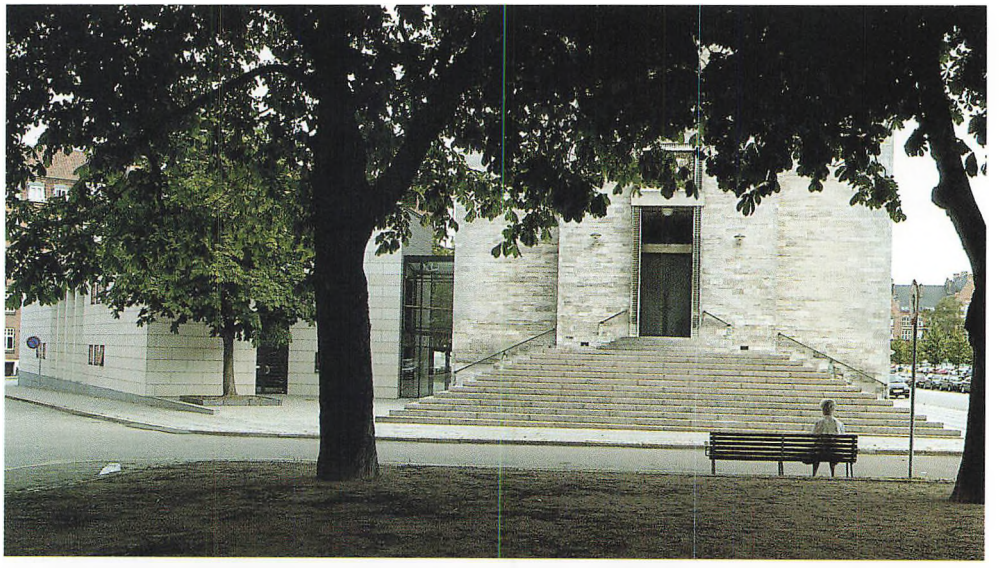

Skt. Lukas Kirke udgør det andet yderpunkt i aksen til stadion, som undervejs afveksler mellem boligkarréer, villaer og grønne områder.

På den anden side af Stadion Allé åbnede i 1932 Århus Zoologiske Have, hvilket ikke skete med Hans Risings velsignelse, fordi han imødeså skærpet konkurrence. Zoo lukkede igen i 1960, hvilket blev taget til indtægt for, at i Århus kunne intet gå. En udlægning, der rummer det element af sandhed, at de zoologiske haver i Odense og Aalborg tilsyneladende lever i bedste velgående. Med mellemrum er der røster fremme, der taler for en genetablering af en lokal zoo forbundet med Tivoli/Friheden gennem en tunnel under Stadion Allé, men projektet forekommer ikke særlig realistisk, selv om der er etableret dyreparker andre steder i Jylland.

Monumental byplanlægning

Karakteristisk for stadion-kvarteret er de symmetriske akser i forhold til de tilgrænsende karréer. Den byplanlægning, dette er udtryk for, var for snart hundrede år siden begunstiget af, at der var tale om et sammenhængende kommunalt areal, som tidligere hørte til godset Marselisborg. I modsætning til private grundejere behøvede de kommunale byplanlæggere i skikkelse af stadsarkitekt C. Ambts og bygningsinspektør Hack Kampmann ikke at tage hensyn til en optimal udnyttelse af kvadratmeterne, men kunne i højere grad tillade sig at tænke i monumentale baner. Det afspejler sig blandt andet i anlæggelsen af Ingerslevs Boulevard. Men Ambt og Kampmann var ikke længere aktuelle, da planlægningen af Stadion Allé indledtes i 1919. Når den første karré i form af Ingerslevgården alligevel var en halv snes år undervejs, skulle årsagen søges i et dystert kapitel omhandlende den værste bolignød i byens historie.

Husvilde-barakkerne

Baggrunden for denne bolignød skulle søges i to forhold under 1. verdenskrig: Dels mangel på byggematerialer og dels eksproprieringen af 300 lejligheder i Halls Sti som følge af banegravens udvidelse. Det siger noget om situationen, at der i to år fra 1915-17 kun blev opført 425 lejligheder i Århus. Resultatet var en kaotisk boligsituation, der for alvor gjorde sig gældende på skiftedage i 1916. Dengang skiftede lejerne bolig den 3. tirsdag i april og oktober i overensstemmelse med en forordning fra 1799 ! På skiftedagene var forholdet mellem fra- og tilflytning ellers nogenlunde lige fordelt. Men situationen ændrede sig fatalt i 1916 – med det resultat, at hundredsvis af børnefamilier i bogstavelig forstand stod uden tag over hovedet.

I et forsøg på at dæmme op for denne akutte problematik så myndighederne ingen anden udvej end at indkvartere de hjemløse familier på nogle af byens skoler og kaserner, hvilket ikke var særligt populært hos hverken skoleledere eller kommandanter. I byrådet betragtede den socialdemokratiske gruppe det som en kommunal opgave at opføre boliger til de husvilde, men blev afvist af den konservative formand for grundejerne. Som en nødløsning opførtes kommunale barakker, som blandt andet blev placeret i området mellem Ingerslevs Boulevard, Stadion Allé og Vestergårdsgade. Men barakkerne tegnet af arkitekt Wier bød på forhold, som ville være uhørte i dag. Det vrimlede med rotter, og natpotterne måtte tømmes i en tønde for enden af bakkerne. Der var tilmed for få tønder i forhold til tømningshyppigheden, hvilket fik indholdet til at flyde over og ikke mindst i sommertiden udsætte beboerne for en ulidelig stank.

Afløst af mønsterbyggeri

Det siger noget om boligsituationen i Århus, at husvilde-barakkerne først blev fjernet i 1929, da Arbejdernes Andels Boligforening indledte karrébyggeriet Ingerslevgården, som udgjorde begyndelsen til beboelseskvarteret i dette afsnit af Stadion Allé. Ingerslevgaarden blev til efter en arkitektkonkurrence, der blev vundet af Johs. Frederiksen. Alligevel valgte bygherrerne af ukendte årsager arkitekt V. Pucks projekt. Som det var tilfældet med andre AAB-byggerier som Teglgården, Marselisgården og Viborggården blev Ingerslevgården indrettet med et tiltalende gårdmiljø, der senere har dannet forbillede for andre byggerier.

I begyndelsen af 30'erne var Stadion Allé frem til Baunes Plads fuldt udbygget og fremtrådte i den skikkelse, der siden har kendetegnet den lange allé med den røde stadion-bygning for enden. En bygning, hvis arkitektoniske ydre ikke påvirkes af det omfattende byggeri, der er sket omkring Høeg-Hansens gamle idrætstempel.

En "diffus" vej anlagt på fæstemandens bymark

En af datidens jorddrotter, Anders Hansens sydlandsk inspirerede og forlængst nedrevne storvilla "Aldersro" udgjorde begyndelsen til vejen af samme navn og bidrog samtidig til bydelen Trøjborgs efterfølgende udvikling.

"Aldersrovej har en meget diffus karakter, som end ikke den høje randbebyggelse formår at tilføre nogen samlende egenskab. Dertil er byggeriets udstrækning for ringe og gaden for bred".

Denne ikke ligefrem smigrende karakteristik kan læses i en beskrivelse af gaden med vejbetegnelsen, der hører til Trøjborgs ældste byggeri. Når det sidste ikke kommer umiddelbart til udtryk i det aktuelle gadebillede, skyldes det blandt andet, at den storvilla anno 1864, som Aldersrovej er opkaldt efter, forsvandt for et halvt århundrede siden.

For at vende tilbage til den indledende beskrivelse fremgår det også, at "på grund af gadens bredde og diffuse karakter har trafikken ikke medført en særlig markant forringelse af det i forvejen uinspirerede gademiljø".

Hvorvidt denne udlægning yder Aldersrovej fuld retfærdighed forekommer at være et temperamentsspørgsmål. Hvis vejen ikke frembyder seværdig arkitektur, kompenserer nogle af bygningernes historie i nogen grad for dette forhold. De studerende fra Århus Universitet, der holder til i komplekset fra det savtakkede tag fra Niels Juulsgade og frem til Trøjborg Centret, gør sig i denne sammenhæng næppe mange tanker om, at bygningerne har været ramme om Mammens Æskefabrik, der blandt andet fremstillede emballage til margarine, og som i sin glansperiode kunne opvise en årsproduktion på 1 ½ mio. æsker.

Fæstemandens værk

Inden fabriksbygningerne for et kvart århundrede siden blev overtaget og ombygget af universitetet for at blive ramme om humanistiske institutter for nordisk sprog og litteratur, information og medievidenskab samt jysk sprog og kulturforskning, udgjorde Jyllands Papirværk et andet kapitel i vejens historie.

Inden de første studerende rykkede ind på Aldersrovej har vejen gennemlevet epoker, der er sammenfaldende med bydelen Trøjborgs udvikling, som tog udgangspunkt i ophævelsen af konsumtolden og bymurenes fald i midten af 1800-tallet. I takt med den begyndende industrialisering begyndte Århus at brede sig på de omkringliggende bymarker, og

Villa "Aldersro", som vejen er opkaldt efter, måtte for et halvt hundrede år siden vige til fordel for dette etagebyggeri.

blandt de lokale jorddrotter var fæstemand Anders Hansen, som erhvervede 35 tønder land nord for staden.

Datidens fæstemænd formidlede kontakt mellem husbonde og tjenestefolk og medvirkede til kontraktens udformning. Men Anders Hansen indskrænkede sig ikke til at være fæstemand. Han var også lotterikollektør, forsikringsmand og ejendomshandler. Det sidste forklarer jordkøbet ved Aldersro. Et navn, han allerede i 1856 fik deklaration på. Efter først at have opført nogle avlsbygninger byggede Anders Hansen en hovedbygning beliggende i en have på mere end én tønde land, hvilket forklarer, at der også blev indrettet en kælderlejlighed til gartneren. Den sydlandsk inspirerede bygning, der vakte berettiget opsigt i området, blev stående helt til 1951, da den måtte vige for boligblokke.

Æskefabrikken

Anlæggelsen af Aldersrovej indledtes først i 1885, da der blev fortaget en opfyldning af en grøft langs den østlige side af Anders Hansens have. Samtidig blev der etableret en gangsti med en brolagt rendesten mellem kørebane og sti. Langs denne indledtes kort før indgangen til det 20. århundrede en udstykning af "Aldersro"s jord i parceller, og i forlængelse af denne udstykning skød de første huse op. Flere af dem står endnu. Det gælder eksempelvis villa "Montana" i nr. 27 opført af gørtler Lund i 1898 og villa

"Frem" i nr. 31 opført året efter af tømrer Uldahl.

I samme periode opførte politimester Thorup på nabogrunden til "Aldersro" villa "Fairhill" tegnet af en af epokens mest fremtrædende arkitekter Puck senior. Villaen blev i 1914 overtaget af fabrikant Mammen, og havegrunden var så stor, at fabrikanten kunne opføre sin æskefabrik.

Men der var ikke tale om Aldersrovejs eneste industri. På den østlige side etablerede Trøjborg Bryggeri sig og for yderligere at sikre, at befolkningen i området ikke kom til at savne "våde varer", anlagdes også en spritfabrik. Bygningerne til denne blev nedrevet i 1969 for syv år senere at give plads til Trøjborg Centret.

Også en grøn plet

Bortset fra de gamle villaer fra Aldersrovejs barndom, der har overlevet de mellemliggende mere end 100 år, domineres vejen i dag af etagebyggeri, der blev indledt i midten af 1930'erne. Mens Arbejdernes Andelsboligforening i udtalt grad har sat sit præg på udviklingen på Trøjborg, er det primært private bygherrer i form af murermestrene N.C. Christiansen og Chr. Petersen, som har udfoldet sig på Aldersrovej.

Men uanset at miljøet som indledningsvis konstateret betegnes som uinspireret, savner der trods alt ikke et grønt område ud for Skovvangsskolen. Herved imødekommes ønsker fra Trøjborgs aktive beboerforeninger, der sjældent forsømmer nogen lejlighed til at plædere for flere grønne arealer i området.

Ihærdig malermester fik gennemført sit projekt

Men ophavsmanden C. Chr. Nielsen nåede ikke at opleve virkeliggørelsen af Borggade, som trods naboskabet til det middelalderlige latinerkvarter hører til byens yngste gader.

Det indre Århus har sine kuriositeter. En af dem udgøres af overgangen mellem forskellige tidsaldre. Fodgængere, der via Lille Torv drejer ind i Badstuegade, bevæger sig i et miljø, hvor kong Hans for mere end 500 år siden tog del i badelivets glæder, der blandt andet omfattede nedsvælgelse af et betragteligt kvantum tysk øl. Men ved Badstuegades forlængelse på den anden side af Klostergade er man tilbage i nutiden. For Borggade er rent faktisk anlagt så sent som i 1930, hvilket gadens arkitektur tydeligt afspejler.

Bag dette tidsmæssige sceneskift skjuler sig samtidig en bemærkelsesværdig historie om en ihærdig malermester, der måtte gennem et langt sagsforløb, inden forbindelsesgaden mellem Klostergade og Nørregade var en realitet.

At malermester C. Chr. Nielsen fik gennemført sit forehavende for 70 år siden, da han i øvrigt ikke længere levede, bør eftertiden notere med en vis tilfredshed. For Borggade – betegnelsen afviger fra de Borgergader, som findes i andre byer – udgør en harmonisk kontrast til det omkringliggende latinerkvarter, som har andre kvaliteter. Siden anlæggelsen har Borggade hævdet sin position som en forretningsgade med et varieret butiksbillede.

Festen blev reddet

Da den nyopførte gade stod færdig, foreslog Håndværkerforeningen, at den kom til at hedde C. Chr. Nielsensgade efter projektets ophavsmand – og selv om dette gadenavn ikke ville have været det mest spændende, var forslaget på sin vis velmotiveret. At det kom fra Håndværkerforeningen havde også en særlig forklaring. For Håndværkerforeningens festsal, der i 1944 blev lagt i ruiner ved schalburgtage, skulle efter planen have været ramme om festligholdelsen af centralforeningen af jyske bagermestres 50 års jubilæum i 1924. Men feststemningen fortonede sig, da det gik op for de implicerede parter, at Håndværkerforeningen i Paradisgade ikke var gearet til 700 spisende gæster. Da heller ikke byens øvrige selskabslokaler kunne leve op til dette krav, var gode råd dyre. Håndværkerforeningen så derfor ingen anden udvej end at hastefremsende en ansøgning til de lokale myndigheder om tilladelse til at opføre en interimistisk

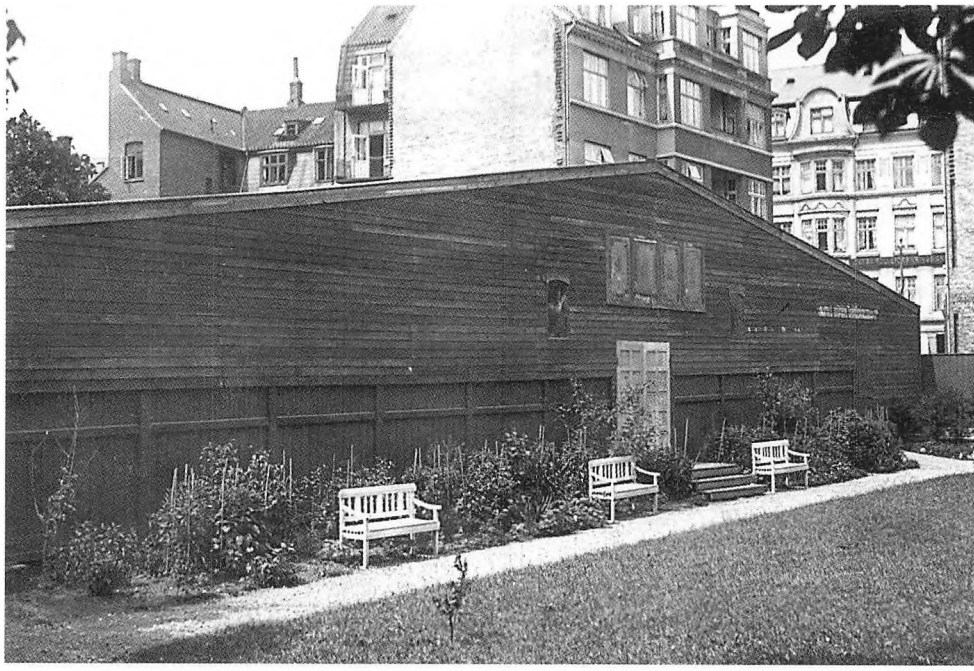

Den nyopførte træbygning, der reddede bagermestrenes jubilæumsfest, og som i fortsættelsen kom til at spille et markant kapitel i byens selskabsliv indtil nedrivningen i 1930, da huset lå i vejen for Borg

bygning i haven bag komplekset i Paradisgade – ud mod den senere Borggade. Ansøgningen blev imødekommet, og i de efterfølgende uger opførtes en bygning af bræddebeklædt bindingsværk dækket med tagpap. Altså en i alle henseender primitiv nyskabelse, men det skulle vise sig, at denne fungerede efter hensigten, og bagermestrenes jubilæumsfest fik på denne baggrund et vellykket forløb.

I fortsættelsen fik andre arrangører øjnene op for træpavillonens anvendelsesmuligheder – blandt andet som udstillingslokale – og så sent som i marts 1930 kunne man i den lokale presse læse om " Aage Heidemans Automobiludstilling". Men hermed var den næsten 1000 kvm. store bygnings rolle udspillet. Kort efter indledtes nedrivningen, og byens festarrangører havde igen et problem, der først blev løst ved Aarhus Hallens indvielsen i 1938.

Første ansøgning anno 1913

Træhallens endeligt havde i høj grad sammenhæng med, at den stod i vejen for byggeplaner, som kunne signeres malermester C. Chr. Nielsen og og arkitekt Chr. Frühstück Nielsen. De to var allerede på banen så tidligt som i 1913, da det første projekt om anlæggelse af en forbindelsesvej mellem Klostergade og Nørregade blev forelagt det kommunale udvalg for

Borggade under anlæggelse. Som det vil fremgå, rives der både ned og bygges op. Til venstre hjørnebygningen ved Klostergade og i baggrunden Nørregade

byens udvidelse og bebyggelse. Men efter et par møder mellem parterne løb planerne ind i så store vanskeligheder, at malermesteren i første omgang måtte nøjes med efter Frühstück Nielsens tegninger at opføre de to nuværende hjørneejendomme med adresserne Nørregade 53 og 55. Alligevel var der reelt tale om begyndelsen til Borggade.

Tre år senere – i 1916 – tog C. Chr. Nielsen fat igen og opkøbte ejendomme og arealer, der skulle bane vej for gadeprojektet. Desuden gik han i forhandlinger med kobbersmedefirmaet Wilson, som også var beliggende i området. Men igen trak forhandlingerne ud, og i 1920 krævede den kommunale modpart, at den blinde vej ud mod Nørregade skulle asfalteres, hvilket skete. Da der omsider øjnedes et forhandlingsgennembrud, afgik malermesteren ved døden, og arkitekten tog over.

Torvet, der aldrig blev anlagt

Chr. Frühstück Nielsens planer for arealet ved Borggade var mere vidtgående som C. Chr. Nielsens. Førstnævnte ville eksempelvis nedrive alle huse mellem Badstuegade og Volden og anlægge et stort torv bag Borgporten, og selv om man fra kommunal side ikke var direkte modstander af torveprojektet, insisteredes alligevel på at få den nye forbindelsesgade anlagt først. Men inden iværksættelsen kunne indledes i 1930, skulle en anden forhindring ryddes af vejen. Et konsortium ville nemlig nedrive den føromtalte træhal og i stedet opføre en ny udstillingsbygning sammen med et kontorkompleks. Et projekt, hvis gennemførelse forudsatte skrinlæggelse af gadeplanen. Men omsider – efter et sagsforløb, som havde strakt sig over 17 år – kunne der gives definitivt grønt lys for Borggade, hvis navn godkendtes på et byrådsmøde på forslag af arkitekt Früchstück Nielsens,

som tydeligt havde sit aldrig realiserede "Borgtorv" i tankerne.

Allerede mens den nye gade var under anlæggelse, opførte arkitekten på hjørnet af Klostergade en bygning, hvor Jysk Cyklelager i en årrække var hjemmehørende. På det modsatte hjørne nedrev støbegodsforhandler A. Bygballe halvdelen af Klostergade 14 til fordel for et andet nybyggeri, som fik adressen Borggade 1. Huset blev nedrevet i 1986 for at give plads til en bygning, hvor B&O har indrettet sig.

Størsteparten af ejendommene i Borggade er opført i begyndelsen af 30'erne, hvilket forklarer, at funkis er den foretrukne byggestil. Det gælder blandt andet Håndværkerforeningens legatbolig i nr. 10-14, hvis placering er næsten identisk med den træpavillon, som forud for Borggades anlæggelse udgjorde så markant et kapitel i byens selskabsliv – selv om den reelt var en nødløsning.

Da brændevinsfabrikken nedbrændte opstod en gade

Rådmand Liisbergs Gade opkaldt efter en købmand og lokalpolitiker, der sine fortjenester for byen ufortalt aldrig opnåede fuld anerkendelse af det "bedre selskab".

Det hører til sjældenhederne, at byens kendte sønner, som gader er opkaldt efter, har haft et geografisk tilhørsforhold til pågældende gader. Men ingen regel uden undtagelse. Rådmand Liisbergs Gade kan lokaliseres på samme areal, hvor brændevinsbrænderen af samme navn havde sin virksomhed liggende.

Anlagt i 1929 hører denne sidegade til Mejlgade til byens yngste. Den ensartede bebyggelse fra samme periode giver Rådmand Liisbergs Gade et ganske harmonisk præg, som på den anden side ikke er helt uden skønhedspletter. Her tænkes primært på, at man er sluppet mindre heldigt fra ombygningen af et par forretningsfacader, hvis helglasvinduer bryder med gadens karakteristiske karnapper med to- og trefagsvinduer.

Den blinde gade afsluttes mod vest af en tre meter høj "Berlin-mur", som grænser op til Arkitektskolens hvide bygninger. Her kunne en blidere overgang have været ønskelig – eller alternativt et grønt bælte langs muren, der sammen med de omkringliggende beboelsesejendomme på fem etager giver gaden et mørkt præg.

Rendestene med velduft

Hvis Rådmand Liisbergs Gade er en ung gade, kan Mejlgade til gengæld føres tilbage til en tid, da de sanitære forhold gav sig udslag i lugtgener, der rev i næsen. Når dette forhold var mindre udtalt i Mejlgade, havde det sammenhæng med, at her lå i 1800-tallet flere brændevinsbrænderier – med købmand Hans Henrik Bering Liisbergs som det største. Datidens Mejlgade kendetegnedes derfor af en umiskendeligt duft af "spøl og anden behagelig væske", som ofte kunne lokaliseres til rendestenene, hvor spildprodukterne havnede. Sammenholdt med, at de lokale beboere havde let adgang til at stifte nærmere bekendtskab med den brændevin, der fremstilledes, gjorde det Mejlgade til en af byens livligste.

Mens de sidste spor af brændevinsepoken i Mejlgade forlængst er forsvundet, har købmand og fabrikant Liisberg i anden henseende sikret sit eftermæle. Kun få hundrede meter fra den gade, der er opkaldt efter ham, opførte den foretagsomme Liisberg på Skovvejen en studestald, der står endnu, og som har en særlig historie. Brændevin fremstilles

70 år efter opførelsen ligner Rådmand Liisbergs Gade stort set sig selv. Kun på den anden side af muren har tingene ændret sig. Desuden lades ingen i tvivl om, at bilismen har holdt sig indtog.

– i hvert fald i dansk version - på basis af kartofler. Da Liisberg også handlede med stude, fandt han det nærliggende at lade drøvtyggerne forlyste sig med kartoffelresterne fra brændevins-produktionen, hvilket var baggrunden for at placere studestalden tegnet af arkitekt Steinbrenner i nabolaget. Det hævdedes i denne sammenhæng, at de opstaldede køer ofte stod og svajede i en salig kartoffelrus !

Nybyggeri på brandtomt

For at blive helt færdig med studestalden har denne, der blandt andet rummer en tegnestue og er ramme om filmaktiviteter, fastholdt sin position som et bevaringsværdigt bygningsværk i gotisk stil. En vurdering, der ikke herfra skal anfægtes, men som samtidig burde forpligte til både renovering og vedligehold. Men ingen af delene honoreres. Studestalden fremstår i dag i en sørgelig forfatning, som man ikke kan være bekendt fra anvarlig side.

Men tilbage til brænderiet i Mejlgade, som rådmand Liisberg drev fra 1847 til 1881, da han solgte til brændevinsbranchens gigant, De danske Spritfabrikker, som videreførte virksomheden frem til 1920, da der blev sat punktum for dette kapitel i Århus-historien. I de følgende år blev fabriksbygningerne anvendt til produkthandel. Men også det blev bragt til ophør, da bygningerne i 1928 raseredes af en brand. På den udbrændte tomt gik

tømrermester L.G. Laursen allerede året efter i gang med at opføre Rådmand Liisbergs Gade efter arkitekt Thorkel Møllers tegninger.

Lokalpolitikeren

Hans Henrik Bering Liisberg døde i 1883 – to år efter at have afhændet brændevinsbrænderiet. De sidste fem år af sit liv var han direktør for Ny Jydske Kjøbstad-Creditforening. Det politiske havde han derimod taget afsked med i 1876, da han afsluttede sin sidste periode i byrådet efter forinden at have været borgerrepræsentant fra 1859. Rådmandstitlen, der dengang havde et andet indhold end i dag, blev varetaget i årene 1861-68.

Trods sine fortjenester for byen opnåede Liisberg aldrig fuld anerkendelse i det etablerede Århus. Et forhold, der menes at have sammenhæng med, at han var af håndværksslægt. Tilsyneladende havde snobberiet også dengang gode kår. Brændevinsbrænderens efterkommere må trøste sig med, at den gade, hvor han primært havde sit virke, et halvt hundrede år efter hans død blev opkaldt efter ham.

Rådmand Liisbergs Gade er i kraft af sin "blindhed" forskånet for gennemgående trafik. Til gengæld skorter det ikke på parkerede biler i begge sider af den korte gade. Som et kuriosum kan tilføjes, at mens Mejlgade var en af de første gader i Århus, der blev asfalteret, har rådmandens gade altid været brolagt.

Da øllet skummede lifligt i Godthåbsgade

Den fordringsløse Frederiksbjerggade, hvis sydlige ende udgjorde indgangen til det daværende amtssygehus, var i årene omkring anlæggelsen hjemsted for et af byens mange bryggerier.

Lad os starte med at udrydde en vildfarelse. Godthåbsgade er ikke opkaldt efter den grønlandske hovedstad, der i øvrigt hedder Nuuk nu om dage, men efter et bryggeri beliggende på hjørnet af Jægergårdsgade.

Men uanset hvad der har givet anledning til navnet, fremstår Godthåbsgade anno 2000 som en i alle henseender fordringsløs gade, hvilket må siges at være i pæn overensstemmelse med dens tilblivelse og efterfølgende historie, der strækker sig over 130 år.

Det fordringsløse afspejler sig i en arkitektur, der domineres af lave 1 ½ etages huse, som hist og her brydes af højere bebyggelse. De første huse, der i 1874 blev opført i nr. 4 og 6, var typiske arbejderboliger bygget og ejet af håndværkssvende, der lagde større vægt på det funktionelle end det "herskabelige". I dag består beboerne i vid udstrækning af børnefamilier,

der er vendt tilbage til midtbyen, og af unge under uddannelse. Et klientel, der er med til at bekræfte billedet af en stilfærdig, børnevenlig gade, hvis sydlige blinde ende afsluttes af en mur. På den anden side af muren ligger et grønt område, som blandt andet rummer legepladsen Skolemarken.

Hvidtøl i hanerne

Miljøet i gadens ældste del ved Jægergårdsgade er mindre spændende. På de to gadehjørner ligger en superbrugs og en døgnkiosk, hvis facader ud til Godthåbsgade sandt at sige ikke sender de mest indbydende signaler. Det samme kan siges om en høj mur, der afsondrer brugsens lager. Det var på dette gadehjørne, at bryggeriet Godthåb, som gaden i 1875 blev navngivet efter, lå.

Godthåb udgjorde en af byens mange små bryggerier. Når der fandtes mange af slagsen, skyldtes det ikke, at drikfældigheden dengang var større end i dag. Men produktionen var af beskeden størrelsesorden, og det samme kunne siges om medarbejderstaben. Det var overvejende hvidtøl, der kom ud af hanerne, og aftagerne var begrænset til det nærmeste nabolag. Hvis der var behov for bajersk øl, udgjorde Carlsberg den eneste leverandør-mulighed. Den beskedne kapacitet i den nyanlagte Godthåbsgade vil fremgå af, at da bryggeriet i 1881 skiftede ejer,

I kraft af bryggeriet Godthåb var der – med en strofe fra en kendt vise – øl i stride strømme til kvarterets beboere. Men ved indgangen til det 20. århundrede ophørte dette kapitel i Godthåbsgades historie

erhvervede brygger Andersen hele herligheden inklusive inventar for 22.000 kr. Men tilsyneladende var bryggeriet ikke mere værd.

For i slutningen af 1800-tallet var det fusionernes tid inden for den lokale bryggeribranche. Samtidig med, at Ceres, etableret i 1856, indgik i Østjyske Bryggerier, blev Godthåb en del af De forenede Bryggerier, der ellers bestod af Sjællandsgades Bryggeri, Bryggeriet Nørrebro og Vejle Bryggeri. Det reducerede antallet af lokale bryggerier til tre. Det sidste udgjordes af Arbejdernes Produktforening.

De forenede Bryggerier flyttede til Trøjborg, men blev i fortsættelsen en forretningsmæssig fiasko. I 1903 blev bryggeriet overtaget af et nydannet konsortium, men allerede året efter solgt til Østjyske Bryggerier.

Skornstensfejer uden skorsten

Selv om det er mere end 100 år siden, der blev brygget øl i Godthåbsgade, er gadens beboere ikke tørlagte af den grund. Men nu handler det om "importerede" produkter.

Ellers holder den forretningsmæssige foretagsomhed lav profil i Godthåbsgade, som indskrænker sig til at rumme VVS-firmaet O.W. Hansen. Tidligere havde

gaden også en institution i skorstensfejermester Villy Eriksen, der boede i nr. 35, hvor han var både født og opvokset. Skorstensfejeren, der døde i 1993 efter at have været erhvervsaktiv gennem næsten 60 år, opnåede at blive forbundsformand. Men til historien hører, at det hus i Godthåbsgade, han boede i, ikke var forsynet med skorsten !

Pædagogisk legeplads

Godthåbsgade er anlagt i to faser. Det ældste stykke mellem Jægergårdsgade og Ole Rømersgade kan dateres til 1870'erne, da bydelen Frederiksbjerg udviklede sig på den sydlige side af jernbanegraven. Men først i 1890 var gaden fuldt udbygget, da det sidste stykke op til amtssygehuset, der senere blev til Sct. Anna Gades skole, og som i dag er hjemsted for forskellige foreninger, afsluttedes.

Skolen blev nedlagt som kommuneskole i 1976, hvilket banede vej for etableringen af den pædagogiske legeplads Skolemarken. At det er børn, der holder til her, taler muren for enden af Godthåbsgade sit tydelige sprog om. Muren er forsynet med kakler, som børnene har dekoreret. Skolemarken under magistratens 4. afdeling er dagligt legeplads for et par hundrede børn, og der er åbent hus, hvilket vil sige, at børn og forældre kommer og går, som det passer dem, uden at blive registreret.

Tilstedeværelsen af pædagoger på legepladsen har blandt andet sammenhæng med etableringen af en mindre zoologisk have bestående af heste, geder, høns og kaniner. Selv om dyrene passes af børnene, der er i alderen 6-14 år, kræver det alligevel voksen opsigt. I forhold til de gamle, men i flere tilfælde velholdte huse i Godthåbsgade – med nr. 17-21 som et fremtrædende eksempel – udgør Skolemarken en ganske charmerende kontrast. Samtidig er de mange børn udtryk for, at den indre by har fået en befolkningsmæssig tilvækst, som rummer noget livsbekræftende.

Kasernen lå i den gamle købmandsgård

Vesterport 8 rummer blandt andet i kraft af sin beliggenhed ved en af de daværende byporte afvekslende kapitler i lokalhistorien.

Hver dag mellem kl. 12 og 13 blev beboerne i Vesterport og nærmeste omgivelser diverteret med regimentsmusik. Det skete til ære for garnisonskommandanten, der havde indrettet sig i forhuset til nr. 8, mens bagbygningerne var indrettet som en af de talrige småkaserner, som byen rummede i 1800-tallet – med spisesal i kælderen. De musikalske udfoldelser i gaden, som dengang hed noget andet, ophørte i slutningen af århundredet ved opførelsen af mere hensigtsmæssigt indrettede kaserner.

Også i anden henseende indtager den gamle købmandsgård i nr. 8 en fremtrædende placering i Vesterports historie. Men først lidt begrebsforvirring:

Møllegade ud mod Vester Allé blev til Vestergade, hvis tidligere udmunding i Vesterbro Torv fik navneforandring til Vesterport. Samtidig holdt Møllegade flyttedag til den tidligere Garvergade. Hvis læseren skulle være en smule desorienteret, så kan fortsættelsen forhåbentlig bidrage til at klare begreberne. Med Vesterport som udgangspunkt for førnævnte ændringer, der blev vedtaget i byrådet i 1909.

Selv om Vesterport, der forbinder Vestergade med Vesterbro Torv, er en nyere gadebetegnelse, kan den gamle byport af samme navn, der lå her, føres tilbage til middelalderens Århus. De seks ejendomme, der udgør Vesterport anno 2000, repræsenterer en blanding af gammelt og nyt – med det historiske primært koncentreret i nr. 8.

Borttag Ej Denne Steen

Den nyere side af Vesterport udgøres af hjørneejendommen "Vestgården" ved Vestergade og af en moderne postbygning mod Vesterbro Torv. Opførelsen af "Vestgården" i slutningen af 1950'erne skabte sammenhæng i det kompleks, der allerede blev indledt 40 år tidligere, da Fællesforeningen af Danmarks Brugsforeninger byggede ud mod Vester Allé, og som i mellemkrigsårene blev fortsat i Vestergade og Vesterport.

Men det er på østsiden af Vesterport, man møder noget af det gamle Århus. Forhuset til nr. 8 blev sammen med den grundmurede del af nordlængen bygget af rådmand og købmand Jens Poulsen Hald, hvilket har foranlediget eftertiden til at tale om Halds Gård. Bygningen er let at tidsfæste, fordi en indmuret tavle på bagsiden af porten til forhuset fortæller, at "denne gaard er opført i 1848 og 49 af

Den gamle købmandsgård i Vesterport 8 var tidligere hjemsted for garnisonskommandanten, der indrettede sig i forhuset, mens de indkvarterede soldater holdt til i baghuset.

raadmand købmand J.P. Hald", som får følgende ord med på vejen:

"Bedærv, Borttag Ej Denne Steen,
Som Minder Om En Borger,
Hvis Virksomhed Var Stor Og Reen,
Hvis Død Var Krigens Sorger".

Købmændenes storhedstid

At bygherren, der gav anledning til denne prosa, var købmand, bekræfter det datidige bybillede. For byporten ved den senere Vesterport blev blandt andet passeret af bønder, der medbragte landbrugsprodukter, som blev aftaget af købmænd, der havde indrettet sig på den anden side af byporten.

Halds forhus erstattede et 22 fag langt bindingsværkshus, der sammen med den ældste del af nordfløjen blev opført af en anden driftig købmand Mogens Michelsen Blach, som levede fra 1707-73. Det er også muligt at fastslå, at det store baghus til nr. 8 blev opført mellem 1817 og 1827 af købmand S. J. Schmidt, og at endnu en købmand Th. Fr. Severin stod bag opførelsen af den lave sydlænge i 1842.

Den gamle gård, hvis miljø uvilkårligt leder tanken hen på Den Gamle By, har siden soldaterne rykkede ud, været ramme om en del småerhverv. Fra svalegangen var der eksempelvis indgang til et snedkerværksted, mens forhuset i tidens løb har været ramme om en antikvitets-

handel, Schous Sæbehus, en tricotagefabrik, ægeksport, et sadelmagerværksted – samt Jysk Middagskøkken. Bag sidstnævnte betegnelse stod fru Just Sørensen, der drev et pensionat.

Nu trænger det igen

For en snes år siden, da den gamle gård var i en medtaget tilstand, blev den istandsat af byggeselskabet Brdr. De Linde, som nærer en betydelig forkærlighed for historiske bygninger, og indrettet med ejerlejligheder. I dag er behovet for en ny ansigtsløftning udtalt. Forhusets vinduesrammer rådner, ligesom murværket trænger til at blive frisket op. At forhuset heller ikke er blevet forskånet for graffitivandaler, skal kun anføres for fuldstændighedens skyld.

Også nabohuset i nr. 6 har en gammel historie. Der var oprindelig tale om et bindingsværkshus, som teglbrænder F. Petersen i 1852 tilførte en grundmuret facade. Senere ejere har siden tilført det gamle hus et tiltalende gårdmiljø. I det hele taget er byfornyelse ikke noget ukendt begreb i Vesterport. Hjørneejendommen på samme side ud mod Nørre Allé blev opført af restauratør Emanuelsen i 1880. Traditionen som spisested er blevet fastholdt. I dag udfolder gastronomien sig under betegnelsen Mozart.

Tilbage til den historiske side af Vesterport. På hjørnet ved Vestergade, hvor "Vestgården" nu residerer, lå tidligere en bagergård opført af bager Hütting. Men allerede i det 17. århundrede var der indrettet nogle boder i forbindelse med en have tilhørende en anden bager.

Og for at sætte den indledende navneforvirring på plads: Tidligere slog Vestergade et knæk i nordlig retning for at udmunde ved byporten placeret ved det kvægtorv, der senere blev til Vesterbro Torv. Ved Vestergades udretning og udmunding i Vester Allé blev Vesterport til Vesterport. Møllegades flytning til den hidtidige Garvergade gemmer vi til en anden gang.

Smedenes gamle gyde er nu blevet mondæn

Volden, som i middelalderen skulle holde fjendtligt indstillede gæster væk fra byen, har ændret karakter i takt med skiftende tidsaldre.

I 1866 fremgik det af en samtidig beskrivelse, at Volden var "den måske mest befærdede gade i byen". Selv om Århus dengang havde en mere beskeden størrelse, siger det alligevel noget om den centrale rolle, Volden tidligere indtog i bybilledet. Det var før bilernes tid, men to hestekøretøjer, der mødtes i den snævre gade, var tilstrækkeligt til at få trafikken til at gå i stå, mens fodgængerne sneg sig langs husmurene.

I dag har fodgængerne bedre vilkår i Volden. Faktisk har de mere eller mindre erobret den gamle gade, der ved sin etablering løb langs indersiden af de befæstningsvolde, som beskyttede byen mod fjendtligt indstillede gæster på plyndringstogt. Også cyklister accepteres i Volden anno 2000, mens biler efterhånden er en sjælden foreteelse.

Når folk til fods er de mest velsete, har det den ret kontante forklaring, at det er dem, der repræsenterer den købekraft, som Voldens forretninger nyder godt af. Samme forretninger er med til at understrege det mondæne tilsnit, som en af latinerkvarterets mest besøgte har fået. Hermed er den kundemæssige målgruppe også mere end antydet. Med risiko for at komme over i det klichémæssige handler det om "de unge, de smukke og de rige". Derfor dominerer modebutikkerne inden for tekstil og læder, og her nyder den feminine del af menneskeracen tilsyneladende den højeste prioritering, hvilket butiksnavne som Pretty Woman og New Zips siger et og andet om. Og så skorter det i sagens natur heller ikke på spisesteder og caféer. Med Carlton som eksponent for det franske køkken og Thai-restauranten White Elephant som et eksotisk modspil. Blot for at nævne et par af mulighederne.

Reddet fra bulldozere

Alt i alt udgør miljøet i Volden med de små velholdte huse og brostenene et godt bekendtskab, som tiltrækker såvel indfødte som turister. Der er i denne sammenhæng al mulig grund til at sende afdøde borgmester Bernhardt Jensen en venlig tanke. Hvis ikke "Cykle-Bernhardt" havde sat hælene i, ville bulldozere have jævnet såvel Volden som tilstødende gader med jorden til fordel for en videreførelse af busgaden.

Inden det mere mondæne holdt sit indtog i Volden, var gaden også hjemsted for

Volden, der hører til latinerkvarterets perler i miljømæssig henseende, har aldrig savnet forretninger. Men vareudbudet har ændret sig betragteligt, siden d'herrer Binzer og Friis-Jacobsen anbefalede sig for mere end 100 år siden.

en del antikvitetsforretninger og antikvariater – for ikke at tale om marskandisere. Men i den henseende er det tyndet alvorligt ud i rækkerne. Det eneste antikvariat kan lokaliseres i nr. 7, mens der kan købes antikviteter over for i nr. 10. Men her som andre steder i gaden skal man være ret velbeslået for at begå sig.

Den betrængte smed

I gamle dage, hvilket vil sige for snart 300 år siden, var det mere ydmyge kunder, der frekventerede Voldens boder. Og det samme kunne siges om de beboere, som tilbød diverse tjenesteydelser. Til dem hørte eksempelvis klejnsmed Niels Nielsen, som i 1727 var så økonomisk betrængt, at han ikke så anden udvej end at anmode den mere velforsynede domkirke i Århus om et lån. Det skete i en skrivelse, hvori klejnsmeden anmoder "Deres velvisheder om at overlade mig bemeldte et hundrede sletdaler kurant mønt af domkirkens penge mod nøjagtig panteskrivning og panteforsikring ud i mit tilhørende og iboende værelse på Volden næst op til Oluf Gertsen Skomagers grund og Michael Mogensen Bøssemager på den anden side".

Den betrængte mands respekt for øvrigheden afspejler sig også i følgende afslutning på låneansøgningen:

"Jeg forbliver skyldigst til min død
Deres velædle velvisheders borgmester og råds allerydmygeligste tjener.
Niels Nielsen.

I en internettid, hvor sproglig omhu forekommer at være en udtalt mangelvare, er det værd at fastholde dette eksempel på kunsten at skrive breve !

Pustervig forsvandt og genopstod

Niels Nielsen var langtfra den eneste smed, der holdt til i Volden. Midt i 1500-tallet tilhørte den bevarede bygning på hjørnet af Rosensgade og Volden byens smedelaug. Denne placering i pæn afstand fra den tætbefolkede bymidte (!) var dikteret af den brandfare, smedeværkstederne frembød. Det er i denne sammenhæng også værd at notere, at Voldens sydlige udmunding i Store Torv tidligere hed Pustervig, hvilket menes at referere til smedenes blæsebælge, der blev betjent af såkaldte kulpustere. Dette gadeafsnits indlemmelse i Volden skete først i 1867, og som kompensation for, at navnet Pustervig forsvandt, genopstod det først 100 år senere som betegnelse for torvet bag Borgporten. Og for at blive helt færdig med smedetemaet bør for fuldstændighedens skyld tilføjes, at Voldens fortsættelse på den anden side af Store Torv hedder Maren Smeds Gyde.

Uregelmæssig linieføring

Pustervig-torvets etablering fandt sted i forbindelse med, at Marcus Bechs Gaard i 1915 blev revet ned for at give plads til opførelsen af Borgporten-komplekset. Den gamle købmandsgård mellem Badstuegade og Volden bestod oprindelig af to gårde, der senere blev bygget sammen. Den ældste del mod Badstuegade blev opført i 1593 og var i sine velmagtsdage et ret imponerende bygningsværk, som senere forfaldt. I det 19. århundrede var Marcus Bechs Gaard lager for anselige mængder klude, som blev anvendt af fabrikantens kradsuldsfabrik. Købmandsgården fyldte så meget, at dette afsnit af Volden var betydeligt snævrere end i dag. Det samme var tilfældet med den øvrige del af Volden frem til Graven. Også her blev nyopførte huse i 1880 erne rykket tilbage for at gøre den snævre gyde en smule bredere. Det forklarer på sin vis husenes uregelmæssige placering i forhold til hinanden, hvilket er mest markant ved den tilbagetrukne position, nr. 10 og 12. indtager.

I modsætning til Marcus Bechs Gaard, der er delvis genopført i Den gamle By, består Volden gennemgående af småhuse, hvilket også tidligere afspejlede beboernes beskedne position i det sociale hieraki. Men smedenes tidligere laughus på hjørnet af Rosensgade adskiller sig fra dette mønster. Den 400 år gamle bygning var i 1982 genstand for en gennemgribende restaurering og førtes tilbage til sin oprindelige skikkelse, da bindingsværket blev dækket af puds.

Men ellers har det gennemgående tema i Voldens bygningsmæssige udvikling været, at mange af de lave huse, ofte bindingsværk, i slutningen af 1800-tallet blev udbygget med en etage og fik grundmuret façade. Men i nogle tilfælde kommer det oprindelige bindingsværk til syne på husenes bagside.

Her lå garverierne – og det kunne lugtes !

Men Møllegade var også tilholdssted for farverier, og huset til et af dem står nu foran en tiltrængt renovering, som ser ud til at redde den mere end 200 år gamle bygning fra nedrivning.

Kært barn har som bekendt mange navne. I hvor høj grad Møllegade lever op til betegnelsen, skal der nok herske divergerende meninger om. Men de lokalhistoriske kendsgerninger siger, at inden den beskedne forbindelsesvej mellem Åboulevarden og Vestergade i 1918 fik sit nuværende navn godkendt i byrådet, havde den heddet først Farvergade og senere Garvergade. I begge tilfælde betegnelser, der var i ganske god overensstemmelse med de aktiviteter, som udfoldede sig i gaden.

Den nutidige Møllegade kan inddeles i to afsnit, der miljømæssigt afviger væsentligt fra hinanden. Fra Åboulevarden og frem til Møllestien domineres gaden af Møllegårds-komplekset opført af tømrermester Thomas Petersen i perioden 1915-18 og tegnet af arkitekt A. Høgh-Hansen, der også i andre henseender har sat sit præg på byen. Fra Møllegårdens fem etager kan beboerne skue ud over Mølleparken. Men den flotte udsigt slutter ved Møllestien, hvor Møllegade forvandles til en mindre spændende gyde, som udgør et usammenhængende helhedsindtryk. Til gengæld er det dette stykke af gaden, der rummer de fleste lokalhistoriske detaljer.

Forvirrende husnumre

Det sidste kommer allerede til udtryk ved indkørslen fra Vestergade. Her lå tidligere nogle ejendomme, der ifølge et kæmnerregnskab fra 1679 tilhørte Peter Jessen, hvis profession i datidens staveform stod opført som farfver. Det menes at være baggrunden for, at den senere gade kom til at hedde Farvergade. Der er grund til at notere, at selv om længerne til de to hjørneejendomme, der har adresserne Vestergade 37 og 39, fortsætter et stykke ned ad Møllegade, er førnævnte husnumre fastholdt, hvilket godt kan virke en smule forvirrende.

En af Peter Jessens efterkommere inden for farveribranchen, Trauls Erichsen kan føres op til nyere tid. Hans far, P.F. Erichsen, foretog i 1870 en udbygning af den oprindelige hjørnebygning, som herved kom til at omfatte to etager. 10 år senere opførtes den værkstedsbygning, der fortsat står, men i en noget medtaget forfatning, inden Trauls Erichsen i 1894 afsluttede byggeriet med en sidebygning.

Udover at drive farveriet, som blandt

Møllegade lå tidligere ved Vestergades udmunding i Vester Allé, men gadenavnet flyttede i 1918 til Garvergade. Husene på billedet, der forlængst er nedrevet, skiftede af samme grund adresse fra Møllegade 2-8 til Vestergade 66-72

andet havde uld og silke på programmet, var Trauls Erichsen også indehaver af Aarhus Kemiske Tøjrensningsetablissement grundlagt i 1856 af faderen. Det gamle firmanavn figurerer stadig i Møllegade, selv om den gamle værkstedsbygning fornylig har fået ny indehaver. Og netop dette ejerskifte ser ud til at redde den gamle værkstedsbygning fra en truende nedrivning. Ejeren har indgået en aftale med kommunens tekniske forvaltning, hvorefter industribygningen istandsættes og indrettes til kontorbrug, mens der på kommunens regning gennemføres en gårdfornyelse mellem for- og baghus.

En bygning med stil

Begge dele kommer givetvis til at pynte betydeligt på Møllegade som helhed, hvilket også forekommer tiltrængt. I sin nuværende forfatning frembyder den graffiti-tilsvinede bygning, der betegnes som byens ældste industrihus, ikke noget opløftende syn med knuste ruder som gennemgående tema. Det samme kan siges om gården, der domineres af henkastet affald og ukrudt, som næsten lever op til middelalderlige beskrivelser. Alle initiativer, der sigter på at bringe de nuværende forhold til ophør, må derfor hilses velkommen.

Derimod er den anden hjørnebygning ved indkørslen fra Vestergade et velholdt bekendtskab, der yder de arkitektoniske kvaliteter fuld retfærdighed. Bygningen med adressen Vestergade 39 blev opført

Selv om byfornyelsen også er nået til Møllegade, vil yderligere tiltag i den henseende ikke være nogen skade til. I første omgang står det gamle farveri i nr. 37 for tur.

i 1875 i tidstypisk nyrenæssancestil og med V. Puck som arkitekt. Senere forfaldt ejendommen, men i 1979 blev der foretaget en genskabelse af den oprindelige stuefacade i samarbejde med stadsarkitektens kontor.

Det var i denne bygning, det kendte spisested Mahler tidligere kunne lokaliseres. Nu holder den italienske spiserestaurant Forchetta til i samme omgivelser.

Garvergade-epoken

Når Møllegade også kan se tilbage på en epoke som Garvergade, har det sammenhæng med, at det var på samme areal, familien Blochs garvergård lå. Senere fulgte flere garverier efter, og beliggenheden ved byens vestlige udkant skyldtes ikke rene tilfældigheder, men havde en miljømæssig baggrund, selv om dette begreb ikke indgik i datidens ordbøger. Det gjorde lugtgener derimod, og garvernes arbejde kunne lugtes langt væk. Derfor den afsides beliggenhed. Men skindbehandling var en vigtig beskæftigelse, og hertil kom, at garverne også udfyldte en samfundsnyttig rolle som skomagere.

Ellers udgør den gamle gade i arkitektonisk henseende en blanding af dengang og nu. Nybyggeriet er repræsenteret ved en beboelsesejendom i nr. 7, mens gamle rammer og moderne virksomhed har det godt med hinanden i naboejendommen, hvor Arkitektgruppen holder til.

Også i fortsættelsen kommer der efter alt at dømme til at ske forandringer i denne del af Møllegade. Men uanset, hvad fremtidig byfornyelse måtte indebære, kommer udsigten aldrig på højde med, hvad afsnittet ved Møllegården kan byde på.

Når mølle går igen i flere sammenhænge, skal forklaringen søges i, at den nuværende Møllegade førte ned til Århus Mølle, der gennem flere århundreder var beliggende ved Mølleparken, som for at forsyne den gamle vandmølle stod under vand.

Da Thalia slog sig ned ved Bispetorv

Forud for opførelsen af Kampmanns jubilerende teateropbygning havde det århusianske teaterliv i det 18. århundrede udfoldet sig i såvel Løveapoteket på Store Torv som Polyhymnia i Kannikegade.

Som den sidste reminiscens af en festuge på godt og ondt er håndværkere p.t. ved at fjerne universteltet på Bispetorv. Når denne operation er afsluttet, vil torvet igen antage sin vante rolle som en ikke alt for spændende parkeringsplads. Alt imens kan lokale invånere så afvente, hvad der i fortsættelsen skal ske med en af byens mest centrale pladser.

Planer skorter det ikke på – men udførelsen lader indtil videre vente på sig.

Uanset hvad de vise fædre m/k måtte udklække af idéer i den henseende, vil Hack Kampmanns 100 år gamle teaterbygning forblive uantastet i sin ophøjede placering i torvets østlige ende. Siden indvielsen den 15. september 1900 har den monumentale facade ud mod Teatergade signalisere, at her holder Thalia til.

Aarhus Teaters beliggenhed kan betragtes som en naturlig konsekvens af, at byen forinden havde erhvervet den gamle bispegård med tilhørende arealer og derfor stod i begreb med at skulle skabe et nyt miljø omkring domkirken. Men selv om opførelsen af en teaterbygning ved et torv, hvis udseende i slutningen af 1800-tallet afveg væsentligt fra det nuværende, tidligt indgik i overvejelserne, var der også fortalere for en placering på den grund, hvor det gamle teater var beliggende – nemlig i Kannikegade. Et alternativ, der gør det relevant at beskæftige sig med Polyhymnia-epoken.

Dramatikken ebbede ud

Polyhymnia - opkaldt efter hymnedigtningens muse - var en teaterforening, der opstod i 1814 ved en sammenlægning af Det forenede dramatiske selskab i Århus og Kronprinsens Klub. Allerede året efter gik den nye sammenslutning i gang med at opføre Jyllands første egentlige teaterbygning i Kannikegade 14-18. Med en kapacitet på 500 tilskuere var der tale om et betragteligt teater efter datidens forhold, hvilket understregedes af, at førstesalen over det stadig eksisterende Løveapotek på Store Torv, hvor det dramatiske selskab forinden havde holdt til, kun rummede et par hundrede pladser.

Polyhymnia blev til på et tidspunkt, da landet som helhed oplevede en sand teaterbølge, hvilket kom til udtryk i etablering af en række selskaber. Men interessen ebbede ud, og allerede i 1820'erne

Hack Kampmanns teaterbygning har siden indvielsen i 1900 indtaget en ophøjet position på Bispetorv, som fortsat venter på at blive omlagt – med eller uden biler

lukkede en del af selskaberne. Polyhymnia var et af dem. Alligevel fortsatte teatret med at fungere som fest- og balsal, ligesom det blev besøgt af omrejsende selskaber.

Da direktør J.P. Miller i 1851 købte teaterbygningen i Kannikegade, syntes det at indvarsle en ny epoke. I hvert fald foretog den nye ejer en ombygning og udvidelse af salen med balkon, hvilket øgede tilskuerkapaciteten til 700. Men også i fortsættelsen oplevede teatret trange kår, hvilket ikke ændrede sig synderligt, da Sophus Birck tog over i 1871 efter Millers død.

I "svedekassen"

Når den daværende udgave af Aarhus Teater ikke øvede den store tiltrækning på publikum, var det ikke udelukkende affødt af forestillingernes vekslende kvalitet, men havde også sammenhæng med de generelle forhold i Kannikegade med primitiv sceneteknik og garderober, der for skuespillerne havde karakter af rene brandfælder. Et tov med knuder udgjorde den eneste redningsmulighed, hvis der udbrød brand i garderoberne oppe på loftet. Men værst var alligevel teatrets indeklima, der forklarer betegnelsen "svedekassen". Den problematiske ventilation i salen foranledigede i forbindelse med opførelsen af "En Skærsommernatsdrøm" en anmelder til at skrive, at "Theatret satte i Aftes en Record med Hensyn til Hede og ilde Lugt, som vistnok Lastrummet i et Slaveskib vilde have ondt ved at stikke«."

En formulering, der må siges at være en anmelder værdig.

Blandt de prominente navne, der prøvede en svedetur i Kannikegade, var også H.C. Andersen, hvis teaterbesøg havde en særlig baggrund. Hypokonderen Andersen brød op fra hovedstaden, fordi han var bange for at blive smittet med kolera, og slog sig i en periode ned i Jylland. Under opholdet i Århus boede han på Wilhelmsborg, og det er i denne sammenhæng, at et maleri af Rasmus Christiansen viser digteren konverserende på en af teatrets forreste rækker.

Det første tilløb

På denne baggrund kunne det ikke undre, at tanken om at opføre et nyt teater fandt grobund blandt byens højere borgerskab, som blandt andet talte Hans Broge og dennes svigersøn Otto Mønsted. Men gennemførelse af dette forehavende krævede såvel en egnet grund som en arkitekt og frem for alt den fornødne økonomiske ballast. I 1883 forelå der udkast fra professor Dahlerup og arkitekt Müllertz, som gik ind for en placering ved Bispetorv. Men forslaget fik en forbeholden modtagelse af byrådet, der ville "vinde Kendskab til, hvor stor Del af Pladsen, der behøvedes til Torvebrug, og hvor meget, der kunne rådes over i andet Øjemed". Derfor blev teater-projektet i første omgang skrinlagt.

Men i 1889 foranledigede redaktør Funch Thomsen, Aarhuus Stiftstidende, at der blev nedsat en komité, som i første omgang lagde op til opførelse af et nyt teater på "svedekassen"s grund suppleret med inddragelse af arealer ved Ågade – den daværende Åboulevard.

Nationalromantik

Først da kongelig bygningsinspektør Hack Kampmann i 1897 spillede ud med et udkast til en teaterbygning inspireret af datidens jugendstil, kom der skred i planerne. Sideløbende med, at der blev tilvejebragt et økonomisk grundlag gennem aktietegning, lykkedes det at opnå byrådets accept af, at teatret fik den placering, det siden har indtaget. Den 12. august 1898 kunne der foretages grundstensnedlæggelse, og allerede et halvt år senere var teatret i rejsehøjde. Da åbningsforestillingen "Erasmus Montanus" den 15. september 1900 var gået over scenen, kunne alle glæde sig over, at byen havde fået et teater, der betegnedes som landets smukkeste, hvilket retfærdiggjorde, at de budgetterede 400.000 kr. var blevet til 600.000.

I en EU-tid, hvor nationalromantik nærmest er at betragte som et skældsord, er det værd at notere, at der allerede i planlægningsfasen for mere end 100 år siden blev slået på de nationale strenge. Det forklarer, at kunstneren Hans Tegners frontispice over teatrets indgangsparti gengiver en række velkendte Holbergfigurer. I foyeren mødes man af samme tidsbillede i form af maleren og billedhuggeren K. Hansen-Reistrups relieffer med scener fra henholdsvis Heiberg og Kuhlaus "Elverhøj" og Hostrups "Genboerne". Den klassiker-tradition, der siden har udgjort en ikke uvæsentlig side af Aarhus Teaters repertoire, var altså fremherskende fra starten.

Scala-tilbygningen

Men frem for alt vakte teatersalen, der i dag er bedre kendt under betegnelsen

Store Scene, beundring. Det gælder ikke mindst kuplen med svaner og måger, der i en krans flyver om solen. Bag stukarbejderne står Hansen-Reistrup i samarbejde med billedhuggerne Charles Lindstrøm og Elias Ølsgaard. Salen blev i 1995 ført tilbage til det oprindelige udseende.

I det hele taget har det ikke skortet på ændringer af teatrets ydre og indre rammer i dets 100-årige historie. Den største udbygning skete i 1955 med opførelsen af Scala-komplekset med koncertsal, biograf, værksted og lokaler til statsradiofonien - den daværende betegnelse for Danmark Radio. Herved blev trekanten Teatergade, Skolegade og Kannikegade fuldt udbygget.

I dag rummer den jubilerende teaterbygning fem scener – nemlig Store Scene, Scala & Cabaretscenen samt Studio og Stiklingen.

Men Aarhus Teater handler ikke kun om udbygning og tilvækst. Der er også sider af det lokale forlystelsesliv, som Kampmanns monumentale bygning ved Bispetorv tidligere var ramme om. Det gælder Teatercaféen og biografen Fotorama, der var beliggende på hver sin side af teatrets hovedindgang. Ikke mindst caféen var i skiftende indretninger en institution frem til lukningen i slutningen af 1940'erne. Teatercaféen udsmykket med dyrefriser af Reistrup-Hansen var fra teatrets start et samlingspunkt, der indgik i et rigt caféliv omkring Bispetorv, og som i sommertiden var forsynet med en fortovsrestaurant placeret mellem teatertrappen og Skolegade. Teatercaféen udgør et kapitel i lokalhistorien, som fortjener at blive genopfrisket ved en senere lejlighed.

De forsvundne biografer

Det samme kan siges om Fotorama etableret i biografens barndom i 1906, da Århus var ramme om en betydelig filmproduktion, hvilket afdøde borgmester Bernhardt Jensen har skildret i bogen "Da Århus var Hollywood". Ved Scala-kompleksets opførelse i midten af 1950'erne blev Fotorama afløst af en ny biograf. Men heller ikke Scala overlevede den efterfølgende biografkrise og måtte lukke efter næsten 25 års virksomhed. I stedet blev der foretaget en ny ombygning af salen, der fik sin nuværende indretning. I samme periode brød såvel Århus Byorkester som Den jyske Opera op fra teaterbygningen for at flytte til det nyopførte musikhus.

Men den omskiftende tilværelse, der har kendetegnet aktiviteterne ved Bispetorv, synes ikke at have berøvet den jubilerende teaterbygning den vitalitet, som ikke alle 100-årige kan siges at være i besiddelse af.

Den "løsagtige" gade, der blev SF-højborg

Sjællandsgade med den uensartede arkitektur er historien om et gammelt arbejderkvarter med aktive beboere, der fik mulighed for at indrette sig på egne præmisser.

At værtshuset ved indkørslen fra Nørregade bærer navnet "Vores Sted" kan ikke underkendes en vis symbolik. Sådan at forstå, at Sjællandsgades nyere historie fortæller om beboere, der kommer hinanden ved. Hvorvidt denne samhørighed er ideologisk bestemt skal være usagt. Men det skyldes næppe rene tilfældigheder, at den lange gade fra Nørregade op til Fynsgade nyder betegnelsen SF-højborg. For at ingen skal være i tvivl på dette punkt, lokker det lokale samlingspunkt "Æsken" med disko mod euro !

Også den uensartede arkitektur, der kendetegner Sjællandsgade på godt og ondt, må siges at harmonere med gadens historie, som har været af omskiftende karakter. Det stejle forløb og husenes varierende etagehøjder frembringer et noget springende facadebillede, der understreges af facadernes varierende farver. Men det medvirker på den anden side til en farverig oplevelse. Mange af de gamle huse er blevet pudset og har herved mistet deres oprindelige karakter, ligesom de i adskillige tilfælde er blevet forsynet med en ekstra etage.

Medvirkende til det brogede helhedsindtryk, Sjællandsgade i dag frembyder, er også, at nogle huse er mere velholdte end andre. Det arkitektonisk mest sammenhængende afsnit finder man fra Samsøgade, og her kan der være anledning til at fremhæve det røde hus i nr. 115. Andre steder har ukrudtet gode vilkår, hvilket kuriøst nok også er tilfældet ved blomsterforretningen Flittig Lise.

Byfornyelse og samhørighed

Den allerede omtalte samhørighed mellem gade og beboere har heller ikke kunnet forhindre butiksdøden i at sætte sine spor. Sjællandsgade indtog ellers tidligere en fremtrædende position som forretningsgade med et pænt opbud af dagligvarebutikker. Eksempelvis var der for små 100 år siden 16 købmænd. Men som det er tilfældet andre steder, er de fleste butikslokaler ombygget til beboelse. Alligevel findes et minimarked, en bager – og sågar en vinhandel.

Sammenholdt med det helhedsindtryk, Sjællandsgade udgjorde i 60'erne, da udflytningen til nye parcelhuskvarterer var det gennemgående tema, er der sket en udvikling til det bedre. Dengang gjorde et gråt og trist miljø, der ikke kunne sige sig fri for at rumme voldelige tendenser,

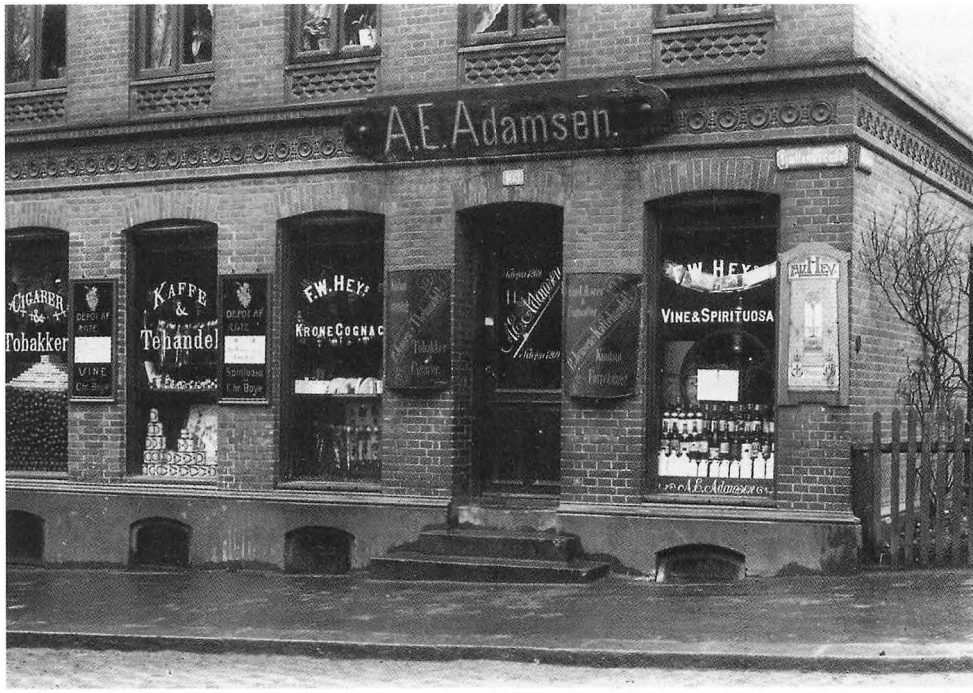

Adamsens kolonialforretning var beliggende på hjørnet af Sjællandsgade og Samsøgade. Meget har ændret sig i gaden, der tidligere talte 156 købmænd. Men der findes fortsat en af slagsen på Antonsens gamle adresse, selv om minimarked nok er en mere relevant betegnelse.

det relevant at sammenligne gaden med Nørrebro i København. I dag er der tale om de samme huse – og i nogle tilfælde om de samme mennesker. Men byfornyelse og større samhørighed har i forening skabt en bedre atmosfære i Sjællandsgade.

Begyndelsen til denne ændring til det bedre kan dateres til 1970, da studerende fra Arkitektskolen i Århus som led i en opgave foretog en analyse af forholdene i den gamle gade, hvis opførelse tog fart i 1850'erne, da bytolden blev ophævet og byporten ved Studsgade revet ned. De arkitektstuderende kunne blandt andet fastslå en udtalt mangel på børneinstitutioner, legepladser og mødesteder. Beboerne var henvist til deres små lejligheder og et par værtshuse, hvilket bidrog til at fremme aggressive tendenser. Medvirkende hertil var også manglende kontakt mellem gadens ældre og yngre beboere.

Det første skridt

På samme tidspunkt forelå en kommunal saneringsplan, der tog sigte på at opføre en ny beboelseskarré i fire etager og med underjordisk parkeringsanlæg. Inspireret af de arkitektstuderende, som for nogles vedkommende var bosiddende i kvarteret, opstod en beboerbevægelse, som optog kontakt med myndighederne. Det før-

ste skridt til et forbedret miljø udgjorde nogle brugte bænke, som stadsgartneren stillede til disposition. I nymalet stand bidrog bænkene til at skabe de første kontakter mellem beboerne, og i denne sammenhæng fandt garvede arbejdere og hippityper ud af, at der godt kunne føres en fornuftig samtale om fælles anliggender.

I forlængelse af denne konstatering blev der i fortsatte forhandlinger mellem beboerrepræsentanter og myndigheder banet vej for, at den nedlagte Fengers Skole blev indrettet til fælles aktiviteter under betegnelserne Folkets Hus og Børnenes Jord. I dag er også den tidligere æskefabrik i Anholtsgade inddraget som hjemsted for forlaget Modtryk og samlingsstedet "Æsken". Også selve Sjællandsgade har fået et grønt element i form af beplantede "øer", som udover det miljømæssige medvirker til at lægge en dæmper på trafikken.

Der er fortsat sider af gaden, der trænger til at blive fikset op. Det gælder blandt andet den nedslidte asfalt. Men alligevel er forbedringerne iøjnefaldende.

I lastens hule

Frem for alt har Sjællandsgade får et bedre image. Dette har ikke kun belastet i perioden frem til de arkitektstuderendes aktion, men også i historisk sammenhæng. Så tidligt som i 1870'erne havde gaden et blakket ry som hjemsted for "offentlige fruentimmere". Når gadens løse fugle blev hjemsøgt af kundeklientellet, gik det ikke særligt stilfærdigt for sig. Det affødte i 1879 en klage til politiet fra en kreds af grundejere. Af byens på det tidspunkt 43 registrerede prostituerede var det muligt at fastslå, at en væsentlig del af dem holdt til i den nederste del af Sjællandsgade, som på det tidspunkt fortsat lå i byens udkant.

Problemet med de løsagtige fruentimmere blev ikke bedre af, at byrådet havde vist betydelig ulyst til at beskæftige sig med det. Det var ellers samme byråd, der skulle give politiet et lovmæssigt grundlag for kontrol af de prostituerede. Der blev derfor i 1875 nedsat et udvalg, der skulle beskæftige sig med, hvad der blev betegnet som "Prostitueringsvæsenets

Ordning" – men under indtryk af, at byrådet syltede sagen, så den lokale politimester ingen anden udvej end at indføre sit eget system. Mens byrådet lukkede øjnene, registrerede politiet frem til 1887 den faste stab af professionelle damer, som fik lov til at arbejde, hvis de overholdt et reglement udarbejdet af politimester C.J. Thorup. Reglementet påbød de registrerede kvinder at gå til regelmæssig lægekontrol, ligesom politiet skulle godkende deres bopæl. Hermed fik politiet indflydelse på, hvor de prostituerede boede, og der opstod luderkvarterer, som Sjællandsgade indgik i.

Navneskift to gange

I kølvandet af prostitutionen trivedes kriminaliteten, hvilket var baggrunden for, at "Foreningen imod lovbeskyttelse for usædelighed" indsamlede 1.732 protestunderskrifter. Udgangen på denne aktion blev, at politimesterens liberale holdning blev underkendt. I stedet måtte C.J. Thorup henholde sig til straffeloven, der fastslog, at "fruentimmere, som imod politiets advarsler søger erhverv ved utugt, straffes med fængsel".

Men denne skærpede holdning havde

ikke synderlig effekt. Prostitutionen fortsatte – også i Sjællandsgade, hvor en bydreng ved navn Peter Sabroe blandt andet færdedes i det betændte miljø, hvilket kom til at påvirke hans senere journalist- og politikertilværelse.

Sjællandsgade, der reelt kan føres tilbage til begyndelsen af 1800-tallet, har i tidens løb eksisteret under tre betegnelser og er blevet forlænget et tilsvarende antal gange. Frem til 1877 hed gaden Teglgårdsstræde –opkaldt efter det daværende teglværk. Efter at være blevet forlænget fra Sølystgade til Samsøgade blev gadenavnet ændret til Teglgårdsgade, inden det nuværende navn blev vedtaget i 1891 i forbindelse med, at Sjællandsgade kom til at gå frem til Fynsgade "på toppen af bakken".

Med få undtagelser refererer den samlede bebyggelse til nævnte periode.

Kontrasten til Fynsgades betydeligt yngre beboelsesejendomme er udtalt.

Den søde tand blev plejet i Klosterport

Selv om det er mere end 30 år siden, at chokoladefabrikken "Elvirasminde", der engang var Nordens største, indstillede virksomheden, ligger bygningerne der stadig.

Da Guldsmedgade i forbindelse med 90'ernes trafikale omlægning i midtbyen ophørte med at være busgade, blev det i stedet Klosterport, som måtte holde for. Det har gjort gaden, hvis navn refererer til, at her lå en af de gamle byporte, til en gennemfartsvej, der dagligt anvendes af en halv snes kommunale buslinier, hvilket siger noget om den belastning, gaden mellem Nørre Allé og Vestergade er udsat for. Alligevel afvikles trafikken uden de store problemer, selv om hverken Klostergade eller Vestergade i deres nuværende, blinde fremtoninger udgør nogen form for aflastning – og at Emil Vetts Passage er forbeholdt busserne.

Klosterport består af to afsnit. Indkørslen fra Nørre Allé udgør gadens smalle del, der åbner sig til begge sider ved Klostertorv, som efter den seneste istandsættelse udgør et godt bekendtskab med en seværdig brolægning. På den anden side kommer byens ældste kirke, Vor Frue, til sin ret i grønne omgivelser.

Hvis strækningen fra Nørre Allé til Klostergade virker mere lukket, så skorter det til gengæld ikke på lokalhistoriske elementer, der er værd at fastholde. Indkørslen til Klosterport markeres af to hjørnebygninger, der rummer henholdsvis missionshuset med det særprægede navn Carmel og Elise Smiths skole, der er flyttet til Ny Munkegade for at give plads til Kirkens Korshær.

En mand med handelstalent

Den tidligere byport ufortalt er Klosterport ikke nogen gammel gade. Der findes ikke mange informationer om anlæggelsen i årene op til 1. verdenskrig, men det fremgår, at navngivningen fandt sted i 1913. I forlængelse af den tidligere skole findes på den vestlige side gadens eneste beboelsesejendomme, som refererer til samme periode. De tre rødstensbygninger i nr. 5-9 er opført efter arkitekt Frimodt Clausens tegninger med karnapper, mansardtage, rundbuede vinduer og gavlpartier – altsammen karakteristisk for denne byggeperiode. Kontrasten udgøres af et typisk tresserbyggeri på hjørnet af Klostergade.

Men den historiske del af Klosterport træder først for alvor frem på østsiden. Her ligger fortsat det fabrikskompleks, der frem til 1967 udgjorde virksomheden "Elvirasminde", som i sin glansperiode

De gamle fabriksbygninger, der tidligere var ramme om "Elvirasminde"s chokoladeproduktion, rummer i dag en række mindre industrier, liberale erhverv samt forskellige former for undervisning.

indtog en position som Nordens største chokoladeproducent. Selv om det er mere end 30 år siden, at fabrikken trådte i likvidation, er bygningerne fundet bevaringsværdige og rummer i dag en række småindustrier og liberale erhverv. Men navnet "Elvirasminde" eksisterer fortsat i ældre århusianeres bevidsthed.

Det samme gør chokoladefabrikant Frits Georg Clausen (1871-1927). Fra et beskedent udgangspunkt som søn af en gartner og senere postbud og med en efterfølgende uddannelse i en kolonialhandel i Hørning arbejdede han sig op til at blive en af byens største erhvervsledere. Men Frits Georg Clausen fik ikke noget foræret på sin lange vej op ad den sociale rangstige. Året efter at have fået sit lærebrev etablerede han i 1892 selvstændig agenturforretning i Odder og afslørede i denne forbindelse et handelstalent af betydelige dimensioner. Et talent, der blev udviklet, mens han cyklede rundt i det meste af Midtjylland og skabte en kundeportefølje, som senere skulle blive indbringende.

Den virkelige Elvira

Da den geschæftige ungersvend allerede i 1893 overtog en engrosforretning i kolonial- og bagervarer i Århus, havde han et dilemma. Som følge af, at han endnu ikke havde nået den daværende myndighedsalder 25 år, måtte hans far stå som ejer af

firmaet. Det var i den efterfølgende periode, at den nygifte Clausen, i mere end én forstand fik smag for nogle af tilværelsens søde sider. Sammen med sin kone begyndte han i sit køkken i Skolegade at eksperimentere med fremstilling af chokolade-produkter, hvilket var en medvirkende årsag til, at han blev opmærksom på "Elvirasminde", som lå forholdsvis upåagtet på Hads Herredsvej – den senere Strandvej.

Virksomhedens navn har sin egen historie. Elvira Gindrup, født på Skt. Croix på de dansk-vestindiske øer, blev i 1870 gift med apoteker Th. Ramsing i Lemvig. Denne solgte fem år senere sit apotek og flyttede til Århus, hvor han erhvervede Eiler Mehls chokoladefabrik, hvis navn han ændrede til "Elvirasminde".

Virksomheden lå dengang på Hads Herredsvej ud for det sted, hvor Skanseanlægget senere blev opført, og kort efter overtagelsen gik Th. Ramsing i kompagniskab med cand. pharm. Bruno Preisler, hvilket affødte det lange firmanavn "Fabrikkerne Elvirasminde og Skt. Nicolauskilde Brøndanstalt ved Preisler & Ramsing". Men kompagniskabet fungerede ikke, og i konsekvens gik de to indehavere hver til sit.

Den gyldne vækstperiode

"Elvirasminde" befandt sig nærmest på vågeblus, da Frits Georg Clausen ved indgangen til det 20. århundrede trådte til som ny ejer og flyttede virksomheden til et nyerhvervet areal i Klostergade sammen med sit grossistfirma. Her tog udviklingen fart. Clausen udbyggede til stadighed fabrikken. I 1906 opførtes en ny produktionsbygning samtidig med, at den ældre bygning blev udvidet. Seks år senere købte han nabogrundene og opførte en stor lagerbygning mod vest, hvor Klosterport var under tilblivelse.

Det fortsatte i samme stil. I 1919 var turen kommet til en tilbygning til fabriksbygningen, og endelig satte en forlængelse af hovedbygningen til det dobbelte i 1922-23 punktum for indretning af et fabrikskompleks, der bredte sig over såvel Klostergade som Klosterport – med de karakteristiske kobbertårne, der fortsat eksisterer, som landkending.

Produktprogrammet omfattede kogechokolade, spisechokolade, cacaopulver, konfekture og bolcher. En af F. Clausens største succes'er

var chokolade af mærket "Danica", som blev lanceret i 1910 efter en fransk recept, han havde købt på verdensudstillingen i Bruxelles. Salgstal viser, at der i 1913 blev solgt 140.000 kg af denne artikel.

Den generøse Clausen

Da "Elvirasminde" var på sit højdepunkt, beskæftigede fabrikken 400 medarbejdere, som for en stor dels vedkommende var unge piger. F. Clausen skabte sig en betydelig formue, men var samtidig en gavmild arbejdsgiver, der i flere tilfælde forærede de ansatte en ekstra månedsløn.

Desuden optrådte han som velynder. Han bekostede eksempelvis en restaurering af altertavlen i sin fødebys kirke og bidrog til, at tårnet ved Ejer Bavnehøj kunne rejses. Men den største gave blev først realiseret efter hans død i 1927. Fem år tidligere havde F. Clausen opført en pragtvilla på Solbakken i Risskov ved siden af Psykiatrisk Hospital. I 1934 blev

villaen efter langvarige forhandlinger ombygget til kirke og overdraget kvit og frit af F. Clausens efterladte.

Senere gik det ned ad bakke for fabrikantens livsværk i Klosterport. Efter at virksomheden var kommet nogenlunde helskindet gennem den vanskelige besættelsestid med forsyningsvanskeligheder, begyndte de første problemer for "Elvirasminde" at melde sig i 50'erne i form af et faldende forbrug og skærpet konkurrence. For at vende udviklingen blev der investeret i en ny maskinpark, og firmavnet ændredes til "Aida A/S. Samtidig blev medarbejderstaben halveret.

Dødsklokkerne

Alligevel voksede underskuddet, og i 1967 ringede dødsklokkerne for den gamle virksomhed, som trådte i likvidation. Komplekset i Klosterport blev solgt, og en nykonstrueret virksomhed flyttede til Hasselager, hvor den i 1985 raseredes af en brand. I dag produceres der som en reminicens af "Elvirasminde" neger- og skumboller i Skanderborg under betegnelsen "Samba".

Indtil fornylig prydede firmanavnet "Elvirasminde" stadig facaden på en bygning i Klostergade. Men det er nu tildækket af en ny ejer, for hvem pietetsfølelse åbenbart er en by i Rusland.

Den gamle chokoladefabrik er ikke ene om at være forsvundet fra Klosterport. Hjørnet af Klostergade, hvor spilleklubben Fats nu holder til, var i en årrække hjemsted for danserestauranten "Cabana", som bød på både levende musik og solistunderholdning. En sjælden vare i dagens Århus !

Der rørte sig et muntert liv i datidens badstue

Hvor det i dag er cafeliv og modebutikker, der præger miljøet i Badstuegade, kunne man tidligere møde Kong Hans i selskab med et pænt antal øltønder, hvis indhold sørgede for at udligne dampbadets væsketab.

Hvis en slentretur gennem Badstuegade skulle afføde en venlig tanke til afdøde borgmester Bernhardt Jensen, forekommer denne velanbragt. For det var »Cykel-Bernhardt« med det lokalhistoriske engagement, der satte hælene i, da byrådet alvorligt overvejede at jævne Badstuegade med jorden for at give plads til en forlængelse af den busgade, som sin trafikale funktion ufortalt aldrig har været nogen pryd på den indre by.

Det er Badstuegade derimod. Ikke i kraft af monumental arkitektur, men mere på baggrund af den charme og atmosfære, den brolagte gade med de velrenoverede huse udstråler. Folk med arkitektonisk indsigt vil måske hævde, at der i tidens løb er ændret for meget ved de gamle huse. På den anden side er Badstuegade ikke noget købstadsmuseum, men en gade med levende mennesker.

Hvis mange gadenavne i det indre Århus er uden sammenhæng med beliggenheden, forholder det sig anderledes med Badstuegade. Her - ¬nærmere betegnet i et stenhus på hjørnet af Lille Torv - havde byens bedsteborgere mulighed for at gennemgå en større renselsesproces. Som det var tilfældet i den nutidige svømmehal, hvor der en overgang opereredes med begrebet »grossererturen«, havde et besøg i badstuen også et element af luksus i sig, mens småfolk ifølge optegnelserne kun indlod sig på en »halvmånedlig« afvaskning.

Alsidigt badehus

I modsætning til i dag lå Badstuegade i udkanten af byen, hvilket havde den relevante forklaring, at middelalderens badstuer blev betragtet som lige så brandfarlige som smedierne, der ligeledes var henvist til placeringerne i betryggende afstand til den snævre bykerne. I badstuen blev der opvarmet sten, som frembragte damp, når der blev hældt vand på dem. Det var derfor en fordel, at badstuen var placeret ved et vandløb, men i Badstuegades tilfælde kom vandet ikke fra åen, som allerede dengang blev betragtet som forurenet, men fra en brønd.

I det 15. århundrede, da Kong Hans ledsaget af Dronning Kristine hørte til stamgæsterne, når parret besøgte Århus, var badstuen andet og mere end en bad-

Det indre af Marcus Bechs Gaard. Billeder giver et indtryk af den arbejdsplads, der dengang eksisterede i forbindelse med kradsuldsproduktionen

stue. Den fungerede også som klinik, restaurant og forlystelseshus. Efter dampbadet, hvor man i lighed med det finske sauna¬ritual kunne piske sig med birkeris, var der mulighed for at blive klippet og barberet. Hertil kom en række kliniske tjenesteydelser som fodpleje, der omfattede behandling af knyster, samt åreladning og kopsætning.

Efter denne omfattende proces ventede der er belønning i form af mad og drikke, som også indgik i badstuens ydelser. I denne sammenhæng afslørede selskabet omkring Kong Hans en solid tørst. Af kongens regnskabsbøger dateret 1487 fremgår det, at der blev erlagt »28 skilling for det tyske øl, der var uddrukket i Aars (Århus), da kongen badede der«. Tilsyneladende var det ikke altid, kongen sørgede for at tage penge med, når han frekventerede den århusianske badstue. For i samme regnskabsbog kan man også læse, at »Eiler Bryske har udlagt tre mark i badstuen til kongens behov«.

Dette behov kunne blandt andet måles i adskillige tønder øl. Hermed er det samtidig antydet, at atmosfæren i badstuen var ret løssluppen. Hvorvidt dronningen også tog del i løjerne, melder historien intet om. Senere ophørte dette næppe helt kedelige kapitel i kulturhistorien, og personlig hygiejne blevet mere privat anliggende.

Så smal var Badstuegade, inden det gamle bindingsværks-kompleks, som udgjorde Marcus Bechs Gaard, blev revet ned. Bemærk de skæve mure, som nødvendiggjorde denne nedrivning

Datidens dominerende bygning

Badstuegades yderlige placering i det datidige bybillede vil også fremgå af, at der var tale om en af de første gader uden for den befæstning, der skulle holde ubudne gæster borte. Gadens linieføring formodes at være ændret efter en af de store brande, der raserede den indre by. Den oprindel!ge Badstuegade synes at være fortsat i Studsgade.

Hvis Badstuegade i dag betragtes som en smal gade, var dette forhold tidligere endnu mere udtalt - ikke mindst i den sydlige ende ud mod Lille Torv. Her lå indtil nedrivningen i 1916 gadens altdominerende bygningskompleks - Marcus Bechs Gård. Den efter datidige forhold imponerende renæssancegård i solidt bindingsværk, der holdt i mere end 300 år, bredte sig over et større areal end den bygningsmæssige afløser, Borgporten. Ved opførelsen af denne blev der derfor mulighed for dels at gøre Badstuegade en smule bredere og dels anlægge Pustervigtorvet.

Af indskriften i en bjælke over porten fremgik det, at gården blev opført af rådmand og kannik Poul Pedersen Skriver i 1593. Siden var gården i mange prominente personers besiddelse - blandt andre borgmester Ditlef Eggers. Men man skulle frem til 1828, inden den fremtrædende

Der er fortsat smalt i den sydlige ende af Badstuegade, men opførelsen af Borgporten gav trods alt mere »albuerum«.

handelsmand, gården siden blev opkaldt efter, overtog ejerskabet. Marcus Galthen Bech, tidligere artillerikaptajn, indrettede en kradsuldsfabrik i den gamle ejendom, som på det tidspunkt begyndte at være mærket af sin alder.

De skæve mure

Men det forhindrede ikke Marcus Bech i at udbygge sine aktiviteter, som efterhånden sprængte rammerne mellem Badstuegade og Volden. For at afhjælpe dette forhold lejede Marcus Bech af Marselisborg-skovenes ejer, H.P. Ingerslev, fire skovmøller mellem Thors Mølle og Varna. Her fortsatte kradsulds-virksomheden, der blev overtaget af sønnen Oluf ved Marcus Bechs død i 1865. Den foretagsomme handelsmand nåede også at iværksætte andre projekter - blandt andet var han medejer af briggen »Thetis«, der var involveret i hvalfangst ved Grønland.

Men Marcus Bechs mange aktiviteter ufortalt kendetegnedes den gamle handelsgård af et stigende forfald. Bindingsværksmurene var efterhånden så skæve, at der var fare for sammenstyrtning. Efter manges opfattelse stred det mod alle naturlove, at de skæve mure kunne holde sig oprejste. Men ved hjælp af diverse afstivninger lykkedes det frem til 1915, da den nedrivning, som banede vej for Borgporten-komplekset blev indledt. I stedet blev en del af Marcus Bechs Gård genopført i Den Gamle By.

Pakhuset ved torvet

Mens den gamle handelsgård er forsvundet fra Badstuegade, trives en anden bygning af ældre årgang i bedste velgående. Det gælder pakhuset ved Pustervig med Cafe Jorden som nabo. Pakhuset, opført i 1809 af storkøbmand Harboe Meulengracht, hører til de få, der vender facaden ud mod gaden, hvilket ikke var almindeligt i datidens Århus. Om pakhuset er i øvrigt at anføre, at det indgår i et samlet kompleks, der også omfatter en lang, lav bygning, som er bygget sammen med virksomhedens tidligere hovedbygning på Lille Torv, opført i 1816. Meulengrachts aktiviteter var omfattende. De mange varer, han bragte til byen, ankom i hans egne skibe. Det skabte samtidig behov for

lagerplads, og i denne sammenhæng opfyldte pakhuset med luger og hejsespil ud mod Badstuegade en væsentlig funktion. At Harboe Meulengracht hørte til byens højere borgerskab kom også til udtryk ved, at når 1800-tallets danske konger kom var på besøg i Århus, boede de altid i den hvide ejendom på Lille Torv.

Det sidste stykke af Badstuegade mellem Pustervig og Klostergade udgør som helhed en af de mest harmoniske sider af latiner-kvarteret. Som led i planerne om det busgade-projekt, der gudskelov aldrig blev realiseret, måtte nogle bygninger ved Klostergade lade livet. Herved opstod det minianlæg, der igen forsvandt for et par år siden for at give plads til en ny forretningsbygning.

Men det skyldes næppe rene tilfældigheder, at den passage, der forbinder Badstuegade med Guldsmedgade, hedder Bernhardt Jensens Stræde.

Da møllerne ved Varnabækken var småindustrier

I dag er Thors Mølle ene om at repræsentere denne side af Marselisborgskovens fortid, men vel at mærke som traktørsted - og ikke som mølle.

Marselisborgskovene, århusianernes største rekreative område og mest yndede udflugtsmål, er værd at færdes i på alle årstider. Med sommerens badeliv ved strandene som en af de største tillokkelser. Hvis naturen stort set er forblevet uberørt under skovriderens røgt og pleje, forholder det sig anderledes med det folkeliv, der tidligere udfoldede sig ved nogle af de traktørsteder, der udgør et særligt kapitel i Marselisborgs historie, men som i dag hører en svunden tid til. Med Thors Mølle som en af de få undtagelser. Her har skovens gæster fortsat mulighed for at nyde de idylliske omgivelser over en kop kaffe eller stifte nærmere bekendtskab med stedets gastronomiske kunnen.

Men hvad de færreste, der lægger køreeller spadsereturen forbi den kløft, hvor den gamle skovrestaurant er beliggende med dyrehaven som nabo, formodentlig er klar over, er, at Thors Mølle kun er en af fire møller, der tidligere lå langs Skambækken - nu bedre kendt som Varnabækken.

Og hvad der ikke gør det stykke lokalhistorie, som de fire vandmøller repræsenterer, mindre interessant, er samtidig, at de ikke udfyldte den mere traditionelle funktion med at male kom. I stedet var Pouls Mølle, Ny Mølle, Thors Mølle og Varna Mølle ramme om småindustrier, der udfoldede sig på hver sit felt. I dag har kun Thors Mølle overlevet »tidens tand«, men tilstedeværelsen af tre mølledamme vidner fortsat om den foretagsomhed, der udfoldede sig på dette sted.

Datidens papirproduktion

Ved den øverste dam fik bogtrykker Hans Skonning så tidligt som i 1657 kongelig tilladelse til at opføre en vandmølle. Skonning indskrænkede sig ikke til at trykke bøger, men skrev selv en del af dem - nærmere betegnet 22. På den tid var papir en udpræget mangelvare, hvilket ikke var uden sammenhæng med, at der endnu ikke fandtes danske papirfabrikker. Papir måtte derfor hentes udefra, hvilket var en vægtig grund til, at Hans Skonning fik sin tilladelse.

Datidens papirfremstilling var en ret kompliceret affære baseret på gamle klude, som blev indsamlet i Århus Stift. Som første led i papirproduktionen blev kludene hakket og derefter i fugtig stand lagt til mørning. Næste fase var en tur

i stampeværket, der blev drevet af møllehjulene, og som sønderdelte kludene, der efterhånden forvandledes til en grov masse. Denne blev fortyndet og derefter hældt i forme, hvis størrelser var tilpasset de ønskede papirark.

Ved bogtrykkerens død i 1651 ophørte papirfremstillingen efter få års forløb. Det samme gjorde møllens virksomhed, men selv efter, at denne Mølle var forsvundet, gik stedet, hvor den havde ligget, under betegnelsen Papirtoften. Her opførte Christian Nielsen, der også drev Thors Mølle, som udgjorde naboskabet, i 1780 en ny mølle. Denne havde som funktion stampning og valkning af tøj. Når folk dengang købte nyt tøj, blev det inden ibrugtagning anbragt i stampetrug og opblødt i vand. Mølleværkets vanddrevne stampere medvirkede til at gøre tøjet krympefrit, og samtidig blev luven både blødere og tættere. En omhyggelig stampning havde derfor stor betydning for tøjets kvalitet.

Krudtproduktion og stampning

Heller ikke Christian Nielsen fik noget langt liv. Ved hans død i 1788 giftede afløseren Poul Madsen sig i overensstemmelse med datidens skik og brug med møllerenken. Pouls Mølle opkaldt efter den nye ejer blev drevet frem til 1870'erne. Men på det tidspunkt var Poul Madsen forlængst gået på aftægt. I stedet indledtes et nyt kapitel repræsenteret ved købmand Marcus Møller, der lejede møllen, og hvis virksomhed tidligere er omtalt i denne serie.

Men tilbage til midten af 1600-tallet og til to mænd, der var ude i et helt andet ærinde i samme område. Wulff Baltzersen, der egentlig var barber, men som opnåede at blive borgmester, fik sammen med den senere ridefoged på Aarhusgaard Jens Jacobsen kongens tilladelse til at bygge en krudtmølle - under forudsætning af, at denne ikke blev placeret, hvor den kunne være »til skade for kronen«. De to krudtfabrikanter valgte derfor en placering et par hundrede meter neden for Skonnings papirmølle.

Ved Baltzersen og Jacobsens død overgik den senere Thors Mølle til rådmand Jens Rasmussen Larsen. Den nye ejer indrettede møllen til feldbedermølle, hvilket vil sige en slags garveri. Skindene blev bearbejdet ved hjælp af stampere, hvis virksomhed dog begrænsedes af en mangelfuld vandtilførsel til møllehjulene. Senere var møllen ramme om skiftende funktioner, inden Marcus Bech henlagde sin kradsuldsproduktion hertil. Møllens nutidige navn refererer til en stampernester, som hed Thor Christensen.

Pinseslaget

Det var sidstnævnte person, der lagde grunden til den traktørvirksomhed, som Thors Mølle siden har lagt navn til, ved at indlede en udskænkning, der havde karakter af smugkro. Selvom Thor Christensen i sagens natur holdt lav profil med denne virksomhed, rygtedes den alligevel blandt godtfolk, hvilket gav anledning til det såkaldte pinseslag i 1790. Her var nogle soldater og bønder under påvirkning af det øl, der blev brygget af mølleren, involveret i et kæmpeslagsmål, som kulminerede, da soldaterne følte sig foranlediget til at drage sablerne. Selvom bønderne herefter tog flugten, blev nogle af dem ilde tilredt.

Thors Mølle er den eneste af de fire skovmøller ved Varna-bækken, der har overlevet. Ikke som mølle - men som traktørsted.

Efter 1896, da Århus Kommune erhvervede skovene i det sydlige Århus af minister H.P. Ingerslev, voksede behovet for at blive beværtet ved blandt andet Thors Mølle. Men udskænkningen foregik under primitive forhold, hvilket i 1908 fik formand Niels Jacobsen til at ansøge byrådet om tilladelse til at opføre en restaurationsbygning. En ansøgning, der blev afslået i første omgang. Alligevel kom der ikke til at gå lang tid, før den første pavillon blev opført - men på det tidspunkt var møllen forsvundet.

Hvis man fra Thors Mølle følger vejen ned mod havet, ligger der et grønt område på højre side. Her lå den tredje af datidens vandmøller, der afveg fra de andre ved at være en kobbermølle, der så tidligt som i 1600-tallet blev drevet af kobbersmed Hans Abraham Persche, som betalte lejeafgift til lensmanden på Aarhusgaard. Men smedens arbejdsvilkår var ikke særligt attraktive, fordi der skulle samles vand gennem en hel uge for at få mølleværket til at arbejde i en dag. På denne baggrund ophørte kobbermøllens virksomhed, og stedet lå øde hen frem til 1836, da storkøbmand Marcus Bech, der i forvejen disponerede over Pouls Mølle og Thors Mølle, opførte en ny mølle, som også indgik i Bechs kradsuldsproduktion. Ny Mølle, som den mindste af skovmøllerne hed, kom kun til at eksistere i 40 år og var baseret på et lejemål.

Tilbage til byen

Niveauforskellen mellem den sidste mølledam og kløften på den anden side af Ørneredevej har skabt et minivandfald ved Varnabækkens udløb i bugten. Her lå den sidste af møllerne opført af Anders Possin i 1592. Også Varnamøllens drift var begrænset af en beskeden vandtilførsel. I flere generationer var møllen lejet af feldberedere, inden købmand og cikoriefabrikant Frederik Stellfeld overtog driften i 1829 og ændrede stampeværket til klædestampning. Men møllens afsluttende driftsmæssige kapitel blev også skrevet af den foretagsomme Marcus Bech, der i forbindelse med møllen opførte en bygning med opkradsningsmaskiner. Men efter fabrikantens død i 1863 besluttede hans sønner at flytte produktionen ind til den tidligere omtalte gård i Borgporten, hvor der blev etableret dampmaskiner, som ikke var afhængige af vandkraft.

Dette opbrud var begyndelsen til enden for de fire skovmøller. Varna Mølle gik i stærkt forfald, inden den blev revet ned i 1895.

I dag er Thors Mølle ene om at erindre om det industrielle kapitel, som skovmøllerne repræsenterede. Men den attraktive natur, som omgiver området, hvor mølle-hjulene drejede, er intakt.

Gyden ved katedralskolen har heddet lidt af hvert

Men de skiftende navne ændrer ikke ved, at Skolegyde med det middelalderlige udgangspunkt har fastholdt en vital trafikal funktion som forbindelse mellem den indre by og havneområdet.

En gyde leder umiddelbart tanken hen på en smal passage, der ikke indbyder til de store trafikale udfoldelser. Når Skolegyde i sin nutidige skikkelse ikke lever op til dette signalement, skal det ses i sammenhæng med, at opførelsen af nye bygninger i begyndelsen af 1900-tallet skabte grundlag for en udvidelse. Den vejbredde, der i dag kendetegner Skolegyde, og som i kraft af dennes beskedne længde virker større, kunne på sin vis godt motivere en navneændring til gade - men her støder man på den praktiske hindring, at der i forvejen findes en Skolegade i nabolaget. Tilbage er at konstatere, at Skolegyde har fastholdt en vital funktion som forbindelse mellem Bispetorv og havneområdet.

Selvom gyden er vanskelig at tidsfæste i historisk henseende, kan den under alle omstændigheder føres tilbage til det middelalderlige Århus. Det forklarer samtidig skiftende navne op gennem tiderne, hvor Skolegyde har kunnet lokaliseres under betegnelser som Set. Peders Stræde, Strandstræde, Skolebakket og Skoletrappet. Et par af navnene siger noget om byens daværende geografi. Skolegyde havde tidligere en blind udmunding i en strandbred, som i takt med, at der blev foretaget en opfyldning af arealet øgede afstanden mellem gyden og kysten. Det skabte baggrund for etablering af en spadseresti langs den senere Kystvej, og efter anlæggelsen af denne voksede havnen længere ud i bugten.

Hjørner med hver sin historie

Men den trange Skolegyde med de toppede brosten forblev længe uberørt af denne udvikling mod øst. Et forhold, der først ændrede sig for små 100 år siden, da gyden i store træk fik sit nuværende udseende. Også i dette tilfælde under Hack Kampmann's arkitektoniske medvirken. For at blive ved Skolegydes arkitektoniske kvaliteter er disse i første række koncentreret om de fire gadehjørner, hvis harmoni ikke brydes af, at de repræsenterer forskellige tidsaldre. Samtidig har de hver sin historie at fortælle.

Ældst i denne sammenhæng er Aarhus Katedralskole, hvis grundlæggelse er vanskelig at tidsfæste. Men et brev fra biskop Peder Vagnsen dateret den 9. februar 1195 er baggrund for, at skolens 800 årige eksistens blev markeret for seks år siden

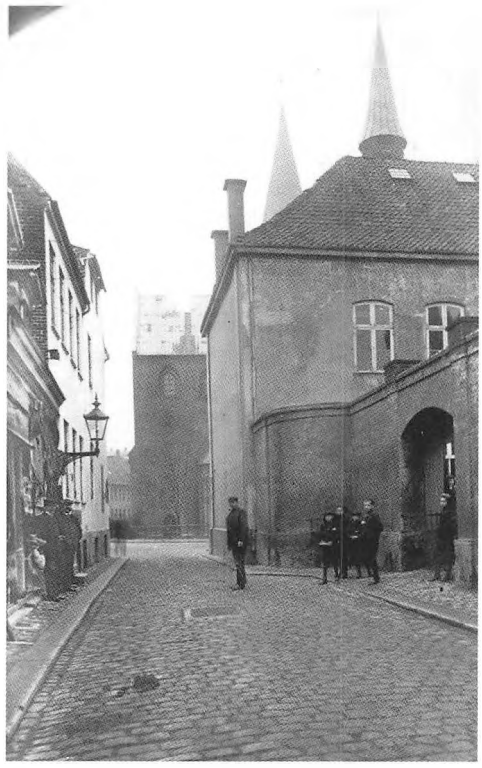

Porten til katedralskolen i Skolegyde eksisterer ikke længere. Billedet giver samtidig et indtryk af, hvor smal gyden var ved begyndelsen af 1900-tallet

- blandt andet ved udgivelsen af bogen »Mellem kirken og vandet«. En titel, der i sagens natur refererer til skolens placering i bybilledet. I førnævnte brev overdrager Århus-bispen alle sine bøger »til den salige Clemens til gavn for dem, der i fremtiden skal arbejde som tjenere i hans kirke«. Historikere mener at kunne fastslå, at der fandtes en katolsk kirkeskole, der senere blev kendt som Aarhus Skole og Aarhus Katedralskole, før man tog fat på opførelsen af den domkirke, som siden har udgjort skolens naboskab. De nære relationer understreges af, at Morten Børup, der var skolens rektor i perioden 1491¬ - 1520, har sit gravsted placeret i kirkens østlige ende få meter fra skolen.

Frem til oprettelsen af Den videnskabelige Realskole i Dynkarken (1839 - ¬53) og Marselisborgs nuværende gymnasium i 1898 udgjorde katedralskolen byens eneste højere skole. Den er samtidig landets eneste af sin art, der stadig er placeret samme sted, hvor den blev grundlagt. Ved reformationen overgik skolen fra kirken til staten - for så sent som i 1986 at overgå til amterne sammen med landets øvrige stastsgymnasier.

Livets forgængelighed

Aarhus Katedralskole, der grænser op til såvel Mejlgade som Skolegyde og Skolebakken, spænder bygningsmæssigt over flere tidsaldre. Den ældste - og efter manges opfattelse smukkeste - del blev opført under rektor Jens Worm i 1762. Den oprindelige bygning bestod kun af en etage, som i midten af 1800-tallet blev udbygget med yderligere en etage, hvis frontispice er forsynet med den latinske inskription: »Alt hvad vi ejer er forgængeligt, undtagen Hjertets og Aandens Goder«. Den velholdte bygning, der har været genstand for en løbende renovering, havde oprindelig hovedindgang ud mod Mejlgade. Her ligger også en ældre gård ombygget i flere faser og forsynet med et stilfuldt forhus. Denne del kom først senere til at indgå i det samlede skolekompleks.

Hjørnebygningen er også forsynet med fire tavler, der fortæller om tidligere elever, som på forskellig vis har indskrevet sig i historien. Udover rektor Jens Worm er der taler om digterpræsten N.F.S.

Hack Kampmann's tilbygning til katedralskolen med det karakteristiske tårn er med til at fremhæve Skolegydes arkitektoniske kvaliteter.

Grundtvig, nobelpristageren August Krog og astronomen Ole Rømer, der - som det anføres på tavlen - målte lysets tøven.

I dag skal man omkring hjørnet for at få adgang til skolen, der lægger beslag på hele den nordlige side af Skolegyde. Her finder man også det karakteristiske tårn til den tilstødende røde skolebygning, der blev opført i Kampmann-regi i 1906 på et areal, hvor tidligere rektorers have lå. På baggrund af de arkitektoniske kvaliteter, der kendetegner de gamle skolebygninger, lå der derfor en betydelig faglig udfordring i at skabe en naturlig sammenhæng, da C.F. Møllers Tegnestue i 1956-57 fik overdraget denne opgave i forbindelse med en påkrævet udbygning af skolen. Bag den valgte løsning stod arkitekt Knud Friis, hvis bygninger på hver sin side af skolegården nærmest på betegnes som funkisinspirerede.

Pryglepædagogik

Ved indgangen, der tidligere var forsynet med en port, finder man også skolens segl, som ikke lader nogen i tvivl om, at prygl indgik i datidens indlæringsproces. For seglet udgøres af et ris og en ferle. Sidstnævnte redskab bestod af en stang forsynet med en rund plade beslået med søm. Ferlen blev anvendt til at slå eleverne i håndfladerne eller på ryggen. Selv om denne form for pryglepædagogik i tidens løb blev humaniseret - Christian den andens skoleforordning forbød således anvendelse af ferlen - blev den korporlige

afstraffelse i katedralskolen først afskaffet i 1950'erne.

Det er heller ikke uinteressant at notere, at den kønsrolledebat, der stadig foregår i medierne, holdt sit indtog på Aarhus Katedralskole i 1881, da rektor G.F.W. Lund fik den første henvendelse af en officer, der ønskede sin datter optaget på skolens gymnasieafdeling. Det affødte et afslag fra ministeriel side, og man skulle helt frem til 1903, før de første piger i kraft af en ændret skolelov fik adgang til at deltage i undervisningen.

I dag er det feminine islæt mere markant blandt eleverne på den gamle skole.

Bæhrs Cafe

På det modsatte hjørne fejler bygningskvaliteten heller ikke noget. Her opførte murermestrene, brødrene Severinsen i 1909 en hvid ejendom med karnapper efter Thorkel Møllers tegninger. Der er samtidig tale om et historisk hjørne. For her lå tidligere Bæhrs Cafe - opkaldt efter konditor T. Chr. Bæhr. Denne kom fra Aalborg, men etablerede sig i 1841 på Lille Torv. Efter at have holdt til på forskellige adresser i byen, slog Bæhr sig ned på hjørnet af Skolegade og Skolegyde. Konditoriet, der holdt til i en beskeden bygning, havde et såkaldt dameværelse på 1. sal, hvor fruer fra det bedre borgerskab forlystede sig med at drikke chokolade og limonade. Da Bæhr senior døde i 1867, overtog sønnen Niels Andreas forretningen og startede nogle år senere en mineralvandsfabrik i Skolegade 5. Her kunne man lægge vejen forbi og få fyldt sifoner op med selters og sodavand.

Da Niels Bæhr døde i 1895, forfaldt hjørneejendommen, og der rejste sig et voksende krav om at få den nedrevet, hvilket først skete en halv snes år senere. I dag er de konditorkager, der tidligere stod på programmet, afløst af røde bøffer, som serveres i restaurant A Hereford Beefstouw. I det hele taget behøver man ikke at gå sulten fra et besøg i Skolegyde. I hvert fald ikke, hvis man holder sig til den sydlige side. For et par ejendomme længere nede mod havnen er det muligt at stifte nærmere bekendtskab med det græske køkken.

Det flotte udsyn

Og for at blive ved det gastronomiske tema lå indtil i fjor på hjørnet af Skolegyde og Havnegade et andet populært spisested, Viking Bøfhus, der inden lukningen nåede at blive en institution i det århusianske restaurationsliv. Sikre forlydender vil vide, at der arbejdes hen mod en genåbning - formodentlig under et nyt navn og et nyt koncept. Under alle omstændigheder ligger de uudnyttede lokaler i et gammel hus med uomtvistelige kvaliteter opført af købmand S.J. Woldbye i 1866-68. Hjørneejendommens gavl udgør sammen med de to facader et harmonisk helhedsindtryk.

Hvad der også medvirker til at fremhæve Skolegydes arkitektoniske dyder, er det flotte udsyn, der møder den besøgende - uanset om man vælger at skue mod øst eller vest. I førstnævnte tilfælde kommer havnen anderledes til sin ret efter nedrivningen af SMC-bygningen - og i modsat retning fremstår domkirken som et værdigt modspil til katedralskolen. Det betaler sig at stoppe op, næste gang man kommer på de kanter!

Først rykkede kunsten ind - derefter pigeskolen

To institutioner holdt næsten samtidig deres indtog i J.M. Mørksgade, men kun kunstbygningen har bevaret sin oprindelige funktion på den tidligere Bispeeng.

Opmærksomme fodgængere i Frederiksgade vil bemærke, at husnumrene 62-68 mangler. Men denne tingenes uorden skyldes ikke, at man ved opførelsen for mere end 100 år siden "løb sur" i tallene. De manglende husnumre har faktisk eksisteret, men måtte affinde sig med nedrivning, da Østergade i 1890'erne blev videreført ned til åen. Med den tilføjelse, at den nyanlagte gade på den daværende Bispeeng blev opkaldt efter Aarhuus Stiftstidendes få år forinden afdøde redaktør, konsul Johannes Magnus Mørk.

Det var en stejl gade, der udgjorde denne tilvækst i det lokale bybillede, mens Århus var på vej ind i det 20. århundrede. Men anderledes kunne det vanskeligt være, når det tages i betragtning, at Bispeengen var beliggende på et skrånende terræn, der faldt ned mod åen. Mens denne højdeforskel fortsat gør sig gældende i dag, har de trafikale forhold til gengæld ændret sig. Når der er kommet flere køretøjer i J.M. Mørksgade, skal det ikke kun ses i sammenhæng med bilismens fremtrængen på godt og ondt. Det har også noget at gøre med den trafikale omlægning, der er sket i forbindelse med det genskabte åmiljø.

Når man drejer ind på Åboulevarden i østlig retning, udgør J.M. Mørksgade den sidste frakørsel, hvis man har et ærinde i nærheden af strøget. Forskertses denne mulighed, har bilisten et problem – men det er en anden historie, der ikke vedrører Mørksgade.

Høeg Hansens kunstbygning

Det gør to bygninger beliggende på hver sit hjørne ved indkørslen fra åen derimod. Kunstbygningen opført af Århus Kunstforening og N. Kochs Skole er fra samme tidsalder, hvilket vil sige 1. verdenskrig. Mens Århus Kunstbygning efter arkitekten A. Høeg-Hansens tegninger blev indviet i 1917, kunne pigeskolen først tages i brug året efter. I kraft af sine veldisponerede proportioner, materialevalg samt beliggenhed i parklignende omgivelser har kunstbygningen gennem sin mere end 80-årige beståen ikke savnet almindelig anerkendelse. Udstillingsbygningen består af en vinkel med en ottekantet tilbygning - også kaldet en oktogen. Under dennes gesims er indføjet en ekstra bæltegesims med afdækning af tagsten.

2. verdenskrig var hård ved kunst-

bygningen. Eller rettere sagt den tyske besættelsesmagt var det. Den beslaglagte bygning blev anvendt til uniformslager, hestestald og sågar til at rumme flygtninge, hvilket satte sine tydelige spor. Først i begyndelsen af 1950'erne blev der taget skridt til en tiltrængt renovering, som fandt sted under ledelse af arkitekt N. Chr. Skjødt. I denne proces indgik også opførelsen af en halvtagsbygning ved sydfacaden. Aktieselskabet, der havde forestået renoveringen, overdrog i 1970 bygningen til Århus Kommune. Den seneste udvidelse fandt sted i 1993, da C.F. Møllers tegnestue var "på banen". Det var denne udvidelse, der skabte plads til, at Dansk Plakatmuseum kunne indrette sig. De to andre institutioner, der holder til i bygningen, er Århus Kunstforening af 1847 og Kunstnernes Hus.

Som kunstbygningen fremstår i dag, udgør den en velafstemt kontrast til den omkringliggende bebyggelse. Hovedindgangen, der er indrammet af murlister, hæver sig over den øvrige bygning, og i denne sammenhæng kan der være anledning til at fremhæve en velformet hovedgesims, som danner overgang til det teglhængte vinkeltag. Høeg-Hansens kunstbygning er værd at besigtige både ude og inde. Det sidste er der rig lejlighed til under skiftende udstillinger.

Skolestart i dagligstue

Mens kunsten har udfoldet sig under alle tænkelige former på denne side af J.M. Mørksgade, så stod der gennem 80 år lærdom på programmet på det modsatte hjørne, hvor den private N. Kochs Skole holdt til frem til 1989, da den flyttede til Finsensgade.

Nikoline Kochs Skole hed oprindeligt Sophie Lindhards højere Pigeskole, som blev etableret allerede i 1866. Den kvindelige grundlægger ledede pigeskolen gennem et halvt århundrede frem til 1916, da Nikoline Koch, som skolen siden har været opkaldt efter, overtog denne.

1800-tallet var i det hele taget en epoke, som undervisningsmæssigt kendetegnedes af handlekraftige kvinder. Sophie Lindhard gik eksempelvis i Frk. Bjergets Privatskole og fortsatte med sprogstudier, inden hun startede som privatlærer på Djursland. Af hensyn til sin økonomisk betrængte mor og et påkrævet bofællesskab flytte Sophie Lindhard tilbage til Århus, hvor hun indledte sin skole i moderens dagligstue. En sofa gjorde det ud for skolebænk, og her sad tre elever – to søstre og kaptajn Rasmussens søn.

Langt "kvinderegime"

Da Nikoline Koch overtog skolen i 1916, var elevtallet vokset til 74 under adressen Christiansgade 18. Frk. Koch var en af de første kvindelige skoleinspektører, og to år efter overtagelsen opførte hun sin egen skolebygning på hjørnet af Mørksgade og Louisesgade - den daværende Åboulevard. Udover de forbedrede fysiske rammer medvirkede en nyerhvervet status som realskole til, at elevtallet i de første seks år efter Nikoline Kochs overtagelse voksede til 300. Under indtryk af, at også piger skulle kunne fremvise eksamenspapirer for at opnå stillinger, oprettede den nye skoleleder allerede det første år efter overtagelsen den første mellemskoleklasse.

Ved Nikoline Kochs død i 1932 fortsatte "kvinderegimet" ved fru K. Nordby,

Arkitekt A.Høeg-Hansens kunstbygning blev indviet i 1917, men er siden blevet udbygget i flere faser. I baggrunden Frimurerlogens bygning.

der drev en privat fællesskole frem til 1963. Siden har N. Kochs Skole været en selvejende institution. Mens skolen i dag holder til i den tidligere kommuneskole i Finsensgade, er den gamle skolebygning på hjørnet af Mørksgade nu domicil for reklamebureauet NP3. Men fortiden er fastholdt i form af et relief af en læsende pige udført af billedhuggeren Ølsgaard.

Seværdig arkitektur

Også længere op ad J.M. Mørksgade, hvor det åbne område ved kunstbygningen indsnævres af beboelsesejendomme på begge sider, er der god grund til at stoppe op og gøre kunststudier. På hjørnet af Christiansgade er ejendommen opført af Tømrersvendenes A/S i 1921 forsynet med et stort smedejernsskilt, der viser to tømrere i arbejde, og som er udført af smed R. Nielsen.

J.M. Mørksgade savner heller ikke seværdig arkitektur. I samme gadekryds, hvor tømrersvendenes ejendom er beliggende, kan det anbefales at kaste et blik på bygningen Sct. Olafhus. Det samme gælder Aarhus Kreditbanks tidligere domicil på adressen Christiansgade 25

og med den navnkundige Frimodt Clausens som arkitekt. For ikke at tale om Odd Fellow Ordenens bygning i Mørksgade 24. Her var også tidligere

østersdepot. Indehaveren, grosserer William Thomsen, distribuerede på årsbasis næsten 100.000 af de efterspurgte skaldyr.

Før J.M. Mørksgades på den anden side af Frederiksgade fortsætter i Østergade kommer man forbi strædet med det romantiske navn Bødker Balles Gaard, der udgør et tiltalende eksempel på den nyfornyelse, som i stigende grad sætter sit præg på den indre by.

Gammel debat genoplivet

Alt i alt kan Johannes Magnus Mørk godt være tjent med at lægge navn til gaden, der blev skabt ved at "slå hul" på Frederiksgade. Om samme konsul og redaktør er i øvrigt at konstatere, at han i 1800-tallet indtog en markant position blandt de personligheder, som satte fart i byens udvikling. J.M. Mørk, der stammede fra en gammel Århus-slægt, gik som dreng på "Den videnskabelige Realskole" og kom derefter i handelslære hos købmand Kjørboe i Studsgade. Senere fortsatte han sin uddannelse i Tyskland og England, inden han i 1852 vendte tilbage til hjembyen og sammen med købmand Kjørboe etablerede en engros-forretning inden for landbrugsprodukter.

Efter en økonomisk nedtur i forbindelse med den generelle 57-krise opgav han at drive selstændig virksomhed. Men allerede tre år forinden havde han fået sæde i borgerrepræsentationen – det senere byråd, hvor han sad i ikke færre end 35 år. Fra 1861-73 var J.M. Mørk også medlem af Folketinget. Han trak sig tilbage fra landspolitik for at blive redaktør på Aarhuus Stiftstidende. En post, han varetog til sin død i 1889.

Som et kuriosum med en aktuel vinkel kan tilføjes, at J.M. Mørk i kraft af sine oratoriske evner var medvirkende til, at den jyske længdebane ved etableringen i 1862 blev ført ind til Århus. Allerede dengang gik et alternativt forslag ud på at bygge en station i Brabrand med stikbane ind til Århus. Et tema, der igen er kommet på dagsordenen, når der drøftes århusiansk infrastruktur.

Gamle huse befolket med unge beboere

Falstersgade udgjorde tidligere et af byens tættest befolkede områder. Her havde blandt andet tidligere statsminister H.C. Hansen sin opvækst under trange forhold.

Den nære beliggenhed i forhold til universitetet på den anden side af Kaserneboulevard afspejler sig i Falstersgades befolkningsmæssige sammensætning. Ved flere af ejendommene kan registreres et større opbud af cykler, der signaliserer, at her holder unge under uddannelse til, hvilket næppe er uden sammenhæng med, at lejerne er overkommelige Det bidrager samtidig til indtrykket af en både ung og gammel gade. For gaden opkaldt efter "sydhavsøen" af samme navn er anlagt i perioden 1894-99. Når gadens tilblivelsesproces – selv med skyldig hensyntagen til datidens byggeteknik – kom til at strække sig over fem år, skal forklaringen søges i, at anlæggelsen fandt sted i to etaper.

Dette forhold er ikke uden paradokser. Sådan at forstå, at til trods for, at Falstersgade blev etableret fra Kaserneboulevarden, er det ved udmundingen i Ny Munkegade, man finder de laveste husnumre. Bortset fra det er der tale om en ret stilfærdig gade med begrænset gennemgående trafik, som i vid udstrækning overlades til Ny Munkegade. Til gengæld skorter det ikke på parkerede biler, hvis tilstedeværelse – uden at denne i øvrigt skal anfægtes – ikke pynter i en gade med charmerende sider og seværdig arkitektur.

Revideret byplanlægning

Det charmerende kommer blandt andet til udtryk i to "knæk", der bryder med den tilsigtede planlægning for mere end 100 år siden. Det første knæk forekommer ved Fynsgade, hvor Falstersgade ændrer vestlig retning, inden den i bunden foretager et skarpt sving mod øst og løber parallel med Samsøgade.

Dette forløb var ikke helt i overensstemmelse med, hvad medlemmerne af det kommunale udvalg for byens udvidelse og bebyggelse havde i tankerne ved Falstersgades anlæggelse. Den øverste del var et led i byplanlægningen af de nordlige arealer. I denne planlægning indgik blandt andet en ring af boulevarder, ligesom det var intentionen, at Falstersgade skulle indgå i et net af ensartede karrégader. Når det kom til at gå anderledes, skyldtes det, at man var nødsaget til at tage hensyn til grundejernes interesser, som ikke altid var sammenfaldende med de kommunale.

Også det skrånende terræn skabte problemer undervejs. Da anden etape af

Villa Bakkehus var det første beboelseshus, der blev opført i Falstersgade, som på det tidspunkt endnu ikke var anlagt. Blandt husets ejere var manufakturhandler Marius Hansen, som her ses på bukken af sit hestekøretøj

Falstersgade blev iværksat kort før indgangen til 1900-tallet, tog den oprindelige plan sigte på at forlænge gaden frem til Samsøgade. Men det ville have krævet så store jordarbejder, at man i stedet valgte at følge en vej, der allerede dengang udgjorde en forbindelse fra Ny Munkegade til villaerne.

Villa Bakkehus

Sidstnævnte betegnelse kræver en nærmere forklaring. Allerede en halv snes år inden Falstersgades anlæggelse var der opført flere villaer på de åbne arealer vest for Ny Munkegade. Den første – "Villa Bakkehus" – blev bygget så tidligt som i 1884, og herefter fulgte flere villaer med betegnelser som "Udsigten", "Lindely", Sorgenfri", Rolighed" og "Landlyst". Der var tale om huse beboet af det højere borgerskab, og ikke mindst Bakkehuset i nr. 17 var i mange år en institution i gaden, inden det måtte vige for en børneinstitution opført i 1981 og tegnet af arkitekt Hans Erik Jørgensen. Bakkehuset var blandt andet præstebolig under Skt. Markus kirke, og villaens grundareal var så stor, at det udover den kommunale vuggestue, som blev opført for en snes år siden, også var planen at bygge et menigheds-

Fra hestekøretøjernes tid. Falsterhus på hjørnet af Falstersgade og Fynsgade få år efter opførelsen. I baggrunden den nedrevne kaserne.

hus. Projektet blev aldrig realiseret, hvilket forklarer, at der fortsat er et uudnyttet areal ved siden af vuggestuen. Ved siden af finder man gadens ældste bygning og den eneste af de gamle villaer, som fortsat eksisterer – "Udsigten" opført af lærer Sørensen i 1888. Men i dag er det så som så med udsigten.

Vuggestuen er ikke Falstersgades eneste børneinstitution. I nr. 35 ligger "Villakulla". Et navn, som alle med en svaghed for den svenske kultfigur Pipi Langstrømpe vil nikke genkendende til. Men rent faktisk hed villaen "Rolighed", da den blev opført af tobaksspinder Christensen i 1891. Næsten 60 år senere blev den gamle villa ombygget og indrettet til børnehave. Naboejendommen med numrene 39-41 er gadens yngste og opført i 1967 som en rødstensboligblok i 2 ½ etager.

Top på latrinspandene

For at blive ved børnetemaet er det værd at opholde sig ved, at Falstersgade tidligere udgjorde et af byens tættest befolkede kvarterer. Ved begyndelsen af 1900-tallet var det ikke usædvanligt, at en familie, der boede i en toværelses lejlighed, talte 6-9 personer. Men større lejligheder var der sjældent råd til i et udpræget arbejdermiljø. Kun de mere velhavende kunne tillade sig en treværelses lejlighed.

At forholdene var trange, fremgår af en avisskildring forfattet af en beboer, som i mellemkrigsårene voksede op i Falstersgade 57. Huset bestod dengang af 10 toværelses lejligheder beboet af syv forældrepar med tilsammen 42 børn, der sammen med tre enlige bragte det samlede beboerantal op på 59. Toiletforholdene indskrænkede sig til fire lokummer i gården, hvilket bevirkede, at der var "top på spandene", når disse blev tømt af natmændene.

Det var derfor udtryk for en betydelig landvinding, da der i 1921 blev etableret elektrisk lys og et wc på hver etage i omtalte ejendom.

Blandt de beboere, som voksede op under de beskrevne forhold i Falstersgade, var landets senere statsminister H.C. Hansen, som boede i nr. 42 fra 1914-26, hvilket en plade i husmuren fortæller. H.C. Hansen var uddannet typograf, inden han indledte sin politiske karriere, og det kræver ikke større indlevelsesevne at forstå, at hans sociale engagement blev vakt under opvæksten.

Flotte ejendomme

Selv om det i dag er de samme huse, man møder i Falstersgade, har renovering og sammenlægning af lejligheder bidraget til at skabe mere menneskevenlige boligforhold. Renovering og byfornyelse er samtidig baggrunden for, at de fleste huse fremtræder i velholdt stand, hvilket er med til at fremhæve de arkitektoniske kvaliteter. Hovedparten af bebyggelsen, der indrammer gadeforløbet, udgøres af 4 ½ etages teglstensbygninger, som i mange tilfælde er forsynet med renæssanceinspirerede facadedekorationer. Nogle af ejendommene, som med få undtagelser er opført i begyndelsen af 1900-tallet, fremstår i lyse farver med facader inspireret af frank barok. Det gælder eksempelvis to sammenhængende huse i nr. 36-38 forsynet med balkoner i siderne. Der er også tale om en epoke, da hjørneejendomme ofte blev forsynet med spir, som det eksempelvis er tilfældet med "Falsterhus" ved Fynsgade og "Munkebjerghus" i gadens østlige ende.

Et gennemgående mønster i det tidligere så børnerige øgadekvarter fornægter sig heller ikke i Falstersgade, hvor butiksdøden har sat sine tydelige spor. Fru Petersens delikatesseforretning i nr. 53 og fru Worms mejeri i nr. 59 hører fortiden til. Men det er værd at notere, at der fortsat findes en rigtig købmand i nr. 18 – og for at ingen skal være i tvivl om, at den nye tid har holdt sit indtog i Falstersgade, byder der på pizzaer og zoneterapi i hver sin ende af gaden.

En vej, der erindrer om livets forgængelighed

Nordre Kirkegård blev anlagt før vejen, den har lagt navn til, og som udgøres af både et bebygget og et grønt afsnit med byens første plejehjem for gamle.

Ifølge et gammelt jysk mundheld er vi alle Vorherre en død skyldig.

Når man via Nørrebrogade svinger ind på Kirkegårdsvej, er det andet end vejens navn, der erindrer om livets forgængelighed. Det første, der møder blikket på højre side, er Nørrebro Stenhuggeri, som gennem 60 år har været leveringsdygtig i gravsten. Og efter krydset ved Østboulevard breder Nordre Kirkegård sig på begge sider af Kirkegårdsvej. Her ligger også vejens mest monumentale bygning, der oprindelig hed De gamles Hjem, men som i dag indgår i Lokalcenter Bakkegården.

Ingen sårer nogen ved at konstatere, at sammenhængen mellem lokalcenter og kirkegård vanskeligt lader sig bortforklare. Det handler om henholdsvis det afsluttende og afsluttede livsløb.

At Kirkegårdsvej hører til det ældre Århus i mere end en forstand vil fremgå af, at vejen blev anlagt før bydelen Trøjborg, som den grænser op til mod nord. Ved anlæggelsen i 1878 etableredes en forbindelsesvej fra Nørrebrogade til Assistens Kirkegård, som var Nordre Kirkegårds oprindelige betegnelse. De to afsnit, som opdeler vejen, afviger i væsentlig grad fra hinanden. Den bebyggede del i den sydlige ende, der med få undtagel-

Monumentet for Peter Sabroe, der blev rejst ved hans gravsted på Nordre Kirkegård efter togulykken i Bramminge

ser er opført i slutningen af 1800-tallet, virke en smule trang, men åbner sig på den anden side af Østboulevard i et grønt område, som skabes af det 15 hektar store kirkegårdsområde.

Bebyggelse med kontraster

Arbejdernes Byggeforening har sat sit varige præg på Kirkegårdsvej ved i perioden 1884-86 at opføre en række dobbelthuse i tre etager på vestsiden. Husene, der tidsalderen taget i betragtning er præget af arkitektonisk enkelhed, er alligevel bemærkelsesværdige ved, at de vender gavlen ud mod vejen i tyrolerstil. Førnævnte byggeforening står også bag opførelsen af en samlet randbebyggelse, der omfatter nr. 14-24, og som kan dateres til perioden 1897-1903. Hvis denne bebyggelse, som kendetegnes af renæssanceinspirerede detaljer, fremstår ganske harmonisk, kan det samme ikke siges om overgangen mellem den lave ejendom i nr. 6, hvor Team for Misbrugspsykiatri har indrettet sig, og beboelsesejendommen nr. 8-8A i 4 ½ etager. Og for at gøre helhedsindtrykket endnu mere usammenhængende finder man ved siden af den høje ejendom i en tilbagetrukket position Kirkegårdsvejs eneste nyere bygning opført af den grafiske virksomhed Damgaard-Jensen i 1968-70 efter tegninger af arkitektfirmaet Salling Mortensen. At der er tale om bebyggelse med kontraster på dette vejstykke kommer yderligere til udtryk ved, at nabohuset i nr. 12 udgøres af en høj villa fra 1903 bevokset med vedbend.

Et påkrævet projekt

Ved indgangen til den grønne del fremtræder Kirkegårdsvej i højere grad som en helhed, hvilket givetvis skal ses i sammenhæng med, at de byplanmæssige vilkår har været bedre. Nordre Kirkegårds anlæggelse, der gik forud for vejens, var påkrævet og forårsaget af et behov for gravsteder, som opstod i forbindelse med byens ekspansion i takt med den industrielle udvikling. Situationen fik i 1872 inspektionerne for Domkirken og Vor Frue Kirke til at henvende sig til byrådet med anmodning om, at dette medvirkede til anlæggelse af en ny kirkegård. Henvendelsen skulle ses i lyset af, at kirkegårdene var overgået til at være et kommunalt anliggende og førte til nedsættelse af et udvalg.

Det skulle vise sig, at der var tale om et hurtigt arbejdende udvalg. For mindre end et år efter kunne det fremlægge en oversigt over de eksisterende muligheder. Som udgangspunkt havde udvalget helst set kirkegården anlagt på et område, der tilhørte godset Marselisborg, men ejeren, etatsråd H.P. Ingerslev, ville ikke have en kirkegård på sin jord. Også Galgebakken for enden af Ny Munkegade var på tale, men dels var den for lille, og dels ville det blive vanskeligt at finde et egnet sted til en alternativ eksercerplads.

Møddingen måtte væk

Udvalgets overvejelser koncentreredes derfor om to arealer nord for byen - begge beliggende op til den markvej (den senere Trøjborgvej), der førte fra Grenå landevej op til villaen »Aldersro«. I den sidste ende anbefalede udvalget den østlige af de to muligheder, hvilket vil sige arealet, der grænsede op til Knudrisbakken og den vej, som senere skulle blive til Kirkegårdsvej. Efter en byrådsdebat blev sagen

Sådan tog De Gamles Hjem på Kirkegårdsvej sig ud et år efter indvielsen.

sendt til sundhedskommissionen til udtalelse. Kommissionen godkendte projektet, men undlod ikke at påpege nødvendigheden af, at den møddingsplads, som lå ved Randersvej (den nuværende Nørrebrogade), blev fjernet, inden kirkegården kunne tages i brug, »da opholdet på denne ellers vil blive utåleligt for de besøgende, når vinden bærer hen over kirkegården« .

Et andet praktisk problem lå i at få fastlagt ejendomsretten til kirkegårdsarealet. Byrådets overvejelser mundede ud i en beslutning om at overdrage jorden til kirkerne uden afgift, men således at der fortsat var tale om kommunal ejendom. Herefter var alle formaliteter på plads, og Århus havde fået en ny begravelsesplads, der lå uden for byen - men ikke for langt. Denne beliggenhed betød, at man kun kom i konflikt med nogle få huse på Skovvejen, som ikke længere måtte have brønde, men skulle forsynes fra vandværket.

Udvidet fire gange

Den 9. oktober fandt indvielsen af kirkegården sted, da sognepræst F. E. Seidelin ved Vor Frue Kirke foretog de to første begravelser. Men der kom til at gå yderligere fire år, inden der blev opført et egentligt kapel i nyromansk stil tegnet af arkitekt V. Puch. Senere er kapellet i flere faser blevet både udbygget og udsmykket.

Men også kirkegårdsarealet har i sin efterhånden 125 årige bestående været genstand for fire udvidelser. Den første skete allerede i 1891 og omfattede et areal ud mod Sandgraven. Året efter inddrog man et mindre areal ind mod byen, og op mod århundredskiftet den jord, som er belig-

gende nordvest for Kirkegårdsvej - altså på den anden side af vejen. Endelig blev Knudrisbakke inddraget i 1912. Her lå tidligere et anlæg, som blev flittigt benyttet af de lokale beboere, hvorfor denne byråds¬disposition ikke faldt i ubetinget god jord.

Tæt ved indgangen til Nordre Kirkegård fra Østboulevard er placeret en række gravmonumenter, som refererer til markante skikkelser i lokalhistorien. Her finder man navne som hedens opdyrker Enrico Dalgas, etatsråderne Chr. Filtenborg og L.O. Meulengracht (Ceres¬bryggeriets stifter) og indenrigsminister Hans Peter Ingerslev, der ejede Marselisborg-skovene, inden Århus Kommune tog over.

Monumentale gravsteder

Monumenternes placering er ikke udtryk for, at her ligger pågældende begravet. Der har fundet en omgruppering sted, efter at arkæologer og ingeniører for en halv snes år siden gennemgik alle århusianske gravsteder og i denne forbindelse registrerede 753 monumenter, som er fundet bevaringsværdige.

Datidens monumentale gravsteder lod i øvrigt ingen i tvivl om, at der var forskel på høj og lav i det sociale mønster, hvilket også afspejlede sig i den pomp og pragt, som ledsagede prominente personers afsked med den jordiske tilværelse. For at neddæmpe dette forhold så kong Chr.V sig så tidligt som i 1682 foranlediget til at udstede en forordning, der nøje fastlagde, hvad de efterladte kunne tillade sig. Der blev i denne sammenhæng løftet en advarende finger mod for stor overdådighed og unyttige omkostninger »hvorved Gud fortørnes« .

Men den kongelige forordning har ikke gjort lige stort indtryk på eftertiden. Til de markante gravmonumenter på Nordre Kirkegård hører det, der blev rejst for børneforkæmperen og humanisten Peter Sabroe, som omkom ved en togulykke ved Bramminge i 1913. Sabroe blev fulgt til graven af et følge på flere tusinde.

Også i anden sammenhæng er Peter Sabroe's navn knyttet til Kirkegårdsvej. For han spillede også en central rolle forud for De gamles Hjems tilblivelse og indvielse i november 1904. Da kong Frederik VIII et par år senere besøgte hjemmet, ledsagedes han af socialisten Peter Sabroe.

Det var en anden konge, nemlig Chr. IX, der medvirkede til, at Århus fik sit første egentlige plejehjem for ældre, ved i 1891 at underskrive »lov om alderdomsunderstøttelse til værdige trængende uden for fattigvæsenet« . Loven var baggrund for, at der to år senere i havehuset til Graven nr. 19¬21 blev indrettet Århus første kommunale alderdomsasyl, som fungerede frem til indvielsen af De gamles Hjem tegnet af den københavnske arkitekt Valdemar Schmidt. En bygning, der ifølge en anmelder »er præget af en nøgtern og prunkløs saglighed, men udstråler desuagtet en næsten selvfølgelig værdighed«.

I marts 1999 fik den snart 100 år gamle bygning en ny dimension ved indvielsen af Lokalcenter Bakkegården. En tilbygning, der rummer cafe, aktivitetsrum.

Sadelmagerens biograf med de hårde træsæder

Den stilfærdige Norsgade med den ensrettede trafik hørte gennem 37 år til byens biografgade, inden TV-alderens indmarch satte et punktum for dette kapitel.

Når Norsgade anno 2001 i modsætning til tidligere tider fremtræder som en stilfærdig gade, skal den væsentligste forklaring søges i, at der siden 1993 har været spærret for indkørsel fra Nørregade, hvor en stensætning med stolper ikke lader nogen i tvivl om, at der er tale om en blind gade.

Selv om dette forhold indebærer, at tilkørsel til Norsgade kun kan foregå via den højere beliggende Tunøgade, er der tale om et arrangement, som må formodes at falde i god jord hos de lokale beboere. For den begrænsede trafik skaber sammen med chaussébelægningen og de velholdte huse et harmonisk miljø, som klæder den gamle gade.

At er er rygdækning for at anvende denne betegnelse vil fremgå af, at Norsgade er anlagt i 1874 og navngivet året efter. Størsteparten af husene er fra samme periode – med et par undtagelser repræsenteret i nr. 6 og 12, hvilket har sin særlige historie. For en snes år siden fremtrådte de to ejendomme i så miserabel en forfatning, at der fra kommunal side blev taget skridt til en totalrenovering i samarbejde med et byfornyelses¬selskab. Men da beregninger afslørede, at der ville blive tale om en bekostelig historie, blev projektet forkastet – hvorefter de to gamle ejendomme fik lov til at forfalde yderligere. Det affødte en række beboerindsigelser, men der skulle en BZ-aktion til, før kommunen igen kom på banen.

Varieret farvevalg

Under indtryk af de omkostninger, der ville være forbundet med en renovering, blev der i den sidste ende truffet beslutning om at iværksætte en nedrivning – hvorefter bulldozere tog affære. Da tomterne herefter blev sat til salg, kom Hinnerup Erhvervspark A/S ind i billedet og påtog sig at opføre nye huse. Men inden byggeriet indledtes i 1992, skulle såvel farvevalg som materialer og vinduesstørrelser godkendes af myndighederne, som ville sikre, at de to huse levede op til gadens øvrige arkitektur.

I dag hersker der udbredt enighed om, at bygherrerne har gjort et godt job. Huset i nr. 6 på hjørnet af Anholtsgade er malet i gråblå farver og forsynet med buede altaner, mens nr. 12 fremtræder i en okkergul farve.

I det hele taget udgør husfacadernes

Norsgade set fra toppen ned mod Nørregade. I dag er alle de små butikker forsvundet. Bageren til venstre i billedet er afløst af en antikforretning.

varierede farvevalg en charmerende side af Norsgade.

Men det er ikke den eneste form for byfornyelse, kvarteret frembyder. Trods sin beskedne længde har Norsgade to sidegader, og Fænøgade, der nærmest er at betragte som en gyde, har også været genstand for en omfattende renovering, hvilket har skabt nogle tiltalende gårdmiljøer, som også kommer Norsgade til gode. Som det er tilfældet med andre gader i øgadekvarteret, er butiksdøden heller ikke gået sporløs gennem gaden opkaldt efter kancelliråd, bankdirektør og byrådsmedlem Otto Henrik Nors (1821-75). Også her spejder man forgæves efter en købmand eller en bager. Til gengæld behøver ingen af beboerne at være langhårede, hvilket tilstedeværelsen af frisørsalonen "Knold og Tot" i nr. 26 skulle rumme rimelig garanti for.

Seværdigt hjørne

Norsgade blev – som det ikke var usædvanligt på den tid – anlagt på privat initiativ. Byrådet blandede sig kun i beskedent omfang i linieføringen af de enkelte gader, hvorfor anlæggelsen ofte tog vidtgående hensyn til den enkelte grundejer. Men byrådet fik trods alt udvirket, at der blev etableret en forbindelse mellem Norsgade og Sjællandsgade via Tunøgade.

Denne forbindelse kom til at berøre en grundejer, der ikke var involveret i Norsgades anlæggelse. Udvalget for byens udvidelse måtte derfor optræde som mægler, og for at yde pågældende grundejer en vis kompensation bekostede byrådet etablering af en vandledning

Den arkitektonisk mest seværdige ejendom ligger på hjørnet af Nørregade. Her opførte gørtler F.S. Larsen i 1875 en 2 ½ etages hjørnebygning med sidebygning langs Norsgade. I 1907 fik bygningen sit nuværende udseende med mansard og en halv snes kviste, da der blev bygget en ekstra etage til. Den konsolbårne hjørnekarnap fra 2. til 4. etage afsluttes af et tårn. Den hvide hjørneejendom rummede i mange år en af byens mest kendte isenkræmmere, men huser i dag en trævareforretning, der også lægger beslag på naboejendommen, som Codex Trykkeri brød op fra i 1996 – efter 45 års tilstedeværelse.

Bevilling som kompensation

Det modsatte hjørne på adressen Norsgade 2-4 er også egnet til at vække nostalgiske erindringer hos ældre århusianere. Den oprindelige bygning blev opført i 1875 af murermester Chr. Aagaard, men var godt 50 år senere genstand for en ombygning for at blive indrettet som biografteater.

Bag projektet stod fabrikant Heinrich Dambmann, der havde allieret sig med arkitekten Thorkel Møller, hvilket indledte et lokalt kapitel, som kom til at strække sig over perioden 1923 – 1960. Forud for "Biografen"s etablering betød en ny lov, at det ikke længere var de enkelte politimestre, men justitsministeriet, som skulle give tilladelse til forevisning af film. Bevillingerne blev givet efter indstilling fra kommunalbestyrelserne i de byer, som ønskede biografer. Det var baggrunden for, at Århus Byråd i sommeren 1922 udbad sig en ministeriel accept af, at der blev givet grønt lys for yderligere en biograf til at supplere de fire, som allerede fandtes.

Heinrich Dambmann var langt fra den eneste, som lagde billet ind på en bevilling. Ansøgerfeltet talte også Århus Musikforening og Philharmonisk Selskab samt skuespillere og pressefolk. Når byrådet alligevel valgte at anbefale Dambmann og skuespillerinden Anna Guldbrandsen som kampagnoner var der i det første tilfælde tale om en slags kompensation for det tab, som fabrikanten havde påført sig ved at investere et betydeligt tidsforbrug i at lede »Fælleskontoret for Velgørenhed". Hans engagement her var – som det fremgik af indstillingen - gået ud over såvel den lædervarefabrik som den sadelmagervirksomhed, der også indgik i Dambmanns aktiviteter. For Anna Guldbrandsen var biografbevillingen en anerkendelse for hendes præstationer på Århus Teaters scene.

Discount-biografen

Men også en tredje part meldte sig i driften af den nye biograf – nemlig A/S Fotorama, som var parat til at støtte nye bevillingshavere, hvis selskabet fik indflydelse på såvel det drifts- som repertoiremæssige. Det var baggrunden for, at Fotorama-direktør Oluf Jensen bidrog med halvdelen af den kapital, som projektet krævede, og dermed også havde 50 pct. af ejendomsretten til nye biograf-bygning,

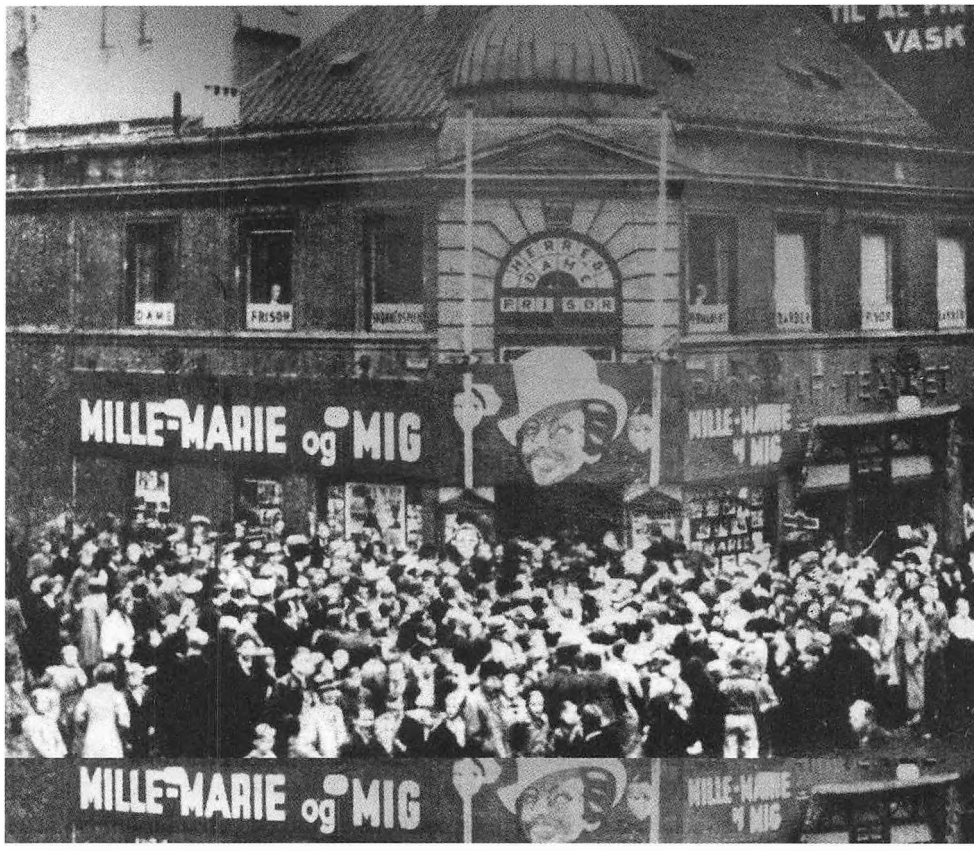

Med 50.000 besøgende var filmen "Mille, Marie og mig" det største kassestykke i "Biografen"s historie. Der måtte politi til at regulere tilstrømningen

som stod klar til indvielse i september 1923. Alle 330 pladser var besatte ved premiere-forestillingen, som var et dobbeltprogram bestående af rejsefilmen "Med prins Wilhelm af Sverige på eventyr i Centralafrikas vidunderland" samt en Harald Lloyd-farce.

Mens det i de første år var stumfilm, som blev vist, var det en stor dag, da "Biografen" i 1931 kunne markere indvielsen af et nyt tonefilmanlæg ved at vise den tyske musikfilm "De tre fra benzintanken", som datidens populære vokalensemble Comedian Harmonists medvirkede i. Filmen blev en af biografens største og mest langvarige succeser. Men i fortsættelsen kom der andre, hvilket den danske filmindustri i høj grad medvirkede til. Når 30'ernes danske kassestykker blev taget af programmet i Regina-teatret med provinsens største kapacitet, fortsatte de i discount-biografen i Norsgade, hvor billetterne var billigere og komforten mindre. Det lagde ingen dæmper på tilstrøm-

ningen, og i 1938 blev "Mille, Marie og mig" med den folkekære Marguerite Viby i hovedrollen set af 50.000 i løbet af de 10 uger, filmen gik hen over lærredet. Det skabte ofte kødannelser på det befærdede hjørne, hvilket affødte klager til politiet, som måtte møde frem og regulere tilstrømningen.

Indhentet af udviklingen

Heinrich Dambmann var ved sin død i 1936 som 70-årig ene om bevillingen. Ingen kunne beskylde ham for at tage let på opgaven som biograf-direktør. Næsten hver aften gik han rundt og hilste på de mange stamgæster i salen. Med Alice Nisker som daglig leder fra 1943 fik Dambmanns enke lov til at fortsætte driften. Hun døde i 1959 og oplevede således ikke teatrets lukning året efter.

Bortset fra etableringen af tonefilm var det yderst sparsomt med forbedringer i "Biografen"s 37-årige levetid. Mens de fleste andre biografer havde polstrede sæder, blev de ukomfortable og absolut ikke lydløse træsæder fastholdt til det sidste. Det rummede samtidig en del af baggrunden for, at det stoppede i 1960. Ved bevillingens udløb blev der stillet krav om en gennemgribende modernisering, som ville være forbundet med så store omkostninger, at det ikke skønnedes rentabelt. Desuden kunne der noteres dalende besøgstal i takt med, at et nyt "husalter" blev etableret i de fleste hjem. I slutningen af juli blev nøglen drejet om i Norsgade, og ved skæbnens blodige ironi var det en TV-forretning, som rykkede ind i de ombyggede omgivelser.

I dag er der genbrugsforretning samme sted.

Der skulle have kørt havnetog på boulevarden

Det indgik i hvert fald i byplanlæggerne Ambt og Kampmann's ideer, da Marselis Boulevard for mere end 100 år siden tog form på tegnebrættet.

Det er ikke uden symbolik, at overgangen fra sydhavnen til Marselis Boulevard sker via en tunnel etableret i slutningen af 1970'erne. For hvis det står til et flertal af byens viise fædre m/k, er den sidste tunnel ikke anlagt i forbindelse med den næsten to kilometer lange boulevard. I Masterplanen for havnens fortsatte udbygning tales om at lede trafikken fra den fremtidige containerhavn til motorvejen ved Åhavevej gennem en tunnel med to rør.

Temaet var oppe at vende i den netop overståede valgkamp, og selv om det ikke indtog nogen central placering i debatten, har det alligevel fået lokale beboere på banen. Anderledes kan det ikke være, når et projekt til næsten en milliard kroner og med miljømæssige aspekter sættes på dagsordenen. Lad så være, at tidshorisonten for iværksættelsen ikke ligger lige omkring hjørnet.

Men på sin vis er der intet nyt i, at Marselis Boulevard indgår i en visionær planlægning – uanset hvad man ellers måtte mene op denne. Det var faktisk tilfældet så tidligt som i slutningen af 1800-tallet, da stadsingeniør Ambt og kgl. bygningsinspektør Hack Kampmann udarbejdede en byplan for det sydlige Århus i forlængelse af, at bystyret havde erhvervet de arealer, der omfatter Marselisborg-skovene, af indenrigsminister H.P. Ingerslev kort før dennes død. Den østlige del af boulevarden - fra udgangspunktet ved Strandvejen og frem til Baunes Plads – følger nøje Ambt og Kampmann's byplan og indgik i en projekteret ringvej med en svag krumning. Og hvad der ikke gør denne mere end 100 år gamle byplan mindre interessant er, at den også operede med en jernbane til havnen parallel med boulevarden.

Gammel plan aktualiseret

At der ikke var tale om "luftkasteller", vil fremgå af, at Århus Komnune op til 1. verdenskrigs udbrud i 1914 førte forhandlinger med statsbanerne om anlæggelse af denne havnebane. At der var tale om seriøse forhandlinger, vil også fremgå af, at kommunen forpligtede sig til over en 20-årig periode at stille de nødvendige arealer til disposition for denne sydgående bane. Det var samtidig baggrunden for, at Marselis Boulevard i den fortsatte byplanlægning vedtaget i 1919 blev for-

Den tunge trafik til og fra havnen vil i de kommende år udsætte Marselis Boulevard for så stor en miljømæssig belastning, at en tunnel forekommer at være den eneste reelle løsning.

længet til Skanderborgvej, og at der herved blev taget højde for, at jernbanen til havnen i givet fald kunne anlægges i den brede boulevards midterrabat.

Projektet blev af flere årsager aldrig gennemført, men visionerne fejlede ikke noget. Hvem ved, om en genetablering af sporveje i Århus, som ikke savner fortalere, kommer til at indebære, at der med mange års forsinkelse bliver tale om skinnetrafik i boulevardens midte ?

Men uanset hvad der kommer til at ske i fortsættelsen, er det vanskeligt at forestille sig, at det vil anfægte Marselis Boulevards rolle som en af byens mest vitale trafikårer. Alene sydhavnens fortsatte udbygning lægger op til en stigende belastning – og dermed for en løsning med eller uden tunnel.

Hvad der taler til fordel for det første er hensynet til et i flere henseender tiltalende miljø med grønne arealer på begge sider af boulevarden. Det grønne look er mest udtalt på strækningen fra Dalgas Avenue og Stadion Allé. Her fører den nordlige side langs de boldbaner, der er blevet spillet på siden idrættens barndom ved indgangen til 1900-tallet, og som repræsenterer et stykke lokalhistorie i sig selv. Tidligere gik boldbanerne, der også har nydt betegnelsen den århusianske fælled, helt ud til boulevarden, men i begyndelsen af 1960'erne opførtes her fire højhuse på hver 14 etager tegnet af arkitekterne Friis og Moltke. Lejlighederne i højhusene betragtes i dag som nogle af byens mest attraktive. På den anden side af boulevarden danner nogle gamle villaer

frem til Birketinget overgangen til skoven, inden man når frem til Forældreskolen.

Da der var poder til

Da skolen blev opført i 1932, hed den Frederiksbjerg Realskole. For fuldstændighedens skyld bør også tilføjes, at Marselis Boulevard på det tidspunkt udgjorde en forlængelse af Søndre Ringgade. Sin nuværende betegnelse fik boulevarden først året efter.

Selv om den funkisinspirerede skolebygning blev opført for snart 70 år siden, kan skolens omskiftende historie føres tilbage til 1867. Dengang førte krigsnederlaget og det tabte land sønderjyden Peder Mortensen Albeck til Århus. Med en læreruddannelse som ballast havde den kun 22-årige et ønske om at etablere en privat pogeskole, som det dengang hed. Projektet blev realiseret ved, at der meldte sig 17 elever, hvilket skabte grundlag for at indlede undervisningen under ydmyge forhold i Mejlgade 44. Senere, da flere elever meldte sig under fanerne, flyttede skolen til større omgivelser i Rosensgade 34.

Tilsyneladende var den unge skoleleder en god underviser. I hvert fald fik katedralskolens rektor Lund øje på Albecks kvalifikationer, hvilket skabte grundlag for et samarbejde. Pogeskolen ændrede navn til Forberedelsesskole til Katedralskolens Latin- og Realklasser, og selv om det var at betragte som en blåstempling af skolen, havde det samtidig den ulempe, at Peder Mortensen Albeck måtte acceptere, at katedralskolen fik indflydelse på undervisningen, og at seks af lærerne herfra blev medejere.

Flytning til konkursbo

Denne konstruktion var gældende frem til 1926, da der skete afgørende ændringer, som i den sidste ende satte punktum for pogeskolen. Men forinden var Peder Mortensen Albeck død i 1913 efter 46 års virksomhed som skoleleder. Udviklingen var i flere henseender skolen, som på det tidspunkt var beliggende i Guldsmedgade, imod. Udgangen på en vanskelig periode blev, at de seks lektorer, som ejede skole og bygninger, samme år afstod det hele for 100.000 kr. til Forældreskolen i Aarhus A/S.

Som Forældreskolens første leder blev udpeget den 31-årige Kaj Haagerup, der dels kunne byde de første piger velkommen blandt eleverne, og dels gennemføre de første mellemskole- og realeksamener.

En sammenlægning med Elise Smiths Skole var en overgang på tale, men blev aldrig realiseret. Selv om skolen kom ind i en god gænge, var det alligevel ikke ejerne, som i 1932 stod bag opførelsen af den nye skolebygning på Søndre Ringgade (Marselis Boulevard). Bygherre efter arkitekt Holger Lindhardt tegninger var den velrenommerede Kirkegaards Skole i Grønnegade. Men det skulle vise sig, at Ejnar Kirkegaards kapitalgrundlag var utilstrækkeligt, og allerede i 1935 kom den nyopførte skole på tvangsauktion. Forældreskolen overtog alt inklusive lærere og elever.

Siden er Forældreskolens fysiske rammer blevet udbygget ved tilbygning af en tagetage og ved opkøb af omkringliggende villaer på Rungstedvej. I dag er privatskolen en selvejende institution med næsten 500 elever og med Ole K. Andersen som skoleleder.

Funktionalisme

Forældreskolen udgør ikke det eneste undervisningstilbud på Marselis Boulevard. Teknologisk Institut skal ifølge sin egen formålsparagraf "som udvikler og formidler af teknologiske fremskridt være en aktiv medspiller i udvikling af erhvervsliv og samfund".

Men inden man når frem til Teknologisk Institut, kan der være grund til at opholde sig ved bebyggelsen på afsnittet mellem Baunes Plads og Jyllands Allé. På sydsiden er der tale om en arkitektonisk interessant treetagers blokbebyggelse med gavlen vendt mod boulevarden og opført til forskellige stiftelser. Også på nordsiden er der tænkt på ældre medborgere. Her ligger blandt andet Lokalcenter Marselis, der indgår i en større karrébebyggelse, der udover Marselis Boulevard også omfatter P.P. Ørumsgade, Hans Schourupsgade, Søndre Ringgade og Baunes Plads. Karréen er tegnet af arkitekterne Wilhelm og Thyge Klemann og opført for private bygherrer i årene 1933-35. Der er tale om 5 ½ etagers bebyggelse, der stilmæssigt er inspireret af funktionalismen, og facaderne præges af brede, vandrette bånd og gennemgående karnapper. Selv om boulevardens to sider på dette afsnit rummer vidt forskellige former for byggeri, er helhedsindtrykket alligevel ganske harmonisk.

Startede i barak

På den anden side af Jyllands Allé er det grønne miljø mere markant, hvilket blandt andet har sammenhæng med, at denne side af Marselisborg Hospital fremtræder som et mere åbent område. Det grønne look er også fremtrædende på den sydlige side, når man når frem til Teknologiparken, som dækker et areal på 40.000 kvm - mere end halvdelen under tag.

Jydsk Teknologisk Institut, som det dengang hed, indledte sin virksomhed i 1943 i lokaler i Teknisk Skole på Ingerslev Boulevard. Et par år efter krigen flyttede instituttet til en barak, der havde været beboet af tyske flygtninge, og som lå ved den nuværende Teknologipark. Sidstnævnte betegnelse blev først introduceret i begyndelsen af 1950'erne.

Tidligere gjorde der sig en vis rivalisering gældende mellem de teknologiske institutter i København og Århus, men en fusion bragte i 1990 dette forhold til ophør, og i dag er det den generelle opfattelse, at der er tale om en velfungerende, landsdækkende og international orienteret institution. I Teknologiparken i Århus omfatter de samlede aktiviteter ca. 10.000 kursustimer på årsbasis.

Tunnelens perspektiv

Mens Teknologisk Institut i høj grad er noget nærværende, møder man fortiden ved Marselis Boulevards udmunding i Skanderborgvej. Her lå indtil for få år siden en ridehal, hvis fortsatte eksistens der ikke var vilje til at sikre, og som af samme grund gik så meget i forfald, at en nedrivning var uundgåelig. I dag må medlemmerne af Århus Rideklub tage til Vilhelmsborg for at dyrke deres sport.

I kontrast til ridehallens triste skæbne er den boulevard, hvor hallen lå, en trafikåre, som vedrører både nutiden og fremtiden. Ifølge Århus Kommunes seneste trafikundersøgelse omfatter den daglige trafik til og fra havnen 23.500 køretøjer,

som fordeler sig på to hovedadgangsveje. Randersvej/Nørrebrogade er den mest belastede. Til gengæld er det Marselis Boulevard/Åhavevej, som må tage den største del af den tunge trafik. Med den fortsatte udbygning af havnen, som forventes afsluttet i år 2020, vil trafikken i den kommende snes år stige med ca. 75 pct. – og i kraft af, at havneaktiviteterne vil blive flyttet fra nord- til sydhavnen, bliver det Marselis Boulevard, som i første række kommer til at holde for. Med de miljømæssige konsekvenser, det vil indebære for beboerne. Hermed skulle perspektiverne i den tunnelløsning, der indgår i Masterplanen, været anskuet.

"Åndernes Rige" udgør et samfund på 25.000

Aarhus Universitet omkranset af den naturskønne park langs Nørrebrogade har siden indvielsen for mere end 70 år siden været kendetegnet af latent vokseværk.

Kontrasten er af overrumplende karakter. Aarhus Universitets gule hovedbygning deler omgivelserne i to verdener. En pulserende langs Nordre Ringgade skabt af et betydeligt trafikpres – og en mere fredfyldt orienteret mod Universitetsparken, hvis rekreative kvaliteter ikke alle århusianere har blik for. Hvorvidt det sidste skyldes en vis reservation mod at færdes i "Åndernes Rige" – en betegnelse hentet fra en studentervise af Chr. Winther - skal være usagt. I givet fald forekommer der god grund til at råde bod på dette forhold.

Der er adgang til parken fra flere verdenshjørner, men den mest markante går via en bred trappetunnel ved statsbibliotekets bogtårn. Fra den karakteristiske buegang ved solgården mellem aula og vandrehal falder det kuperede terræn ned mod Vennelyst Boulevard – for at fortsætte ned i bunden af det grønne område, der afsluttes af kunstmuseets bygning, som til næste år også kommer til at indgå i universitetets domæne.

På denne årstid er det kun enkelte fodgængere og motionsløbere, der færdes i parken. Det samme gør en større andekoloni, som holder til ved den todelte sø. Men når varmegraderne melder sig, lever parken i højere grad op til rollen som åndehul, der ikke mindst benyttes af eksamenslæsende studenter fra de omkringliggende kollegier.

De sprængte rammer

De fleste af universitetsbygningerne er placeret som en krans i kanten af parken, hvilket bidrager til at skabe et helhedsindtryk, som placerer Aarhus Universitet højt på en liste over Europas mest attraktivt beliggende. Men hertil skal føjes, at universitetet forlængst har sprængt de fysiske rammer, som parken udgør. På den anden side af ringgaden ligger den nyopførte Nobelpark, hvor sprogene er samlet. På Trøjborg lægger universitetet beslag på et tidligere fabrikskompleks ved Aldersrovej, ligesom den forlængst nedlagte kaserne i Langelandsgade i dag er tilholdssted for universitetets æstetiske fag. Det latente vokseværk, der har kendetegnet Aarhus Universitet siden indvielsen i 1933, har også inddraget det tidligere Ortopædiske Hospital i naboskabet.

Samme betegnelse kan også anvendes om fødselsanstalten, hvor der nu dyrkes

Aarhus Universitets indvielse den 11. september 1933 fandt sted under tilstedeværelse af kong Chr. X, dronning Alexandrine og kronprins Frederik. I anden række ses statsminister Thorvald Stauning og borgmester H.P. Christensen

sundhedsvidenskab i en bygning, som arkitektonisk adskiller sig fra sine omgivelser, hvilket refererer til det aldersmæssige.

Fødselshjælper på to måder

Men relationerne mellem universitet og fødselsanstalt er betydeligt ældre.

Faktisk medvirkede fødselsanstalten, som for få år siden flyttede til Skejby, til universitetets tilblivelseshistorie i kraft af dr. med. Victor Albeck. Denne tiltrådte i 1910 som overlæge ved den nyopførte Statens Fødselsanstalt i Jylland. Sammen med repræsentanter for en række andre institutioner tog Victor Albeck initiativ til oprettelse af videnskabelige sammenslutninger, der skabte grobund for et jysk universitet. Det var også fødselsoverlægens fortjeneste, at Universitets-Samvirket Aarhus så dagens lys i 1926. To år senere og frem til sin død fungerede han som formand for institutionen Universitetsundervisningen i Jylland. Victor Albeck døde samme år, 1933, som Aarhus Universitet blev indviet. Hans indsats for at realisere dette projekt er baggrunden for, at en af vejene i parken er opkaldt efter ham.

Men de første spæde skridt til et universitet i Århus blev rent faktisk taget så tidligt som i 1893, da en betænkning, der skabte grundlag for opførelsen af det statsbibliotek, som i dag rummer erhvervsarkivet i Vester Allé, lagde op til, at den nye institution skulle medvirke til at bryde den centralisme, som var samlet i København. Kgl. bygningsinspektør Hack Kampmanns statsbibliotek, indviet i 1902, fungerede reelt som universitetsbibliotek fra universitets-undvisningens start i 1928.

Start med 78 studerende

En anden form for "tyvstart" repræsenterer Ole Rømer-observatoriet indviet i 1911. Forhistorien var, at en tysk astronom tilbød Århus Kommune et attraktivt

Så medtagne var de berørte bygninger ved det engelske luftangreb på Gestapo-hovedkvarteret indrettet på universitetet. Men arkitekt C.F. Møller kravlede næsten uskadt ud af ruinerne !

astronomisk udstyr, hvis kommunen ville opføre et observatorium – med den tyske giver som direktør. Observatoriet, opkaldt efter en af byens store sønner og fortsat beliggende ved væddeløbsbanen, blev i 1956 af kommunen overdraget til universitetet, som to år forinden havde oprettet Det Naturvidenskabelige Fakultet.

Da Universitetsundervisningen i Jylland i 1928 indledte sine aktiviteter skete det i lejede lokaler i Aarhus Tekniske Skole og med 78 studerende.

Forud for beslutningen om at etablere et "rigtigt" jysk universitet var Århus ikke noget oplagt valg. Også Viborg som den ældste jyske by og Sønderborg i grænselandet var på tale. Men et besøg af statsminister Thorvald Stauning, som besigtigede det senere universitetsareal, afgjorde sagen i århusiansk favør. Den 11. september – en dato, der senere skulle få en ildevarslende klang – 1933 var Stauning igen i Århus. Denne gang for sammen med kongeparret at indvi det nyopførte universitet tegnet af arkitekterne Kay Fisker, C.F. Møller og Povl Stegman, som forinden havde vundet den udskrevne arkitektkonkurrence. I fortsættelse blev det C.F. Møller, som alene kom til at forestå udbygningen, og hvis byggestil med de gule bygninger er blevet fastholdt.

Bombeangrebet

Men det var yderst tæt ved, at Royal Air

Med sine 25.000 studerende, forskere, underv isere og andre ansatte er universitetet, som her ses fra parken, en by i byen. Men relationerne udbygges til stadighed.

Force den 31. oktober 1944 ufrivilligt havde sat en stopper for C.F. Møllers fortsatte arbejde med universitetet, som på det tidspunkt var Gestapo-hovedkvarter. For at ødelægge de tyske arkiver, som var en alvorlig trussel for modstandsbevægelsen, foranledigede denne et engelsk bombeangreb på den bygning, som rummede det belastende materiale. Skæbnen ville, at C.M. Møller befandt sig "på det forkerte sted på det forkerte tidspunkt". Men selv om bygningen fik en fuldtræffer med den tilsigtede virkning, lykkedes det arkitekten på mirakuløs vis at redde sig næsten uskadt ud af ruinerne. Efter befrielsen et år senere kunne han fortsætte med at udbygge de universitetsrammer, som fortsat vækker international anerkendelse.

I dag fremstår Aarhus Universitet som "en by i byen" med 25.000 indbyggere. Heraf er mere end 20.000 studerende, mens den resterende del udgøres af forskere, undervisere samt teknisk og administrativt personale. Det samlede etageareal er på 200.000 kvm., som er opdelt i fem fakulteter: Det humanistiske, det sundhedsvidenskabelige, det samfundsvidenskabelige, det teologiske og det naturvidenskabelige.

Relationerne til byen

For at vende tilbage til Chr. Winther, som forfattede teksten "Herrer vi ere i Aandernes Rige", så må det element af akademiker-hovmod, som digteren lod komme til udtryk, siges at høre fortiden til. Rektor Henning Lehmann lægger vægt på at understrege universitetet som et integreret led i det øvrige bysamfund. Samtidig kan universitetets betydning for det lokale erhvervs- og kulturliv vanskeligt anfægtes, ligesom der også på hospitals- og sundhedsområdet trækkes på den forskning, som foregår på universitetet. Når hertil føjes IT-parkens nutidige og fremtidige rolle samt den PR-effekt, som universitetets første Nobelpris-modtager, professor Jens Chr. Skou, gav byen, skulle tingene være sat i perspektiv.

Sukkerraffinaderiet var både kaserne og pakhus

Nu indrettes Frederiksbjergs ældste industribygning i Brammersgade til boliger og erhvervslejemål, som forventes at tilføre kvarteret nyt liv.

Den igangværende byggeaktivitet på det ellers ret stilfærdige Frederiksbjerg er ganske omfattende. Og det er ikke kun opførelsen af forretningscentret Bruuns Galleri på det areal, der tidligere rummede DSB's centralværksteder, som lægger beslag på forbipasserendes opmærksomhed. På den anden side af Jægergårdsgade er tre bygherrer i færd med at forvandle den tidligere Sukkerhustoft til boliger og erhvervslejemål.

På nuværende tidspunkt frembyder byggepladsen et ret kaotisk helhedsindtryk. Men ifølge tidsplanen skal de første boliger være klar til indflytning i begyndelsen af det nye år. Når renovering og ombygning af Frederiksbjergs ældste industrikompleks er et afsluttet kapitel, vil Brammersgade og omgivelser fremstå om et flot eksempel på byfornyelse og arkitektonisk vilje til at skabe et attraktivt miljø inden for bestående rammer.

Men Brammersgade er alligevel andet og mere end Sukkerhustoften. En betegnelse, der refererer til kompleksets oprindelige funktion som sukkerraffinaderi.

Fra sit udgangspunkt ved Bülowsgade og frem til M.P. Bruunsgade ligner den gamle gade, opført i 1885 og navngivet fire år senere, sig selv. Som eksponent for den harmoniske arkitektur, der stort set kendetegner dette afsnit af Brammersgade bør fremhæves hjørnebygningen nr. 2 – 2A med en facade inspireret af italiensk neorenæssance. Murermester R. Nielsen, der opførte de to sammenhængende ejendomme i 1893, kunne sit håndværk.

Indre Missions højborg

Også naboejendommen, missionshuset Ebenezer, er seværdig samtidig med, at det afspejler en væsentlig side af Indre Missions lokalhistorie. Indre Mission etablerede sig i Århus i 1865 og holdt i sine første år til i et lokale i Sjællandsgade, som dengang hed Teglgårdsvej. Da forholdene blev for trange, tog bevægelsen initiativ til at opføre et nyt missionshus i Dybbølgade. Grunden blev skænket af etatsråd M.P. Bruun, der også ydede et kontant bidrag på 100 kr. til byens første missionshus. Det var langtfra det eneste tilfælde, hvor M.P. Bruun var med til at sætte sit præg på Frederiksbjergs udvikling.

Missionshuset blev indhentet af skæbnen i 1920, da det måtte nedrives som følge af udbygningen af banegraven, som

forvandlede Halls Vej til Halls Sti. Men kun to år senere stod Ebenezer klar til indvielse i Brammersgade 4 – opført for 300.000 kr. Et beløb, der blev tilvejebragt ved en privat indsamling suppleret med, hvad salget af det gamle missionshus indbragte. Ebenezer, et hebræisk udtryk for hjælpens sten, hvilket refererer til den stenstøtte, profeten Samuel rejste til minde om sejren over filistrene, rummer en sal til 300-400. Her finder blandt andet DMS-kredsen, Blå Kors. Kristeligt Sangkor, KFUM-spejderne og FDFs møder sted.

På den anden side af Bruunsgade finder man den mest arkitektoniske harmoni på sydsiden, som kendetegnes af sammenhængende 3½ etages ejendomme fra 1890'erne. Størsteparten af ejendommene har pudsede facadedekorationer. Når nordsiden fremtræder mere uensartet, skyldes det tilstedeværelse af det industrikompleks, der blandt andet omfatter "sukkerhuset", og som nu er under forvandling. Hvis de tilhørende bygninger ikke kendetegnes af større arkitektoniske kvaliteter, så rummer de til gengæld et interessant lokalhistorisk kapitel. Også i dette tilfælde med M.P. Bruun som udgangspunkt.

Kaserne-epoken

Sammenholdt med den lokal- som landspolitiske rolle, Mads Pagh Bruun, (1809-84) uddannet cand. phil., indtager i historien, forekommer hans evner som forretningsmand mindre udtalte. I hvert fald set med århusianske briller. Da han i 1836 vendte tilbage til Danmark efter flere års ophold i udlandet, var det for at overtage klædefabrikken Bruunshåb ved Viborg efter sin far. 16 år senere gjorde han sit indtog i Århus ved at opkøbe et større areal syd for byen. Her opførte han på en mark, hvor Brammersgade senere blev anlagt, en annexfabrik til Bruunshåb. Men nogen succes blev virksomheden aldrig. I stedet omdannede M.P. Bruun de fysiske rammer til et sukkerraffinaderi, hvilket heller ikke fik det tilsigtede dritsresultat.

I 1863 blev der foretaget en ny drastisk ændring, da bygningerne blev indrettet til kaserne. På det tidspunkt savnede byen trods et betragteligt militært opbud anstændige kaserneforhold. Soldaterne var derfor indkvarteret under yderst primitive forhold og samtidig spredt for alle vinde. "Sukkerhuset"s funktion som kaserne kom til at strække sig over en årrække, indtil der kom gang i opførelsen af de tre kaserne, som også hører fortiden til. Først i 1879 brød fodfolket op fra Brammersgade for at flytte ind i den nyopførte kaserne i Høegh-Guldbergsgade. Men hermed var de sidste militære kommendoer ikke afgivet ved sukkertoften, der efterfølgende blev hjemsted for artillerister, indtil Langelandsgades kaserne stod klar i 1889.

Planteolie på programmet

Herefter fulgte et kort intermezzo, da bygningerne blev lejet ud til margarinefabrikken Otto Mønsted, inden M.P. Bruuns enke i 1892 solgte til Aarhus Oliefabrik. En handel, der til gengæld dannede optakt til et kapitel, som skulle strække sig over mere end 100 år, inden Byggeselskab Mogens de Linde tog over kort før indgangen til årtusindeskiftet.

Til historien om Sukkerhustoften hører også, at ejerskiftet i 1892 skete samme

Tre forskellige byggeselskaber er involveret i Sukkerhustoftens indretning til beboelse og erhverv

år, som en daværende palmekernefabrik blev omdannet til Aarhus Oliemølle. Bag denne omdannelse stod primært margarinefabrikant Otto Mønsted, som behøvede planteolie til sin produktion, og grundlaget for den rekonstruerede virksomhed var derfor i vid udstrækning baseret på fremstilling af planteolie. Under den efterfølgende vækstperiode blev nye råstoffer taget under bearbejdning, og denne produktion krævede øgede fysiske rammer. Det var baggrunden for erhvervelsen af Sukkerhustoften og en efterfølgende udbygning af denne.

Men det skulle forholdsvis hurtigt vise sig, at Sukkerhustoften ikke i længden var i stand til at honorere den ekspanderende oliefabriks pladsbehov. Det forklarer den efterfølgende udflytning til den nyanlagte sydhavn i 1915 – men med fastholdelse af produktionsanlægget ved Brammersgade. Helt frem til salget i 1999 blev vegetabilsk olie fra et tankanlæg ført til og fra havnen via en underjordisk ledning. Og hertil kan føjes, at Aarhus Oliefabrik ikke er brudt definitivt op fra Sukkerhustoften, men stadig er repræsenteret ved en applikationsafdeling med adresse i H.N. Clausensgade.

Travl byggeplads

At Byggeselskab Mogens de Linde ikke kører et sololøb i den omfattende renoveringsproces, der p.t. foregår ved det gamle fabrikskompleks, men også har givet selskaberne MBC Gruppen og SME RTS

mulighed for at involvere sig i arbejdet, er helt i overensstemmelse med Mogens de Linde's koncept. Mens sidstnævnte selskab koncentrerer sig om indretning af erhvervslejemål ved Jægergårdsgade, er det i den modsatte ende af karréen boliger, der står på programmet hos de to andre bygherrer, som er i færd med at indrette henholdsvis 56 og 19 lejligheder. Selv om byggeaktiviteten er høj ved de to stilladser i Brammersgade, er det vanskeligt at forestille sig, at de nye lejligheder bliver klar til indflytning i løbet af januar. Men det er, hvad der lægges op til fra entreprenørernes side.

Direktør Mogens de Linde, der for et par år siden så de erhvervs- og boligmæssige muligheder i Sukkerhustoften, regner med at skulle bruge det meste af 2002 til at indrette 5.000 kvm. erhvervslokaler. Også her er der for en umiddelbar betragtning nok at tage fat på. Byggeselskabet skal blandt andet have opført et nyt frontparti langs Jægergårdsgade i stedet for det nedrevne, men her har en uafklaret forsikringssag sat en midlertidig stopper for denne del af det samlede projekt. Inde i karréen, der primært indrettes til parkeringsplads, er det hensigten at skabe et rekreativt område, som kommer til at udgøre noget af en kontrast til de hidtidige triste fabriksmiljø.

Navngivet efter biskop

Ved overtagelsen betegnede direktør Mogens de Linde området med de tidstypiske bygninger som "kanongodt". En betragtning, der næppe var mødtet på stedets militære fortid, men som mere var udtryk for de muligheder, han så i den igangværende ombygning. Om et års tid vil det vise sig, om intentionerne er blevet efterlevet. Under alle omstændigheder vil denne ende af Brammersgade blive tilført nyt liv, når Sukkerhus-projektet er afsluttet. Formodentlig ville det have glædet M.P. Bruun, der trods sine ikke særligt vellykkede erhvervstiltag samme sted alligevel har indskrevet sig i lokalhistorien. For at blive ved det tidligere medlem af den grundlovgivende rigsforsamling og formand for Landstinget er det også værd at notere, at M.P. Bruuns privatbolig "Jægergården" fortsat er beliggende kun 100 meter fra Sukkerhuset.

Og for at vende tilbage til udgangspunktet Brammersgade er denne navngivet efter biskop Gerhard Peter Brammer (1801- 1884). Med 36 år i embedet er Brammer den biskop i Århus Stift, der har haft den længste "regeringstid". Han nåede under sit mangeårige virke at ordinere 175 præster.

Mineralvandet afløst af mælkeprodukter

Fabriksanlægget, som Skt. Nicolausgade er opkaldt efter, måtte for 35 år siden vige til fordel for Mejerikontorets administrationsbygning, som siden har domineret den gamle gade.

Det vil være letfærdig omgang med sandheden at betegne tilkørselsforholdene til byens musikhus og kongrescenter som ideelle. Der opstår derfor ikke sjældent ret kaotiske situationer, når de to kulturhuse er ramme om store arrangementer. Først når de bilende gæster når frem til det underjordiske parkeringsanlæg, afhjælpes problematikken.

Men det skal retfærdigvis tilføjes, at der ikke var nogen, der havde hverken musikhus eller kongrescenter i tankerne, da Thyrasgade, som senere fik navneforandring til Skt. Nikolausgade, blev anlagt i 1885. Dengang var der tale om en blind vej, der blev anlagt i forbindelse med, at byen begyndte at udvikle sig vest for Frederiks Allé. At denne udvikling i første omgang stoppede her, skal ses på baggrund af den højdeforskel, der gjorde sig gældende, og som fik terrænet til at falde brat ned mod Sonnesgade. Den trafikale belastning, Skt. Nicolausgade i dag er udsat for, og som den rent faktisk ikke er gearet til, er derfor noget, der hører den nyere tid til. Det gik mere stilfærdigt til, da den virksomhed, som gaden er opkaldt efter, ydede et bidrag til at slukke byens tørst.

Men som udtryk for, at vi lever i en forgængelig verden, eksisterer mineralvandsfabrikken Sct. Nicolauskilde heller ikke længere.

Foretagsom pilletriller

At såvel gade som brøndanstalt, der var det begreb, som indgik i firmanavnet, er opkaldt efter samme helgen, rummer en vis konsekvens. For der er tale om en sammenfaldende historie, der kommer til udtryk ved, at mineralvandsfabrikken rykkede ind i gaden kun tre år efter dennes anlæggelse. Men det ændrer ikke ved det forhold, at Sct. Nicolauskildes historiske udgangspunkt skal søges i Graven.

Her var en foretagsom cand. pharm. ved navn Eiler Mehl i 1840'erne beskæftiget på Løveapoteket. At den unge Mehl beskæftigede sig med andet end at trille piller, kom til udtryk i en avisannonce, hvori han henledte offentlighedens opmærksom på, at han havde etableret et lysestøberi. Dette havde produktion og lager i Kannikegade, da en fagfælle til Eiler Mehl, cand. pharm. Bruno Preisler, i 1866 købte virksomheden og flyttede til Store Torv. Her indledtes et mineralvandskapi-

Sct. Nicolauskildes tilstedeværelse i gaden, som i 1939 blev opkaldt efter virksomheden, kom til at strække sig over mere end et halvt århundrede.

tel, som både Preisler og Mehl tog del i.

Mens Bruno Preislers aktiviteter var koncentreret ved Store Torv, rettede Eiler Mehl sin opmærksomhed mod det sydlige Århus – nærmere betegnet foden af den bakke, hvor Skansepalæet senere blev opført. Her tog en del af den industrialisering, som medvirkede til at gøre Århus til Jyllands største by, fart. I krigsåret 1864 opførtes blandt andet en svovlstikfabrik, som kun fik en kort levetid, inden bygningerne blev købt af Eiler Mehl. I stedet etablerede denne efter en større desinfektionsproces en chokoladefabrik, som senere fik det for eftertiden velkendte navn "Elvirasminde". Men forinden skulle der yderligere et ejerskifte til.

Turbulent erhvervsliv

Det sidste havde relation til, at Lemvig mistede indehaveren af byens eneste apotek, da cand. pharm. Anton T. Ramsing brød op for at emigrere til Århus, som tilsyneladende øvede en betydelig tiltrækning på folk fra denne branche. Under alle omstændigheder skabte det grundlag for et partnerskab mellem Preisler og Ramsing, der hermed i 1876 blev de reelle grundlæggere af Sct. Nicolauskildes Brøndanstalt. Men selv om Eiler Mehl også i denne sammenhæng blev købt ud, fastholdt de nye indehavere i adskillige år firmanavnet E. Mehls Fabrik. Herefter havde det lokale kundeunderlag to muligheder ved køb af mineralvand – enten at lægge vejen forbi Store Torv eller at tage turen et stykke uden for byen for at "tanke op" ved skansen.

At de skiftende indehavere af skiftende virksomheder var eksponenter for en turbulent periode i det århusianske erhvervsliv, kan blandt andet aflæses af, at Bruno Preisler i 1863 havde fået borgerskab, som det dengang hed, som vinhandler. Men kun få uger senere blev borgerskabet ændret til produktion af mineralvand og mousserende drikke. Når Mehl efterfølgende blev fastholdt som firmanavn, skulle forklaringen søges i, at Preisler i 1866 også købte Mehls Fabrik, der havde sæbe og kemiske artikler på programmet.

Brøndkur

Målt med datidens målestok var det gan-

ske imponerende, hvad Sct. Nicolauskildens produktprogram omfattede. I 1878 var virksomheden leveringsdygtig i 22 forskellige mineralvande, som havde aftagere over det meste af Europa, hvilket bekræftes af stednavnene på etiketterne. Kilden ved Skansen blev også et yndet udflugtsmål. Denne startede i mange tilfælde ved at tage en kapervogn fra baneviadukten ved Spanien til Frederikshøj. En tur, der kostede 15 øre pro persona. Undervejs var der mulighed for at gøre ophold ved chokoladefabrikken "Elvirasminde" – opkaldt efter Anthon Ramsings kone – og længere fremme ved Nicolauskilden.

Kildevandets helbredende virkning har været kendt siden tidernes morgen, hvilket har givet anledning til etablering af såvel brøndkure som brøndanstalter. I Århus blev den første kuranstalt oprettet i 1888 i Valdemarsgade tæt ved det sted, hvor mineralvandsfabrikken en snes år senere blev opført i Thyrasgade. I en kurannonce hed det:

"Vi tillade os at gjøre det ærede Publikum, som benytter Brøndkur, opærksom paa, at de forskjellige Vande, kunne erholdes og nydes på Fabrikken, saa at den ubehagelige Transport af Flasker under den daglige Spadseretur hermed kan undgaaes. Fabrikken er aaben fra Kl. 6 Morgen til Kl. 6 Aften.

Sct. Nicolauskilde Brøndanstalt ved Preisler & Ramsing."

Det røde lokomotiv

Kompagniskabet mellem de to kom til at vare frem til 1892. Så tog A. Aschlund – og dermed en ny cand. pharm. – over. Også Aschlund var en lederskikkelse, hvis visionære evner satte sine varige spor. Det var ham, der var med til at udvikle produktet ABC med undertitlen Sport Selters og med det karakteristiske røde lokomotiv som et logo, der fulgte virksomheden frem til den bitre ende. Som navnet såvel som motiverne på etiketterne antydede, var Sport Selters et produkt, der ikke mindst henvendte sig til datidens idrætsudøvere.

Alligevel fik fabrikant Aschlund kun seks år i direktørstolen, inden han blev afløst af P. Elias Hansen. Denne ledede fabrikken i en tilsvarende periode, inden endnu en farmaceut gjorde sin entre i 1903. Johs. Sørensen var manden, der stod bag opførelsen af fabrikken i Thyrasgade samme år, 1909, som landsudstillingen fandt sted i Århus. Udover at vinde to sølvmedaljer vakte mineralfabrikkens stand på udstillingen også berettiget opmærksomhed. Det var også "Apollinaris-Sørensen"s fortjeneste, at mineralvandene i stigende grad fremstod som et alternativ til spirituøse drikke.

Krisetider

Men 1. verdenskrigs udbrud og de problemer, der fulgte i kølvandet, skulle vise sig fatale for Sct. Nikolauskilden. Da freden indfandt sig i 1918, var Johs. Sørensen en desillusioneret mand, der stod med en kriseramt virksomhed. Fabrikken overlevede kun gennem dannelse af et aktieselskab. I forlængelse af den nye konstruktion tiltrådte Harald P. Nielsen som direktør, og under dennes ledelse lykkedes det at vende udviklingen i kraft af en kvalitetsforbedring. Nye medicinske produkter gjorde byens hospitaler til aftagere af specielle sifonflasker, der leveredes i trækasser med seks styk.

Mejerikontorets kompleks på grunden, hvor Sct. Nicolauskilde tidligere var beliggende, kendetegnes af tre forskellige stilarter.

I første halvdel af 30'erne indtrådte en ny krise, som førte til, at fabrikken blev overtaget af en konkurrerende virksomhed, "Expres", med direktør Jens Skou som indehaver. Sammenlægningen af de to virksomheder skabte grundlag for en udvidelse af faciliteterne i Thyrasgade og Valdemarsgade. Medarbejderstaben nåede op på 75 og rådede over en vognpark på 11 lastbiler.

Johs. Sørensen nåede at lede virksomheden i 15 år, inden han ved sin død i 1949 blev afløst af sønnen Sigfred. I 1966 trådte tredje generation af dynastien, Jens A. Skou, til. Men på det tidspunkt var mineralvandsfabrikken brudt op fra Sct. Nicolausgade for at flytte ind i nyopført fabrik på Rudolfgårdsvej i Viby.

Mejeriernes indtog

På den tomt, som nedrivningen af det gamle foretagende skabte, er det i dag Mejerikontoret, der residerer i det store kompleks, som blev opført i perioden 1966-69. Komplekset, der vender ud mod tre gader, og som er tegnet af Mejerikontorets eget arkitektselskab MA Project, udgør ikke nogen stilmæssig helhed. Føtex-hjørnet ved Frederiks Allé er et typisk 60'er-byggeri, mens den hvide front ud mod Skt. Nicolausgade er af mere ubestemmelig karakter. I kontrast hertil fremstår hjørnet ved Valdemarsgade i mørke mursten.

Den nordlige side af Skt. Nicolausgade udgør et lysere område. Her brydes det grønne område kun af et annex til Brobjergskolen, som repræsenterer en helt anden tidsalder.

Og mineralvandsfabrikken på Rudolfgårdsvej ? Den lukkede i 1983.

Der er åbenbart mere salg i mælkeprodukter end i selters med brus !

Landevejen, der blev strøggade i Åbyhøj

Selv om den centrale del af Silkeborgvej har været genstand for "trafikdæmpende" foranstaltninger, er det vanskeligt at ændre ved vejens rolle som gennemfartsvej.

Bestræbelserne for at forbedre det trafikale miljø skal ikke underkendes. Alligevel frembyder de væsentligste indfaldsveje til Århus fortsat problemer, som det kun i begrænset omfang er lykkedes at afhjælpe. Silkeborgvej er i denne sammenhæng med til at anskue et dilemma, som godt kan minde om en gordisk knude.

På den ene side er der tale om Åbyhøjs strøggade, som blandt andet på foranledning af forretningsindehaverne er tilført mere beplantning, smallere vejbane og flere fodgængerfelter. Kort og godt gjort mere indkøbsvenlig. På den anden side er det vanskeligt at ændre ved det forhold, at Silkeborgvej gennem 150 år har været indfaldsvej fra hele det midtjyske område.

Siden etableringen af den ydre ringvej har det været intentionen at aflaste Silkeborgvej ved i øget grad at lede trafikken via Åbyvej i syd og Randersvej i nord. Men kendsgerningerne siger alligevel, at der dagligt kører omkring 15.000 biler gennem det mest centrale afsnit af Silkeborgvej. At nedbringe dette tal vil forudsætte mere langsigtede løsninger, som den fremtidige Århus-Herning motorvej formodentlig kan bidrage til.

"Ung" landevej

Den belastning, som den vestlige hovedvej er udsat for, skal ses i sammenhæng med den udvikling, byer som Silkeborg og Herning har gennemgået. Sammenlignet med Århus er der tale om unge købstæder. Silkeborg opstod først i midten af 1800-tallet, hvilket forklarer, at landevejens anlæggelse kan dateres til 1854. Før den tid var Ry det væsentligste mål for den vestlige trafik fra Århus. Mange valfartede til Ry for at besøge Skt. Sørens kilde og den lokale handelsplads. Det var baggrunden for, at ikke færre end tre veje førte til Ry via Viborgvej, og at der fortsat findes en Ryvej i Hasle.

At landevejen gennem Åbyhøj var kendetegnet af en langsom udvikling, afspejler sig også på de småhandlende, som påtog sig at betjene de første beboere, som slog sig ned. Man skulle faktisk frem til 1904, før snedkermester Jacob Nielsen åbnede den første butik på hjørnet af Helgesvej. Men trods sin håndværksmæssige baggrund handlede snedkermesteren med kolonial, isenkram og manufaktur. I de følgende år fik Jacob Nielsen følgeskab af

Billedet giver et ganske godt indtryk af den tilstand, der gjorde sig gældende på Silkeborg Landevej, da denne for mere end 90 år siden blev befærdet af dagvognen. Børnene befinder sig på hjørnet af Åbyvej.

en skrædder og et bageri, og hermed var det første spæde skridt til det forretningskvarter, som dette afsnit af Silkeborgvej i dag frembyder, taget.

Besværlig rejse

For at vende tilbage til det trafikale, var den datidige problematik ikke relateret til intensiteten af denne, men i højere grad til landevejens tilstand. Fra 1903 blev de lokale beboere betjent af en dagvogn, der med Åbyhøj Mølle som udgangspunkt kørte ind til Vesterbro Torv. Der blev gennemført otte daglige ture hver vej, og taksten for en voksen var 10 øre – vel at mærke for en enkelttur. Bag ruten stod et konsortium bestående af medlemmer af grundejerforeningen. Nogen indbringende forretning var dagvognen ikke, hvilket efter tre års forløb fik konsortiet til at overdrage turen til mølleejer Kofoed. Da denne i 1909 solgte Åbyhøj Mølle til Johan Strandgaard, fulgte dagvognskørslen med i handlen.

Johan Strandgaard, der drev ruten helt frem til 1937, da Århus Kommune tog over, betragtes som en af rutebilernes pionerer. Under hans ledelse blev dagvognen i første omgang afløst af en hesteomnium, der i folkemunde hed "Kanariefuglen", og som blev købt af de københavnske sporveje.

Turen frem og tilbage ad datidens Silkeborg Landevej kunne godt være en

blandet fornøjelse for passagerne i omnibussen, der havde 14 siddepladser. Frem til 1914, da vejen blev brolagt, var der tale om en grusvej, der i regnvejrsperioder forvandledes til ælte. Kørslen foregik på en uoplyst vej, hvilket var en medvirkende årsag til, at overfald ikke var noget ukendt fænomen. I hestekøretøjernes epoke kunne to heste i reglen klare busbefordringen, mens det om vinteren, når større snemasser skulle forceres, ofte var nødvendigt at fordoble hestekræfterne.

Møller og vognmand

Når Strandgaard, der praktiserede at være både møller og vognmand, og som i sidstnævnte egenskab forestod overgangen fra heste til motorisering, i 1937 overdrog sin Åbyhøj-rute til Århus Sporveje, skulle det ses i lyset af, at trambuslinie 5 i kommunal regi året forinden var blevet etableret via Silkeborgvej til det daværende byskel. Senere blev ruten forlænget til Tousvej.

Linie 5 kører fortsat gennem Silkeborgvej, og det samme gør buslinierne 10, 16 og 17 samt adskillige rutebiler. Også det forklarer vanskelighederne ved at gennemføre trafikdæmpende foranstaltninger.

For at vende tilbage til Åbyhøj Mølle, der i nogle år indgik i skiftende vognmænds aktiviteter, hørte denne i kraft af sin høje beliggenhed på hjørnet af Silkeborgvej og Carit Etlarsvej, i et par generationer til forstadens vartegn. Møllen efter hollandsk model blev opført i 1863 og var i drift frem til slutningen af 1940'erne, selv om den på det tidspunkt forlængst var indhentet af udviklingen. At møllen allerede 25 år forinden var overgået til motorkraft, var ikke tilstrækkeligt til at hævde sig i konkurrencen med de store foretagender, som beherskede melmarkedet. Alligevel fik en del af den gamle mølle, der erindrede om Åbyhøjs landsbyfortid, lov til at blive stående til midten af 1960'erne.

Øl og trikotage

Men møllen er ikke ene om at være forsvundet ved Silkeborgvej. Selv om der er tale om en institution af en helt andet karakter, er Astra også et navn, som appellerer til nostalgien. Biografen blev indrettet i bygningen i nr. 261 i 1936 og nåede at fejre 50 års jubilæum, inden den delte skæbne med de øvrige århusianske forstadsbiografer. Men ellers ser butiksdøden ikke ud til at have hærget på samme vis som inde i Århus. Tilsyneladende er loyaliteten over for forretningerne større, selv om der også her har fundet udskiftninger sted. Alt i alt gør Åbyhøjs "cityområde" et ganske livligt indtryk med mangeartede aktiviteter.

Siden opførelsen af det omdiskuterede Prisme-højhus har det været vanskeligt at overse Silkeborgvejs udspring, hvor Vesterbrogade deler sig i to vestlige udfaldsveje. Det første afsnit af Silkeborgvej frem til Vestre Ringgade er karakteristisk ved, at mens der er boligbebyggelse på højre side, domineres strækningen nærmest åen af to virksomheder, som kan levere hver sit kapitel til lokalhistorien. Mens Ceres Bryggerierne i høj grad er et nulevende foretagende på vej mod sin 150-årige eksistens, indstillede De Forenede Jyske Farverier og Tricotagefabrikker sin produktion i 1979. Hermed blev der sat punktum for næsten et halvt århundredes tilstedeværelse i den flotte funkisbygning på hjørnet af Silkeborgvej og Dollerupvej.

Byens vandforsyning

Ceres blev allerede etableret i 1856. Byens traditionsrige bryggeri lå dengang ret ensomt placeret på en bakketop ved åen i udkanten af byen. Bag virksomhedens tilblivelse stod oprindeligt et konsortium, men allerede året efter tog købmand C. Lottrup over. Da dennes svigersøn, Lars Chr. Meulengracht, senere fik overdraget ledelsen, udviklede Ceres sig til provinsens førende bryggeri. Meulengracht døde i 1903 med titel af etatsråd. Allerede fem år senere blev Ceres en del af Østjyske Bryggerier. Et tilhørsforhold, der siden er blevet fastholdt. Den gamle administrationsbygning fra bryggeriets barndom står endnu, men ellers har moderne produktionsbygninger og lagerhaller bredt sig langs Silkeborgvej helt frem til Dollerupvej.

Ved siden af Ceres lå fra slutningen af 1800-tallet byens første kommunale vandværk, som også betjente sig af åen. Vandværkets etablering skulle ses i lyset af, at drikkevandet fra de brønde, som hidtil havde været anvendt, var af så dårlig kvalitet, at det påvirkede lokalbefolkningens sundhedstilstand. Det nye vandværk ændrede i en periode dette forhold til det bedre. Vandet fra åen blev pumpet op af to dampmaskiner med kedler og pumper, inden det i filtreret stand blev sendt videre til husstandene. Men i længden slog kapaciteten på 80.000 tønder vand i døgnet ikke til, og hertil kom, at heller ikke åvandet som følge af det øgede industrielle udslip egnede sig til drikkevand. I stedet blev der foretaget boringer i Viby og Stautrup, hvorefter vandforsyningen blev ført ind til byen via betonledninger. Men også dette repræsenterede kun en fase i den kommunale vandforsyning, der i dag foregår efter helt andre principper.

Bomuld og silke-charmeuse

A/S De Forenede Jyske Farverier og Trikotagefabrikker havde en kompliceret tilblivelsesproces, inden virksomheden i 1931 tog den nyopførte fabrik på Silkeborgvej i anvendelse. Men virksomhedens navn kan føres tilbage til 1914 og var resultatet af en sammenslutning af Dollerup Mølles Fabrikker, Vestbirk Fabrik og K. Christensens Trikotagefabrik & Uldspinderi i Århus. Den fusionerede virksomheds første formand var grosserer J. Chr. Møller, der var uddannet i manufaktur i Vejle, inden han etablerede sig i Århus, hvor han blandt andet opførte en trikotagefabrik i Sct. Pauls Gade. J. Chr. Møller var også involveret i politik og sad både i byrådet og i landstinget.

De første år efter sammenslutningen var yderst indbringende for virksomheden, der i de seks første regnskabsår fra 1915-20 kunne opvise et samlet nettooverskud på 4.5 mio., hvilket dengang var et næsten svimlende beløb. Trods ledelsesmæssige uoverensstemmelser fortsatte fremgange, hvilket var baggrund for opførelsen af den nye trikotagefabrik på Silkeborg Landevej, som var den daværende betegnelse. Her var 300 ansatte beskæftiget – primært med produktion af dameundertøj i forskellige varianter fra almindelig bomuld til silke-charmeuse.

Selv om krigstiden skabte visse problemer af forsyningsmæssig karakter, kom det ikke til at påvirke virksomhedens indtjening i synderlig grad. Men fra begyndelsen af 1950'erne begyndte vanskelighederne at melde sig i form af

branchemæssig overproduktion og dermed faldende priser.

Selv om selskabet stadig var solvent i kraft af en ubehæftet fabrik, oparbejdede det alligevel en betydelig bankgæld. I 1957 blev moderselskabet opdelt i fire selvstændige selskaber, og første halvdel af 60'erne kendetegnedes af fornyet fremgang. Men det skulle vise sig kun at være en stakket frist. Nye vanskeligheder meldte sig, og da det heller ikke i fortsættelsen lykkedes at gøre driften i de fire datterselskaber rentabel, blev denne i sommeren 1979 indstillet på Silkeborgvej.

I dag holder Århus Tekniske Skole til i den gennemrenoverede fabriksbygning, hvor trikotage-epoken hører fortiden til.

Trafikalt knudepunkt med arkitektoniske kvaliteter

Harald Jensens Plads blev anlagt i en periode, da Frederiksbjerg var under hastig udvikling.

Hvis navnet giver associationer i retning af en akvavit fremstillet på spritfabrikkerne i Aalborg, så lad det straks være fastslået, at Harald Jensens Plads er opkaldt efter en redaktør, byrådsmedlem og landstingsmand, som grundlagde det hedengangne socialdemokratiske dagblad "Demokraten". I betragtning af, at pladsen, hvor Skanderborgvej krydser Søndre Ringgade, gennem 70 år har indtaget en position som en af byens mest trafikerede, må den gamle redaktør siges at være kommet til ære og værdighed.

Det siger noget om trafikintensiteten ved Harald Jensens Plads, at denne dagligt passeres af mere end 50.000 biler og busser. En belastning, der ikke er blevet mindre af, at den sydlige motorvej fortsætter ud i Åhavevej og Skanderborgvej. Rollen som trafikknudepunkt kommer til udtryk ved, at strømmen går i alle retninger. Sydpå til stadion og videre til skov og strand. Til centrum via de Mezavej og Frederiks Allé – og nordpå via ringgaden.

Visionære byplanlæggere

For at blive ved ringgaden har denne siden sin fuldendelse i 1939 været stærkt medvirkende til Harald Jensens Plads trafikintensitet. Men pladsen er ældre end ringgaden. Allerede i 1919 blev dens hovedudformning godkendt af byrådet som led i planlægningen af de endnu ikke udnyttede arealer, som indgik i Marselisborgs jorder. At der efter overtagelsen i 1896 var tale om kommunale arealer lettede byplanlægningen, fordi der skulle tages hensyn til private grundejere. Et forhold, som siden er kommet Århus til gode. For dette skabte grundlag for de visionære tanker om det fremtidige Frederiksbjerg, der allerede ved begyndelsen af 1900-tallet blev udviklet af byplanlæggere som Chr. Ambt og Hack Kampmann, hvis arkitektoniske fortjenester for byen tidligere er udførligt omtalt i denne serie.

Kvarteret omkring Harald Jensens Plads spillede en væsentlig rolle i den udvikling, der blev indledt efter 1850, da bytoldens ophævelse betød, at byen for alvor begyndte at vokse ud af de snævre rammer, som byportene dikterede. I perioden 1870-1900 mere end tredobledes byens indbyggertal, som steg fra 15.000 til 50.000. Stærkt medvirkende til denne befolkningsmæssige eksplosion var industrialiseringen, som fik landbefolkningen til at søge ind til byen. Som led i denne udvikling blev Århus Havn udbygget og jernbanen indviet i 1862. Syd for

Den daværende rundkørsel ved Søndre Ringgades udmunding i Skanderborgvej havde tilsyneladende mere en dekorativ end en trafikal funktion. Som det vil fremgå, var det endnu småt med bebyggelse.

jernbanen opstod det nye kvarter Frederiksbjerg, som indtil 1874 var beliggende i Viby sogn. Indlemmelsen i Århus og den efterfølgende erhvervelse af godset Marselisborgs jorder skabte yderligere grundlag for planlægningen af det "stadion-kvarter", som Harald Jensens Plads i dag udgør en del af.

20 år undervejs

Selv om pladsen allerede blev udformet i 1919, kom der alligevel til at forløbe yderligere en halv snes år, inden anlæggelsen fandt sted. Det karrébyggeri, der omgiver pladsen, og som er blevet fremhævet for sine arkitektoniske kvaliteter, kom til at strække sig over perioden 1918-38. Som eksponent for denne arkitektur fremstår karréen, der omfatter Harald Jensens Plads, de Mezavej, Vejlegade og Ingerslevs Boulevard. Karréen er tegnet af mellemkrigstidens mest fremtrædende århusianske arkitekter A. Høeg Hansen, som også kan forbindes med Banegårds Plads, Park Allé og Århus Idrætspark.

Bag opførelsen af denne bebyggelse i røde teglsten stod både Århus Kommune og private bygherrer. Facadearkitekturen, der er mest markant på hjørnet af Harald Jensens Plads og Ingerslevs Boulevard, er præget af store attikaprydede hjørnetårne og et gavlmotiv med buefrise og fronton. Hertil kan føjes de karnapper, der også er karakteristisk for den samlede bebyggelse omkring Harald Jensens Plads, og som medvirker til det homogene helhedsindtryk.

Tre stilarter

Dette forhold blev skabt ved et samspil mellem kommune og private bygherrer. Kommunen ejede arealerne og havde derfor mulighed for at bestemme udstykningsformen. Karréerne blev bebygget med individuelt opførte beboelsesejendomme, men disse er i facademæssig

Den nyanlagte Harald Jensens Plads tog sig i flere henseende anderledes ud end den nuværende plads. Frem for alt er antallet af parkerede biler steget – både under og over jorden

henseende udformet på en sådan måde, at de indgår i en helhed. Den mest almindelige fremgangsmåde ved udformningen af en karré var, at arkitekten på bygherrens foranledning udarbejdede et projekt indeholdende bebyggelsesplan og facadetegninger. Efter godkendelse af udvalget for byens udvidelse blev projektet retningsgivende for hele karréen.

Men det homogene ændrer på den anden side ikke ved, at pladsens omkransende bebyggelse i arkitektonisk henseende rummer tre stilarter – nemlig nybarok, ny klassicisme og fundamentalisme. Udover A. Høgh Hansen har også arkitekter som R. Frimodt Clausen og Wilhelm Th. Klemann sat deres præg på byggeriet omkring pladsen. Sidstnævnte har tegnet karréen, der fra Harald Jensens Plads følger Ingerslevs Boulevard, Chr. Wærumsgade, Ålborggade og Søndre Ringgade.

I sin mere end 70-årige levetid har Harald Jensens Plads været genstand for flere omlægninger, som har været dikteret af trafikmæssige forhold. Den største omlægning blev foretaget i 1952, da der blev etableret underjordiske parkeringanlæg. Det var i samme forbindelse, at de nuværende græsarealer blev anlagt sammen med parkeringspladserne langs pladsens fordelingsveje. I øvrigt viser ældre fotos,

at pladsen tog sig anderledes ud i de første år efter anlæggelsen en snes år tidligere. Dengang var Søndre Ringgades udmunding i Skanderborgvej forsynet med en stor rundkørsel, som senere forsvandt, fordi den åbenbart ikke levede op til de krav, som den voksende trafik stillede. I denne sammenhæng er det ikke uinteressant at notere, at rundkørslerne i stigende grad er vendt tilbage i bybilledet.

Fællesarealerne

Byggeriet i den del af Frederiksbjerg, hvis udvikling frem til indgangen af 1900 bidrog til byens eksplosive vækst, blev først overgået i tiåret frem til 2. verdenskrigs udbrud, hvilket skulle ses i lyset af, at det private byggeri havde gode vilkår. Det var i denne periode, at såvel stadion-kvarteret som området mellem Harald Jensens Plads og Ringgadebroen voksede, hvilket medvirkede til, at Århus' indbyggertal i 1940 passerede 100.000. Samtidig skabte ringgade-systemet, der lettede forbindelsen mellem byens nordlige og sydlige del, et ændret trafikmønster, som også påvirkede forholdene ved den nyanlagte Harald Jensens Plads.

Også i anden sammenhæng rummede karréerne omkring samme plads en nyskabelse i kraft af fællesarealerne i det indre. Herved udgjorde de nye karreér et mere beboervenligt miljø end ældre beboelseskvarterer, hvor de indhegnede matrikler var ramme om triste baggårde. Selv om der er forløbet mere end en halvt århundrede, siden kvarteret omkring Harald Jensens Plads skød op, repræsenterer det fortsat noget af byens mest attraktive boligbyggeri. Indgåelse af et lejemål på de kanter betragtes derfor som noget, der tåler sammenligning med en lotterigevinst. At det forholder sig sådan, kan tilskrives fremsynede byplanlæggere og arkitekter.

Tre stilarter har det godt i selskab med hinanden

Det arkitektoniske samspil har sammen med beliggenheden og naboskabet til Strandparken gjort Pontoppidans Gade til en af Frederiksbjergs mest eftertragtede adresser.

De fynske gadenavne optræder med en vis konsekvens i kvarteret omkring Odensegade. Alligevel er det ikke vanskeligt at pege på undtagelser i dette mønster. Selv om finansmanden Hendrik Pontoppidan aldrig er blevet fremhævet for sine fynske relationer, bærer gaden i forlængelse af Marselisborg Allé hans navn. Som en yderligere understregning af, at han har sat sit varige præg på området, findes en buste af Pontoppidan i et hjørne af Skanse-anlægget.

Der knytter sig i øvrigt det lokalhistoriske forhold til samme anlæg, at det var det første, som blev anlagt i Århus efter Vennelystparken. Det skete i 1901, hvilket falder ganske godt i tråd med den efterfølgende byudvikling. På det tidspunkt henlå der store uudnyttede arealer syd for byen efter den kommunale overtagelse af godset Marselisborgs jorder. Kun et par år senere indledtes opførelsen af det boligbyggeri, som skulle sikre Pontoppidans Gade en fremtrædende arkitektonisk position på det nyanlagte Frederiksbjerg.

Men den husrække, der kan relateres til denne periode, og som kun blev opført på gadens vestlige side, var reelt kun et af de tre bebyggelser, der siden slutningen af 30'erne har udgjort det attraktive miljø, som kendes i dag. De to sidste elementer udgøres af den daværende nyskabelse Strandparken og karréen mellem Assensgade og Marselis Boulevard. Når Pontoppidans Gade er et eftertragtet sted at bo, har det dels sammenhæng med beliggenheden, og dels med, at tre arkitektoniske stilarter ikke har været i stand til at spolere et homogent helhedsindtryk.

Individuelt, men homogent

For at vende tilbage til udgangspunktet for 100 år siden så var dispositionen med kun at bygge i gadens ene side formodentlig dikteret af to forhold. Dels af ønsket om at sikre de nye beboere en flot udsigt over bugten, som endnu ikke var påvirket af havnens udbygning – og dels af, at byggegrundene dengang kun kostede 9 kr. pr. kvadratalen. Der var derfor råd til at tage hensyn til udsigten.

Når Pontoppidans Gades facade mellem Odensegade og Assensgade stadig fremstår som en af byens smukkeste, skyldes det, at det er lykkedes at skabe et samspil mellem en række ejendomme

Bilismen har holdt sit indtog i Pontoppidans Gade i "de glade tressere". Til venstre husblokke fra Strandparken, som grænser op til gadens østlige side

med individuelle detaljer. Et samspil, som nogle af datidens mest fremtrædende arkitekter som A. Høeg Hansen og R. Frimodt Clausen har medvirket til i samarbejde med murermester A. Laursen. Når ejendommene i 4 ½ etager trods forskellige arkitektoniske elementer gør så homogent et indtryk, skyldes det blandt andet karnapperne, der i vid udstrækning er det gennemgående tema, som det i øvrigt er tilfældet i det meste af kvarteret. Karnapperne er yderligere fremhævet af gadens svage krumning. Et par af ejendommene er forsynet med spir og gavlkvist, som det er tilfældet i nr. 16 og 26.

Butiksdøden er heller ikke gået sporløs gennem Pontoppidans Gade, hvilket kommer til udtryk i nr. 16, hvor de store vinduer i forbindelse med to lejligheder vidner om, at her har der tidligere været erhverv. Men helt forsvundet er butikkerne trods alt ikke. I ejendommene nr. 8 og 10 står der henholdsvis kunst samt vask og strygning på programmet. Alt i alt er en spadseretur langs gadens ældste afsnit anbefalelsesværdigt.

Den gule karré

På den anden side af Assensgade er det individuelle forsvundet til fordel for et ensartet byggeri. Men den gulstens karré, der blev opført i årene 1936-38 efter tegninger af arkitekterne N. Chr. Skjøth samt Wilhelm og Thyge Klemann savner

Pontoppidans Gade 16 med den karakteristiske gavlkvist er med til at præge en af byens flotteste gadefacader.

heller ikke kvaliteter. Der er tale om et funktionalistisk byggeri med karnap og altan til hver lejlighed. Den tilbagetrukne tagetage rummer desuden en terrasse, der yder udsigten over havn og bugt fuld retfærdighed. Derimod pynter den grå mur, der for enden af Pontoppidans Gade markerer tunnellen under Marselisborg Boulevard, ikke på helhedsindtrykket.

Ved anlæggelsen af Pontoppidans Gade lå der øst for denne ned mod Strandvejen et grønt areal på fem tønder land, der indgik i det område, som dannede ramme om landsudstillingen i 1909. Da denne var et overstået kapitel, blev området opdelt i kolonihaver. Men i kraft af sin attraktive beliggenhed var det naturligt, at området kom til at indgå i den fortsatte byplanlægning med sigte på bebyggelse. Det var baggrunden for, at ejendomsselskabet Strandparken erhvervede arealet for 616.000 kr. Et beløb, der siger et og andet om den senere prisudvikling på byggemarkedet.

Tidløs nyskabelse

Med Alfred Mogensen som arkitekt opstod her Strandparken, der i mere end én henseende udgjorde en nyskabelse inden for århusiansk boligbyggeri, og som næsten 70 år efter opførelsen af de første blokke fortsat er kendetegnet af noget tidløst. Det sidste kommer til udtryk ved, at selv om byggefasen kom til at strække sig over en snes år, inden den sidste blok stod indflytningsklar i 1953, blev der ikke rokket ved den funktionalistiske byggestil. Det bærende element i denne var ønsket om at skabe lys og luft omkring boligen. Nyskabelsen lå blandt andet i, at husblokkene blev spredt over det grønne fællesareal og lejlighederne indrettet efter lysindfaldet. Som inspiration havde Alfred Mogensen Blidahparken i København, og Strandparkens placering som en selvstændig enklave i bybilledet understregedes af tilkørselsforholdene, som ikke foregår fra de omkringliggende gader, men via en intern fordelingsvej, Strandparkvej, som snor sig gennem området for at udmunde i Svendborgvej.

I forbindelse med opførelsen af husblokkene i tre etager lanceredes begrebet "stokhuse", der refererer til, at husene blev placeret som stokke i græsarealet. Karakteristisk for funkisboligerne i

Strandparken er også, at de er forsynet med fremspringende karnapper, som skaber læ for altanerne. Selv om husenes foretrukne farve er det gullige, optræder der alligevel kontraster.

Dyrt, men dejligt

Siden de første blokke stod klar i 1935-36, har en lejlighed i Strandparken stået højt på ønskesedlen hos mange unge par. Når drømmen kun i de færreste tilfælde er blevet realiseret, skyldes det de pebrede huslejer, der fra første færd gjorde sig gældende, og som absolut ikke har ændret sig til det bedre. At det høje lejeniveau har været en nødvendighed for det konsortium, som stod bag Strandparkens opførelse, vil fremgå af, at konsortiet i en årrække var hårdt presset i økonomisk henseende. Det rummer samtidig en væsentlig del af forklaringen på, at de sidste blokke først stod klar i 1953 - med den tilføjelse, at krigstidens problemer med at skaffe byggematerialer ikke gjorde situationen lettere.

Selv om Strandparken i mere end en menneskealder har været betragtet som noget af byens mest attraktive boligbyggeri, er det ikke senere blev fulgt op af tilsvarende byggeri andre steder i byen – selv om der kan peges på eksempler, der nærmer sig. Men Strandparken fremstår fortsat som noget unikt i arkitektonisk henseende

Generalkonsulen

Som nabo til Strandparken indtager Hendrik Pontoppidans buste en central placering ved indkørslen til den gade, som er opkaldt efter ham.

Finansmanden, der sammen med Enrico Dalgas var med til at stifte Hedeselskabet, forveksles fra tid til anden med navnefællen, forfatteren Henrik Pontoppidan, hvis fornavn staves uden d.

Det var Hendrik Pontoppidan, der ved at købe godset Constantinsborg ved Ormslev i 1867 og opføre den nuværende hovedbygning indledte en familiebesiddelse, som kom til at strække sig over 132 år, inden godset blev afhændet i 1999.

Grundlæggeren af Pontoppidan-æraen på Constantinsborg var præstesøn fra Rær ved Thisted og gennemgik i årene 1837-40 en handelsuddannelse i Altona ved Hamborg. I kraft af et betydeligt handelstalent skabte den unge kommis i de følgende år et stort købmandsfirma, men kom i vanskeligheder, da der indtrådte en generel handelskrise i 1857. Den danske nationalbank, der anvendte Hendrik Pontoppidan som kommissær, måtte træde til med et lån på 600.000 rigsdaler, som blev formidlet af en anden storkøbmand, C.F. Tietgen. Lånet satte Pontoppidan i stand til at overvinde krisen, hvilket efterfølgende skabte baggrund for at erhverve Constantinsborg.

I modsætning til sine efterkommere tilbragte Hendrik Pontoppidan, der også havde titel af generalkonsul, kun sommerperioden på godset vest for Århus. Men de lokale relationer fik alligevel byrådet til at opkalde gaden ved Strandparken efter ham.

Da dagvognen var en time om at nå Hasle

Den oprindelige Viborgvej udgik fra Vesterport, inden det gik op ad bakke på en smal landevej, der på det første stykke fulgte "Selskabshaven", som senere blev til Botanisk Have.

Prismet er vanskeligt at overse ved indkørslen til Viborgvej. Uanset hvad man ellers måtte mene om det nyopførte højhus med det mørke glas, hvis tilblivelse en overgang fik bølgerne til at gå højt i lokaldebatten, så lader det sig vanskeligt bortforklare, at kontrasten til Botanisk Have og Den gamle By på den anden side af Viborgvej er udtalt. Men anderledes kan det vanskeligt være, når forskellige tidsaldre mødes.

Det mest mærkelige er vel egentlig, at det hjørneareal, hvor Prismet er opført, fik lov til at ligge urørt gennem så mange år. For Vesterbro Trælasthandel brød allerede op fra hjørnet i 1962. Tomten lå altså ubenyttet hen gennem næsten 40 år.

Fra bunden af Viborgvej går det stejlt opad mod Vestre Ringgade. Denne stigning var sammenholdt med vejens tilstand årsag til, at datidens offentlige befordring i form af den hestetrukne dagvogn var en times tid om at nå ud til landsbyen Hasle. I dag klarer de kommunale busser samme tur på mindre end et kvarter.

Også i anden henseende har Viborgvej ændret karakter på væsentlige punkter. Mens den i dag udgår fra Vesterbrogade, var udgangspunktet frem til midten af 1800-tallet Vesterports udmunding i Vesterbro Torv. Først i 1868, da byportene var forsvundet, fik Vesterbrogade, hvor den første bebyggelse var begyndt at skyde op, sit nuværende navn.

"Foragt for den lige linie"

Nordsiden af landevejen, som høje træer fik til at virke endnu smallere, fulgte på det første stykke den "Selskabshave", som Det jyske Haveselskab i 1873 havde etableret i kraft af et lejemål med Århus Kommune. Ved den kommunale overtagelse næsten 40 år senere opstod Botanisk Have og det oprindelige areal på 8 tdr. land blev udvidet til 22 tdr.

På den modsatte side lå Vesterbro Trælasthandel, som oprindelig var en afdeling af Århus Trælasthandel, inden virksomheden brød op fra det areal, hvor Prismet nu ligger. Længere oppe ad bakken opførte Arbejdernes Andels Boligforening i 1930'erne nogle røde boligblokke mellem Herningvej og Ringkøbingvej. Sidstnævnte vej grænser op til Århus Amtssygehus store kompleks, der i samme periode blev

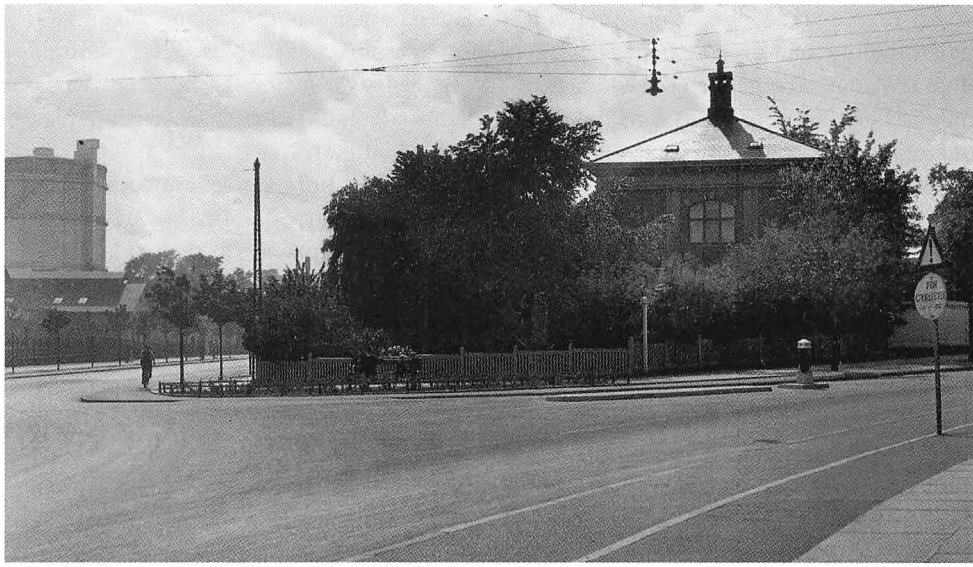

Frem til opbruddet i 1962 lagde Vesterbro Trælasthandel beslag på sydsiden af den nederste del af Viborgvej. Til virksomheden hørte blandt denne funktionærbolig (Foto: Lokalhistorisk Samling)

tegnet af arkitekt A. Høeg-Hansen. Begge sider af Viborgvej er frem mod Vestre Ringgade domineret af boligkvarterer som Ringgården og Viborggården.

I sit fortsatte forløb frem mod Hasle er der også sket betydelige ændringer med Viborgvej. Frem for alt kendetegnes den gamle landevej vestpå nu af en anden linieføring for at honorere de trafikale krav, som moderne bilisme stiller. At der har været behov for radikale omlægninger og udretninger af den snoede vej, kommer blandt andet til udtryk i Århus Stifts Årbøger fra 1913, hvor bibliotekar Chr. Heilskov blandt andet skriver om "vore forfædres foragt for den lige linie". Men i virkeligheden var der næppe tale om foragt, men om at tage hensyn til terrænets beskaffenhed i en tid, da gravkøer var et ukendt begreb.

Isoleret landsby

Selv om afstanden mellem Århus og Hasle må siges at være af overskuelig karakter, var Hasle helt frem til indgangen af 1900-tallet fortsat en isoleret landsby, hvor livet gik sin stilfærdige gang uden synderlig påvirkning fra det århusianske købstadsmiljø. At der var tale om et samfund af beskeden størrelse, vil fremgå af, at sognet så sent som i 1901 kun talte 354 indbyggere. Navnet Hasle refererer i øvrigt til en sproglig udledning af en høj bevokset med hassel, hvilket er i ganske god overensstemmelse med forstadens placering i forhold til den lavere beliggende by.

Det skyldes ikke rene tilfældigheder, at kirke og skole i Hasle er placeret ved siden af hinanden på Viborgvej. Denne sammenhæng er historisk bestemt og re-

fererer til, at hvervet som degn omfattede såvel kirkelige handlinger som undervisning. Hvornår skolegangen i Hasle blev indledt, lader sig vanskeligt fastslå , men under alle omstændigheder udløste det et tragikomisk kapitel, da den såkaldte løbedegn fra latinskolen i Århus i 1724 blev afløst af en fastboende degn i Hasle. Niels Isachsen Scanderborg, der ved sin tiltræden kun var 24 år og netop dimitteret som student, havde som sædedegn ansvaret for mulighederne i såvel Hasle som Skejby og Lisbjerg. Og hertil kunne føjes de undervisningsmæssige forpligtelser i både Hasle og Åby.

Isachsens endeligt

Hvorvidt denne arbejdsbyrde havde en vis sammenhæng med Niels Isachsens triste skæbne skal være usagt. Men tilbage står, at han lagde sig ud med det samfund, han var placeret i. Uduelig, doven og uregerlig var nogle af de betegnelser, som blev hæftet på den unge degn, der også fik skyld for at tyrannisere såvel præst som menighed. Alligevel turde ingen sætte sig op mod ham – før i 1742, da fire gårdejere sendte en klage til stiftprovsten. Udover at anklage degnen for drukkenskab blev det samtidig anført som det allerværste, at "vore unge børn, som skal undervises i Guds ord og deres kristendom ikke af ham kan blive informeret, da der udi byen er ingen anden skoleholder, så at vi fattige mænd desformedelst haver på belejlige tider af året måtte holde en anden person til dem fra Århus".

Da dette alvorlige anklageskrift nåede frem til Christian VI blev der på foranledning af denne udstedt en arrestordre, som satte Niels Isachsen bag tremmer. Her tilbragte han et år, mens sagen mod ham stod på. De problemastiske forhold i fængslet var formodentlig med til at nedbryde hans helbred. Da sagen under indtryk af hans tilstand blev hævet, var det for sent. For uger senere døde Hasles første degn i arresten i Århus.

I Århus Domsogns kirkebog kan man læse følgende: Død 11. november 1743 Niels Isachsen, elendig og fattig.

Den sorte skole

Hvis det i fortsættelsen gik bedre med undervisningen på Hasle skole, så lod de fysiske rammer til gengæld noget tilbage at ønske. Skolen, der var opført i 1740'erne, fik i 1813 følgende prædikat: "Den er mørk og skidden samt uværdig sin bestemmelse". Alligevel skulle man helt frem til 1859, før der blev opført en ny skole på det areal, hvor inspektørboligen i dag kan lokaliseres. Denne skole fungerede frem til 1917, da tidspunktet var kommet til igen at iværksætte et byggeri. Siden er Hasle skole blevet udbygget i flere faser, så den i dag udgør et kompleks af større og mindre bygninger mellem Viborgvej og Herredsvej. Mest markant var en fløj, der blev taget i brug i krigsåret 1940, og som bl.a. rummede en gymnastiksal ud mod Herredsvej. For at blive ved 2. verdenskrig kom man i Hasle som på andre Århusskoler til at mærke den tyske besættelse. Først lagde værnemagten beslag på skolens ældste del, men i det sidste krigsår blev det helt overtaget. Undervisningen måtte derfor henlægges til Haslegården.

Af grunde, som aldrig opklares, malede tyskerne få måneder før befrielsen den besatte skole sort, og selv om man, da de ubudne gæster var forsvundet, søgte

Opførelsen af Prismet har tilført indkørslen til Viborgvej fra Vesterbrogade en ny profil, som er vanskelig at overse.

at udbedre skaderne, lykkedes at aldrig helt. Senere var der planer fremme om at bygge en ny skole ved Herredsvej, men projektet blev skrinlagt i 1973, fordi behovet ikke skønnedes til stede efter opførelsen af Ellekærskolen på Jernaldervej i samme periode.

Frem i lyset

Da Hasle stadig havde landsby-karakter, lå der et gadekær ved den daværende skole. Men kæret blev udtørret i forbindelse med opførelsen af 1917-skolen og omdannet til et mindre anlæg.

Hasle kirke, der kan føres tilbage til 1200-tallet, hørte gennem århundreder under Brendstrupgård og blev først selvejende i 1911. Den oprindelige kirke blev opført i kvadersten og havde ikke noget tårn, som først kom til i den sene middelalder. Senere fulgte også opførelsen af et våbenhus. Helt frem til årene efter 2. verdenskrig lå kirken delvis skjult fra Viborgvej af nogle træer, men efter at den bakke, hvor den gennem århundreder har raget op over landskabet, er blevet ryddet, indtager kirken nu en markant placering. I 1978 blev der under en restaurering gjort et interessant fund. Under en sandblæsning stødte håndværkerne bag kalken på en stor granitsten af en meters længde. Eksperter mente efterfølgende at kunne fastslå, at der var tale om en sidesten til en tilmuret kvindedør, som refererede til en epoke, da mandlige og kvindelige kirkegængere havde hver sin indgang.

Det trygge fællesskab

Hensigten med den store landboreform, som blev gennemført i slutningen af 1700-tallet, var, at gårdene skulle flytte ud til de jorder, de havde fået tildelt ved udskiftningen. Når landsby-miljøet i Hasle alligevel blev fastholdt indtil for godt 100 år siden, havde det flere årsager. De næsten sammenhængende gårde omkring gadekæret skabte et fællesskab, som ejerne fandt værd at fastholde – og samtidig betød en beliggenhed ude på det åbne land, at den enkelte gård var udsat for besøg af ubudne gæster med voldelige hensigter.

Nu er de sidste gårde i det centrale Hasle forlængt forsvundet og har givet plads til nye boligkomplekser og trafikale omlægninger. Forstadens indlemmelse i Århus er foregået i to faser. For 40 år siden måtte Hasle afstå Skejby og Lisbjerg til Århus. Det var derfor en kommune af beskeden størrelse, der ved den store sammenlægning i 1970 blev opslugt af den store nabo mod øst. I dag er Hasle i mere end én forstand en del af Århus.

I Viby brød man sig ikke om folk fra byen

Siden har relationerne ændret sig til det bedre i takt med, at den sydlige forstad er blevet en del af Århus.

Spørgsmålet om, hvor Århus ophører, når turen går sydpå, lader sig ikke besvare entydigt. Hvis det er den officielle bygrænse, der anvendes som kriterium, skal man et pænt stykke ud af hovedvej 10. Men hvis det gælder om at stedfæste, hvor Århus afløses af andre betegnelser, dukker Kongsvang op på bykortet. Det gamle villakvarter på begge sider af Skanderborgvej har siden anlæggelsen udgjort overgangen til Viby. Men de mellemliggende 100 år har ændret ved mangt og meget, hvilket den firesporede vej i sig selv er et ganske godt udtryk for.

Den udvidelse, der blev foretaget i slutningen af 70'erne, og som gav den sydlige udfaldsvej sit nuværende udseende, var en trafikal nødvendighed. Men ved samme lejlighed forsvandt noget af den gamle provinsidyl, som kendetegnede denne side af Kongsvang, til fordel for det mere strømlinede. Og det samme gjorde nogle bygninger, som på hver sin måde spillede en rolle i kvarterets erhvervsliv.

På den anden side af Kongsvang har den omfattende vejudvidelse betydet, at Vibys hovedgade, den gamle Kongevej, i dag er afløst af en færdselsåre, der leder tanken hen på en motorvej. Selv om udviklingen kræver sit i form af en tidssvarende infrastruktur, skal der nok alligevel være ældre beboere, som sender den fordums Kongevej en sentimental tanke.

Larsen-Ledet-dilemma

Hvad afholdshøvdingen Larsen-Ledet, der boede på hjørnet af Skanderborgvej og Frodesvej i Kongsvang, ville have tænkt, må stå hen i det uvisse. Men da byrådet i 1951 i forbindelse med Larsen-Ledets 70 års fødselsdag besluttede at opkalde en gade efter ham, lagde det kimen til en konflikt, som nåede at give byens viise fædre sved på panden. Larsen-Ledet ville gerne lægge navn til en gade, men betingede sig, at denne ikke kunne sættes i forbindelse med drikkeri. Der måtte derfor ikke ligge et værtshus i gaden. Den enkelte beboers forhold til spiritus kunne den legendariske afholdsagitator derimod vanskeligt blande sig i.

I første omgang fandt byrådet frem til Sønderport ved indgangen til Kongsvang. Men uheldigvis havde man overset, at der på hjørnet af Skanderborgvej og Sønderport lå en købmandsforretning, som solgte spiritus. Forretningens indehaver gjorde derfor indsigelse – og det samme gjorde

En vinterdag på Skanderborgvej for snart 100 år siden. Trods sneen giver billedet et indtryk af datidens vejforhold

Larsen-Ledet. En rundspørge foretaget af et lokalt dagblad fik herefter mange læsere til at pege på Harald Jensens Plads. Hvorvidt der var tale om et bevidst drilleri baseret på, at navnet Harald Jensen i højere grad ledte tanken hen på brændevinsproducenten i Aalborg end grundlæggeren af det socialdemokratiske dagblad "Demokraten" skal være usagt. Under alle omstændigheder måtte Larsen-Ledet flytte ud i den nordlige del af byen, hvor en ædruelig vej ved Nordre Kirkegård i dag bærer hans navn. Som et kuriosum kan yderligere tilføjes, at navnet Sønderport, som byrådet gerne ville af med, ikke er særligt velmotiveret, fordi der aldrig har ligget nogen byport pågældende sted.

Magdalene-Møllen

Blandt de bygninger, der måtte lade livet i forbindelse med 70'ernes udvidelse af Skanderborgvej, var Magdalene Mølle. I de mere end 100 år, møllen eksisterede, var den beliggende to steder. Den blev opført på det areal, hvor P.P. Ørumsgade i dag udmunder i Skanderborgvej, af ejeren af Århus Mølle, Andreas Weis, hvis datter hed Magdalene. Men opførelsen af Marselisborg Hospital i 1912 betød, at møllen måtte flytte til Skanderborgvej 109. I begyndelsen af 1960'erne fusionerede Magdalene Møllen med Bagernes Rugbrødsfabrik i Sølystgade i den indre by under den fælles betegnelse Jyllands Brødfabrikker. En halv snes år senere

skiftede virksomheden igen navn til Magdalene Mølle, hvilket skete i forbindelse med udflytningen til en ny fabrik i Brabrand. Skanderborgvejs udvidelse var derfor ikke den konkrete baggrund for møllens udflytning, men medvirkede alligevel til, at en markant profil forsvandt fra vejen. I dag hører virksomheden under Schulstad Gruppen.

En anden af de virksomheder, der lå på Skanderborgvej ved indgangen til Kongsvang, var Viby Kalkværk, som blev etableret af Rasmus Peter Sørensen i 1878. Det skete på en grund, der var udstykket fra Mosegaarden i Viby. Her installerede Sørensen ovne til brænding af mergel til udvinding af kalk, som senere blev læsket ved tilførsel af mindre vandmængder. Produktionen omfattede også kalkmørtel, og det skortede ikke på afsætningsmuligheder. Udover den lokale landbefolkning udgjordes kundekredsen også af bygherrer, der opfyldte et stigende boligbehov i takt med, at byen udviklede sig sydpå. Senere blev kalkværket overtaget af skindhandler Jens Laurits Jensen, hvilket førte til en udbygning af aktiviteterne på Skanderborgvej.

Den første brugs

Frem til begyndelsen af 1900-tallet bestod Viby stort set kun af hovedvejen, som på begge sider var omgivet af marker. Men efterhånden nåede den industrielle udvikling, som blandt andet havde skabt baggrund for Frederiksbjergs opståen, også landsbyen syd for byen. Den første virksomhed, der blev etableret, var en skotøjsfabrik, som kom til ligge samme sted, hvor den nuværende Superbrugs i Viby-centret nu kan lokaliseres. Opførelsen af fabrikken i 1901 vakte blandede følelser i den lokale landbefolkning, som ikke lagde skjul på en vis frygt for, at de tilflyttede skotøjsarbejdere ville komme til at ligge kommunen "til byrde".

Det var arbejdere på FDB – en anden af de virksomheder, som skød op ved århundredets begyndelse – som i 1909 tog initiativ til oprettelse af en lokal brugsforening. Vedtagelsen skete på et møde i Socialdemokratisk Forening, og året efter fandt der en stiftende generalforsamling sted på Afholdshjemmet. Den nyetablerede brugs rykkede ind i en ejendom på Kongevej 18, som man overtog efter købmand Anton Jacobsen, og 75 medlemmer købte i fortsættelsen deres dagligvare hos uddeler J. Brandt, som ikke løb af pladsen i utide. Faktisk varetog Brandt funktionen som uddeler gennem et halvt århundrede. Ved opførelsen af Viby-centret flyttede brugsen med ind under betegnelsen Kvickly, men har i dag efter tilslutningen til FDB status af superbrugs.

Det årlige bad

En anden virksomhed, der i samme periode etablerede sig på Kongevej, var Viby El-værk. Ved starten i 1912 var elværket i stand til at forsyne de lokale husstande, men allerede en halv snes år senere var det nødvendigt at alliere sig med elværket i Århus. I 1957 blev Viby El-værk tilsluttet Midtkraft og forsyner i dag 12.000 husstande.

I 1927 blev elværket nabo til en badeanstalt, og ved indvielsen gav sognerådsformanden udtryk for, at hvis blot hver beboer tog et årligt bad på anstalten, ville det gøre denne til et rentabelt foretagende. Hvorvidt den personlige hygiejne i om-

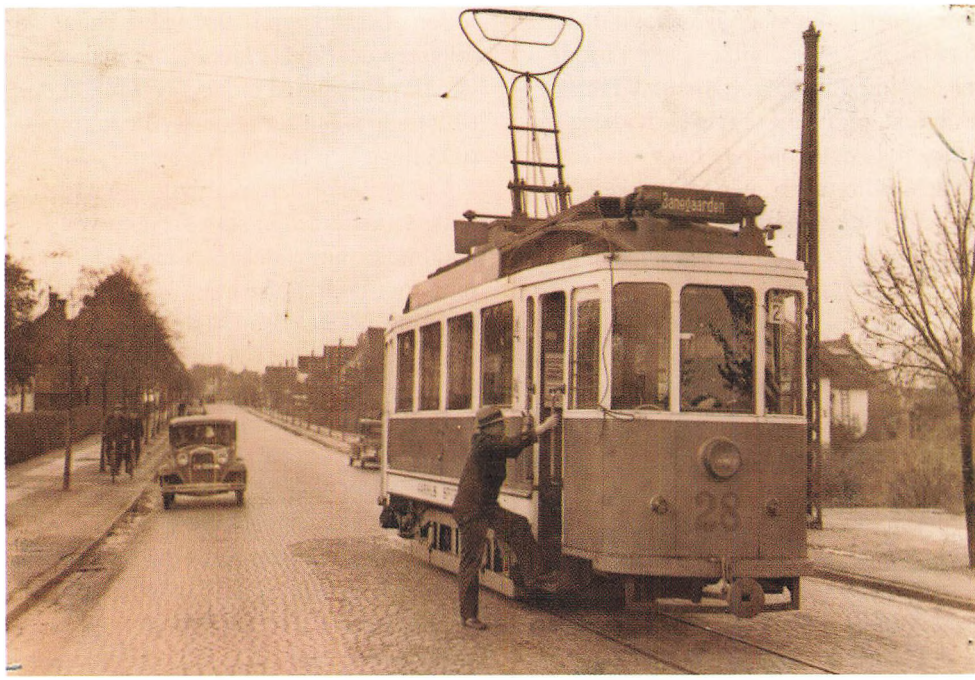

Sporvejsdirektør Falk personligt kørte den første sporvogn med afgang kl. 6.25 om morgenen den 1. november 1935, da linie 2 blev forlænget til Kongsvang. 36 år senere kørte linie 2 sin sidste tur inden nedlæggelsen

rådet lod noget tilbage at ønske, eller om forklaringen skulle søges i, at et stigende antal beboere havde bademuligheder på hjemmefronten, skal være usagt. Under alle omstændigheder blev badeanstalten nedrevet i 1968.

For at vende tilbage til den skepsis, som landbefolkningen i Viby for snart 100 år siden mødte det fremrykkende bysamfund med, kan der være grund til at opholde sig ved, at Forenede Danske Motorejere i 1910 ansøgte sognerådet om tilladelse til, at der måtte køres med biler på vejene i Viby sogn i tidsrummet mellem kl. 12 og 4 om natten. Men ansøgningen mødte ringe forståelse i det lille bondesamfund, som ikke talte stort mere end 1.000 indbyggere. FDB fik derfor afslag. I det hele taget havde sognerødderne et anstrengt forhold til de moderne trafikmidler, som var i fuld gang med at holde deres indtog. Da jernbanen til Odder nogle år tidligere havde været på dagsordenen, krævede det opførelse af en stationsbygning i Viby. Sognerådet sendte to repræsentanter til forhandlinger om dette tema – men med påbud om at modarbejde planerne. Alligevel blev banen etableret, og "Oddergrisen" indgår stadig i trafikbilledet.

Kongevejens endeligt

Udviklingen i Kongsvang og Viby tog for

alvor fart i årene op til 1. verdenskrig, da villakvarterne opstod ved, at gårde og tilhørende marker blev opdelt i parceller. Men byggeaktiviteten koncentreredes ikke kun om villaer. Småhuse og gårde langs Kongevej blev revet ned for at give plads til beboelsesejendomme. Alligevel udgjorde den nuværende Skanderborgvej frem til 1960'erne en ret smal gade med beboelse og forretninger. Det er dette tidsbillede, der forsvandt som et offer for nødvendighedens lov, da den voksende trafik krævede en radikal løsning.

Det var i lyset af denne, at alle bygninger på den nordlige side af Kongevej blev jævnet med jorden for at give plads til nybyggeri i en mere tilbagetrukket position. På den modsatte side blev der gået mindre drastisk til værks, men det traditionelle mødested, som Hotel Viby havde udgjort gennem en generation, måtte eksempelvis vige for etablering af den nuværende parkeringsplads. Også den lokale biograf Kino forsvandt. Den sidste film blev vist i 1961 og satte punktum for et 27-årigt kapitel, som blev indledt med den danske tonefilm "De blå drenge" med Liva Weel.

Pengene blev fundet

Som afløser for det gamle hotel opførtes i stedet Hotel Mercur på hjørnet af den nyetablerede Skanderborgvej og Viby Ringvej, som tidligere var kendt som Nordbyvej. Den firesporede kørebane gennem Viby åbner to muligheder for den videre færd sydpå. Enten at fortsætte ud ad Skanderborgvej eller at vælge motorvejen.

Da det store projekt, som udvidelsen af Skanderborgvej frem til Viby Torv, var under planlægning, så daværende trafikminister Niels Matthiasen, senere bedre kendt som "Kultur-Niels", sig i 1975 nødsaget til at orientere sin partifælle, amtsborgmester Robert Svane Hansen om, at staten ikke havde 20 mio. kr. til denne udbygning. At det trods alt lykkedes at tilvejebringe omtalte beløb, taler den firesporede udfaldsvej sit tydelige sprog om.

Gravstederne måtte vige for rutebiler og rådhus

Kirkegårdene blev i takt med Århus' fortsatte vækst flyttet "uden for byen", men den mellemliggende udvikling har forlængst distanceret sig fra dette billede.

De brølende tyvere – et begreb, der knytter sig til den hektiske livsrytme, som gjorde sig gældende i de første år efter 1. verdenskrigs afslutning – kunne også registreres i Århus. Men ikke så meget inden for kultur- og forlystelseslivet som ved de fysiske ændringer, den centrale by gennemgik. Det var eksempelvis i denne epoke, at Banegårds Plads fik sit nuværende udseende efter et omfattende anlægsarbejde, der også berørte Ryesgade samt etableringen af Park Allé. Selv døden måtte holde flyttedag til fordel for mere livsnære funktioner, som vedrørte byens administration og infrastruktur.

80 år repræsenterer et tidsrum, der er i stand til at ændre ved mangt og meget. Når man i dag sætter sig ind i en bus ved rutebilstationen eller har et ærinde samme sted, er det vanskeligt at forestille sig, at man reelt befinder på en nedlagt kirkegård. Samme forhold gør sig gældende, når folk færdes i Rådhusparken. Men her erindrer nogle gravsten i den sydlige ende ud mod Banegårdsgade trods alt om stedets fortid, der ikke er ældre, end at den sidste begravelse fandt sted i 1926.

Kirkegårdenes nedlæggelse i det centrale Århus skal ses i sammenhæng med byens vækst, der for alvor tog fart fra midten af 1800-tallet, da de byporte, som havde været med til at "spærre" datidens købstad inde, blev revet ned sammen med det tilhørende plankeværk. Indgangen til det industrialiserede samfund stillede øgede krav til byens faciliteter – herunder den kirkelige betjening. Samtidig med byens vækst, der inddrog de omkringliggende marker, bredte der sig en stigende erkendelse af nødvendigheden af, at de sanitære forhold blev forbedret sammen med drikkevandet, som gennem århundreder havde været en af de største smittekilder ved epidemier. Det sidste var årsag til, at det allerede i 1805 blev forbudt at foretage begravelser inde i kirkerne, som det ellers havde været almindeligt siden middelalderen.

Gravene "sejlede"

Sanitære hensyn var også baggrund for, at der blev sat en stopper for begravelser i den indre by. Den sidste begravelse ved Skt. Olufs Kirkegård ved gaden af samme navn fandt derfor sted i 1828, hvilket efterfølgende førte til afvikling af kirkegården. Samme skæbne overgik Vor Frue Kirke, som havde en kirkegård ud mod

Landmåler under arbejde på Søndre Kirkegård langs bagsiden af Ryesgade. Kirkegården måtte vige for anlæggelsen af Park Allé og Rådhusparken

Vestergade, og Domkirken, som ligeledes var omgivet af gravsteder.

Forbudet mod begravelser i den indre by førte til etablering af såkaldte assistenskirkegårde som erstatning for de kirkegårde, som var under afvikling. Den første, der blev anlagt under denne betegnelse, kom til at ligge ved Mindeport på Amtmandstoften, som i dag rummer byens rutebilstation. Her blev der udlagt tre tønder land, men det skulle hurtigt vise sig, at stedet var alt andet end velegnet til sit formål. De ansvarlige bag denne disposition havde ikke taget højde for, at grundvandet stod højt på stedet. Resultatet var, at gravstederne i perioder "sejlede". For at råde bod på dette ret fatale forhold blev der allerede i 1817 truffet beslutning om at anlægge en ny assistenskirkegård 500 meter længere "oppe ad bakken". Nærmere betegnet på den anden side af en anden af byens porte – Frederiksport. Søndre Kirkegård omfattede stort set den nuværende rådhuspark og dækkede et areal på 9 tønder land – med hovedindgang på hjørnet af Frederiks- og Sønder Allé over for det nuværende ridehus.

Valget faldt på Trøjborg

Kirkegården blev senere udvidet med yderligere 4 tønder land og var opdelt i alléer, hvilket en del af træerne i den nuværende rådhuspark fortsat vidner om. Men

trods nævnte udvidelse havde Søndre Kirkegård i fortsættelsen vanskeligt ved at honorere behovet for nye gravsteder, og allerede i 1860'erne begyndte man at se sig om efter nye ekspansions-muligheder. Alligevel fandt den sidste begravelse sted så sent som i 1926. Men på det tidspunkt havde Nordre Kirkegård allerede eksisteret i et halvt århundrede.

Egentlig havde der været mere stemning for at placere en ny kirkegård i byens sydlige ende, hvilket skulle ses i sammenhæng med oprettelsen af

Skt. Pauls kirkesogn i den nye bydel Frederiksbjerg. Men det stødte på den afgørende hindring, at godset Marselisborgs ejer frem til 1896, indenrigsminister Ingerslev, ikke ville have en kirkegård liggende på sin jord ! Som alternativ blev der peget på Galgebakken for enden af Ny Munkegade, men dette projekt strandede også. Dels fordi arealet ikke var i stand til at opfylde behovet – og dels fordi det ville blive vanskeligt at anvise militæret en anden eksercerplads. I stedet rettede et nedvalg bestående af kirkelige og kommunale repræsentanter opmærksomheden på et andet kvarter under udvikling – Trøjborg. To muligheder blev bragt på bane - i begge tilfælde med Trøjborgvej, der på det tidspunkt kun var en markvej, som udgangspunkt. I den sidste ende foretrak udvalget at pege på arealet mellem den nyanlagte Østboulevard, den endnu ikke anlagte Kirkegårdsvej og Trøjborgvej. I 1874 vedtog byrådet at overdrage arealet til kirkemyndighederne, og kun to år senere kunne sognepræst ved Vor Frue Kirke F.E. Seidelin afholde de to første begravelser. I de første år måtte man klare sig med et interimistisk trækapel. Det nyromanske kapel efter arkitekt V. Puchs tegninger blev først indviet i 1880. Siden er Nordre Kirkegård blevet udvidet ikke færre end fire gange – sidst i 1912 – og omfatter i dag 35 tønder land.

Monumentale gravsteder

Ved anlæggelsen af den nye kirkegård i den nordlige ende af byen blev der lagt betydelig vægt på at skabe et smukt anlæg, hvilket understreges af, at kun omkring halvdelen af det samlede areal optages af gravsteder. Dette forhold var sammen med bevidstheden om, at Søndre Kirkegård ville blive nedlagt inden for en overskuelig fremtid, årsag til, at et stigende antal familier valgte at begrave deres nærmeste på Trøjborg. Det gjaldt også nogle af byens mest kendte navne, hvilket vil fremgå af en række monumentale gravsteder, som findes ved hovedindgangen på hjørnet af Østboulevard og Kirkegårdsvej.

Men hermed var behovet for gravsteder på ingen måde dækket. Byens fortsatte vækst kunne vanskeligt undgå at indebære, at et stigende antal århusianere tog afsked med deres jordiske tilværelse – og den 5. oktober 1927 indviede Århus sin fjerde kirkegård. Til stede ved indvielsen af Vestre Kirkegård var blandt andet byens første folkevalgte borgmester Jakob Jensen, som i en tale glædede sig over, at man havde fundet "dette landskabelige sted ved Viborg landevej". I dag tager omgivelserne sig noget anderledes ud.

Verdenskrigens skygger

Der blev anlagt et areal på 80 tønder land til den nye kirkegård, hvilket ifølge planerne skulle give plads til 45.000 grav-

Den daværende indgang til Søndre Kirkegård er i dag identisk med rådhusparken. På den modsatte side er den gamle bindingsværksbygning afløst af Danske Banks domicil. Også Kellers Gaard til venstre i billedet er revet ned.

steder. Men udviklingen af kirkegården skete etapevis. Under 2. verdenskrig blev der etableret et katastrofeberedskab, der også omfattede det kommunale begravelsesvæsen, som forsøgte at sig ruste sig mod de dødsofre, epidemier og massive luftbombardementer kunne udløse.

Selv om katastrofer i den henseende udeblev, er Vestre Kirkegård alligevel den af de århusianske kirkegårde, der i kraft af mindelunde og monumenter erindrer mest om verdenskrigen og dens følger. Den første påmindelse om, at krigen heller ikke ville gå sporløs hen over Århus, fik man en septemberdag i 1942, da den nedskudte Royal Air Force pilot W.I. Millert, hvis lig forinden var skyllet i land ved Hou, blev begravet på Vestre Kirkegård. Selv om der var tale om en fjende, iscenesatte den tyske besættelsesmagt en begravelse, der fulgte alle militære ritualer med orkester og kisten indsvøbt i det engelske flag. Senere blev yderligere en halv snes engelske flyvere begravet samme sted. De sidste efter krigsafslutningen i 1945, da der var tale om sårede, som døde af deres sår. I samme periode begravedes også et par russiske krigsfanger.

Verdenskrigens menneskelige omkostninger for både venner og fjender kan stadig aflæses ikke langt fra kirkegårdens hovedindgang, hvor der findes forskel-

lige mindesmærker og monumenter. Det gælder både ofrene for 4. juli katastrofen i Århus i 1944, da et tysk ammunitionsskib eksploderede, lokale KZ-fanger og savnede, hvis navne man fandt frem til via Røde Kors. Mindesmuren rejst for omtalte personer blev udformet af byens stadsarkitekt i samarbejde med stadsgartneren.

Et andet dystert krigskapitel, der er fastholdt på Vestre Kirkegård, er de tyske flygtninge, som i krigens slutfase flygtede fra de fremrykkende russere i Østprøjsen. Ved ankomsten til Danmark var mange af flygtningene så medtagne af sult og sygdom, at de døde kort efter. Den første begravelse fandt sted i marts 1945, men den fællesgrav, der har været genstand for flere omlægninger, og som er markeret af mindesten, indeholder navnene på 918 tyske soldater og flygtninge.

Krematorierne længe undervejs

Vestre Kirkegård afskiller sig fra byens øvrige kirkegårde ved at være den eneste, som har alle former for begravelser. I denne sammenhæng kan nævnes, at kapelkrematoriet blev indviet i 1969. Kremation var ellers ikke et nyt tema i århusiansk sammenhæng. Så tidligt som i 1885 anbefalede en sundhedskommision i forbindelse med en af de udvidelser, Nordre Kirkegård var genstand for, "indførelse af ligbrænding som den både i sanitær og økonomisk henseende ønskeligste ordning for begravelsesvæsnet og henstiller til byrådet, såfremt denne kan tiltræde denne anskuelse, at arbejde hen til, at Århus By også kommer til at nyde fordelene ved en ligbrændingsanstalt". Men kommissionen var åbenbart for tidligt ude. Et byrådsflertal fandt ikke tiden moden til at tiltræde omtalte "anskuelse" – men det afholdt på den anden side ikke sagfører Valdemar Christensen og boghandler Jacob Zeuner fra i en avisannonce at tilbyde medlemmer optagelse i Foreningen for Ligbrænding for et årligt kontingent af 2 kr. Alligevel skulle der forløbe 13 år, inden man i Aarhuus Stiftstidende kunne læse, at den første urne var nedsat i et familiegravsted på Søndre Kirkegård. Der var tale om asken af skibsfører Johan Bærentzen.

Ved indgangen til 1900-tallet blev temaet ligbrænding også taget op i en anden avis, det socialdemokratiske organ "Demokraten", hvis redaktør Marius Simonsen hørte til de ivrigste fortalere for kremation. Det skete i forbindelse med lanceringen af planer om en ny kirkegård ved De Mezas Vej. Et projekt, der aldrig blev realiseret. Det gjorde derimod krematoriet, som blev principvedtaget i byrådet i 1910. Alligevel kom der til at forløbe yderligere 13 år, før byens første krematorium tegnet af arkitekt S.F. Kühnel kunne indvies ved Nordre Kirkegård.

I dag foregår omkring 90 pct. af alle århusianske begravelser ved kremation.

Godsejeren fik stoppet vejen gennem sin skov

Men efter Århus Kommunes overtagelse af Marselisborgskoven kunne anlæggelsen af Kongevejen iværksættes med mere end 50 års forsinkelse.

De nyudsprungne bøgetræer lader ingen i tvivl om, at foråret også har indfundet sig i Havreballeskoven. Det storslåede natursceneri, som det nordligste afsnit af Marselisborgskoven p.t. frembyder, kan opleves i sin fulde dimension ved Kongevejen på strækningen mellem Pan-statuen og frem til slottet. Her når bøgekronerne på begge sider af vejen hinanden og danner et lysegrønt "loft", som er værd at opleve, inden denne farvepragt i sommerens løb afløses af mørkere nuancer.

At forårsbøgen efter manges opfattelse kommer mest til sin ret i Havreballeskoven, er ikke uden sammenhæng med, at det er i dette afsnit af det sammenhængende skovområde syd for byen, man finder de største træer, som i nogle tilfælde er mere end 300 år gamle. At det forholder sig sådan, er ikke udelukkende naturens skyld. Bøgeskoven er også menneskeskabt og blev i 1700-tallet anlagt i et indhegnet område – en såkaldt "have". Dengang hed Havreballe i øvrigt Ladegårdsskoven. En betegnelse, der ved indgangen til 1900-tallet ændredes til Friheden i forbindelse med etableringen af det traktørsted, som senere skulle udvikle sig til den nuværende forlystelsespark. Men i 1924 ændrede byrådet områdets navn til Havreballeskoven, der hermed blev ført tilbage til sit middelalderlige udgangspunkt, mens Friheden blev en stedbetegnelse i et samlet skovareal, som omfatter 65 hektarer.

Kongevejen, der gennem snart 100 år har gennemskåret Havreballeskoven med udgangspunkt ved Filtenborg Plads og udmunding i Oddervej ved Frederikshøj, fik først sit nuværende navn 1937. Da vejen blev anlagt i 1905, skete det med mere end 50 års forsinkelse, hvilket den daværende godsejer, Casper Peter Rothe Ingerslev, må tage på sin kappe. Ingerslev ejede godset Marselisborg med tilhørende skove og kom med stærke indvendinger, da amtsrådet i 1846 traf beslutning om at lade en ny linieføring af Hads Herreds landevejen, i dag bedre kendt som Oddervej, gå gennem Ladegårdsskoven.

Genvej til stadion

Amtsrådets første udkast til denne linieføring gik langs stranden op til Frederikshøj. Også det affødte protester, men i dette tilfælde fra byens befolkning, som ønskede at skyde genvej gennem skoven. Indsigelserne blev taget til efterretning af amtsrå-

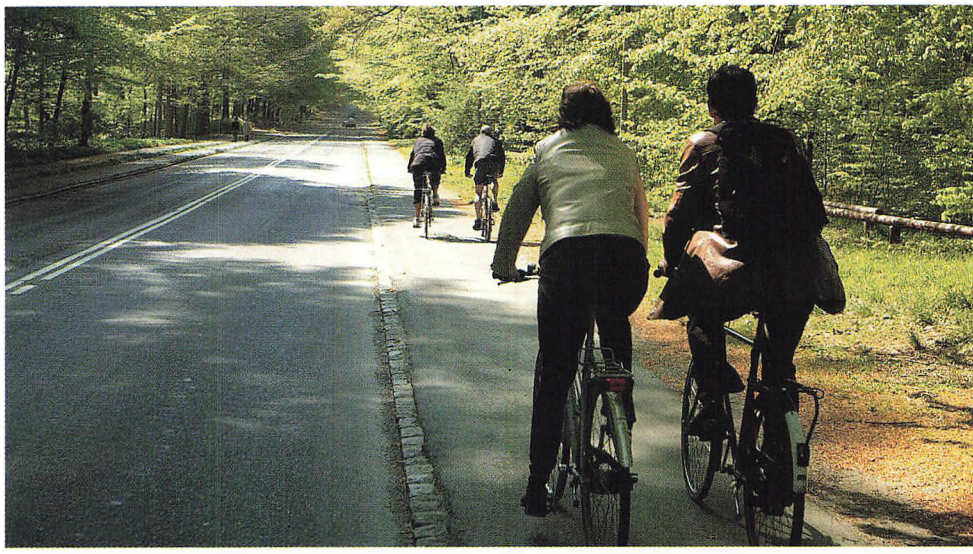

Kongevejen fremstår i hele sin grønne pragt – her på strækningen fra Havreballevej og frem til Holmevej.

det, der i anden omgang gik ind for, at den sydlige udfaldsvej til Odder skulle gå gennem godsejerens skov. Men Casper Ingerslev gav sig ikke uden videre. Det lykkedes ham i kraft af sine politiske relationer at gøre sagen til et regeringsanliggende, og udgangen blev en underkendelse af amtsrådet. Godsejeren fik lov til at beholde sin skov, som først overgik til Århus Kommune, da der i 1896 blev indgået en aftale med næste godsejer-generation i form af indenrigsminister Hans Peter Ingerslev. At dennes far havde bremset for vejprojektet, belastede åbenbart ikke hans relationer til byen. I hvert fald blev der to år efter hans død i det nationale skæbnesår 1864 rejst en mindesten over ham forsynet med en tekst, der fremhævede politikeren Casper Ingerslevs "utrættelige virksomhed i det offentliges tjeneste".

Herefter kunne Kongevejen anlægges, men det ændrede ikke ved det forhold, at Hads Herreds vejen, som i dag er opdelt i Spanien, Strandvejen og Oddervej, uændret fulgte kystlinien – og fortsat gør det. Men samtidig fik århusianerne et naturskønt alternativ til Strandvejen på vej sydpå. Hvis Kongevejens betydning som trafikåre alligevel var begrænset i de første år efter anlæggelsen, så ændrede dette forhold sig blandt andet i takt med den fortsatte udvikling af Aarhus Idrætspark, som blev indviet i 1920. Den voksende trafik til og fra stadion gjorde det samtidig påkrævet med en udvidelse af Grønnevej, der indtil da havde været en ret upåagtet skovsti, men som i dag har en væsentlig funktion, når tilstrømningen til stadion er størst.

Værnemagtens vandalisme

Også Kongevejen har i sin næsten 100-årige eksistens været genstand for flere udvidelser for at imødekomme de krav, som

den stadigt voksende bilisme stiller. Sit nuværende udseende fik Kongevejen, der tidligere havde navnelighed med hovedgaden i Viby, som nu udgør en del af Skanderborgvej, i 1957. For at give vejen den ønskede bredde var det nødvendigt at fælde 60 store bøgetræer på den første strækning mellem Filtenborg Plads og Holmevej. I det hele taget har "civilisationen"s fremtrængen på bekostning af vegetationen været et konfliktfyldt tema i Havreballeskoven, hvor miljøhensyn har blokeret for eller forsinket flere projekter. Der bliver passet godt på de gamle bøge, hvilket vanskeligt kan bebrejdes de ansvarlige.

Når Havreballeskoven alligevel er svundet ind siden Kongevejens etablering, har det blandt andet sammenhæng med dennes trafikale funktion. Det var samtidig baggrunden for, at den tyske værnemagt under besættelsen satte sig ud over alle hensyn til den smukke natur. I 1943, da den militære situation udviklede sig ugunstigt set med tyske øjne, blev Marselisborgskoven uundgåeligt inddraget i planerne om etablering af et fæstnings- og kommandoområde til forsvar af Jylland. Det affødte tyske krav om at få anvist et areal, hvor det var hensigten at indrette en maritim kommandocentral. Som det første skridt til projektets gennemførelse opstillede et tysk entreprenørfirma et borestillads ved Kongevejen for med henblik på anlæggelse af underjordiske bunkere at få fastslået, om der var vandårer.

Flygtninge-barakkerne

Det blev begyndelsen til en efterfølgende tysk vandalisme, der kom til at berøre 10 hektarer af skoven – blandt andet øst for Kongevejen – og som efter krigen var vanskelige at genoprette. Den hensynsløshed, der blev lagt for dagen fra besættelsesmagtens side, kom blandt andet til udtryk ved, at opgravet lerjord blev fyldt op omkring træerne, hvis rødder ikke kunne ånde. Mange af træerne gik derfor ud og måtte fjernes efter krigen.

Selv om skoven ved Kongevejen kom til at lide under de ubudne tyske gæsters tilstedeværelse, kunne det på den anden side være gået endnu værre, hvis Luftwaffe-planer om at beslaglægge Thor Mølle og et omkringliggende areal på en snes hektarer var blevet gennemført i sin fulde konsekvens. Det ville have betydet en udgravning af slugten og udtørring af dammene. Men selv om slugten fik lov til at forblive uberørt, blev der alligevel bygget underjordiske anlæg en halv snes meter under jorden og beskyttet af tykke cementblokke. Hertil kom opførelsen af en række barakker, som heller ikke pyntede på de naturskønne omgivelser. Krigstidens tyske militæranlæg i Marselisborgskovene er et kapitel for sig, men efter befrielsen i 1945 forestod et betydeligt oprydningsarbejde.

Blandt andet blev 30 barakker opført til at rumme tyske flygtninge fjernet. Men det skete ikke fra den ene dag til den anden. Også efter krigsafslutningen kom barakkerne til at huse flygtninge.

Skovens skyggesider

Verdenskrigen udgør ikke det eneste dystre kapitel i Marselisborgskovens historie. Også i de forudgående århundreder var skoven ramme om tildragelser, der stod i skærende kontrast til den naturidyl, man i dag møder. Skovens tidligere afsondrede beliggenhed i forhold til såvel Århus som

omkringliggende landsbyer gjorde færdsel på de smalle stier risikofyldt – ikke mindst i de mørke timer. Det skortede derfor ikke på morderiske overfald, hvilket forklarer, at bønderne fra Hads Herreds efter besøg i Århus samledes ved Tobaksleddet bag Frederikshøj, hvor piberne blev tændt, inden køretøjerne satte sig i bevægelse for i en konvoj at fortsætte sydpå.

At det var livsfarligt at færdes alene i skoven, skortede det ikke på eksempler på. I 1858 opskræmtes byen af fundet af den myrdede købmand Søren Jensen, som lå udplyndret ved vejen mellem Kongevejen og Donbækhusene i den senere Mindepark. Bag rovmordet stod en svensk tjenestekarl Lars Jönsson, som fik sin dødsdom stadfæstet ved Højesteret. Men med henvisning til, at Jönsson "som afsindig har været indlagt på helbredelsesanstalten for sindssyge i Nørrejylland" blev dommen omstødt af kongen. I stedet skulle købmandens morder hjemsendes til Sverige. Det skete ombord på dampskibet "Valdemar" under ledsagelse af politibetjent Herskind.

Mordet på Astrid

Fire år senere fandt et andet rovmord sted i Ladegårdsskoven. Også her var en svensker involveret – men som offer. I strandkanten ved den senere Filtenborg Plads blev den 19-årige Nils Olsson fundet myrdet af knivstik. Mistanken koncentreres om en anden svensker, som den myrdede var set i selskab med. Men det lykkedes aldrig at finde frem til denne, og mordet forblev derfor uopklaret.

Ved Århus Kommunes overtagelse af skovene syd for byen blev de mørke og øde veje mere tilgængelige for færdsel. Men det øgede ikke umiddelbart sikkerheden. I 1906 blev den 8-årige Astrid i nærheden af Friheden offer for en sædelighedsforbrydelse. Hendes begravelse formede sig som en folkedemonstration, som tusindvis af byens indbyggere deltog i. Mordet på Astrid fik byrådet til at stille krav om skærpet tilsyn med skovene, og politimesteren indvilgede i at øge patruljeringen.

Pan fik sin fugl tilbage

Selv om Kongevejen siden anlæggelsen i 1905 har været genstand for flere udvidelser, er den oprindelige linieføring stort set fastholdt. Fra sit udgangspunkt ved Skovbrynet og Filtenborg Plads fører vejens første afsnit frem til Havreballevej, hvor den slår et knæk. Her ligger Oldenhuset opført i 1933 og på den anden side statuen af skovguden Pan udført af billedhuggeren Elias Ølsgaard. Pan, der optræder i den græske mytologi, og som også nævnes i sammenhæng med den rørfløjte, der optræder i "Tryllefløjten", sidder i Ølsgaards version med en fugl i hånden. Fuglen blev på et givet tidspunkt fjernet af en tankeløs person, men er nu genetableret.

Frem til Holmevej og Marselisborg Slot stiger Kongevejen jævnt. Det er på denne strækning, at bøgekronerne når hinanden tværs over vejen. På det sidste stykke frem til Oddervej åbner Kongevejen sig ud mod Mindeparken, der siden indvielsen i 1925 har udgjort en af byens mest benyttede rekreative områder. Siden slottets opførelse i 1902 har tre regenter kunnet nyde den storslåede udsigt over parken, skoven og bugten.

Da Bothilde Dahls strand blev folkeeje

Men man skulle et godt stykke ind i det 20. århundrede, før badning fra åben strand med begge køn involveret blev accepteret.

Badesæsonen er umiddelbart forestående. Når vandtemperaturen i Århus-bugten ellers vil det, er oppustede strandløver og bikinipiger med og uden top klar til at erobre scenen – uden at den mere satte generation behøver at føle sig fortrængt. For i betragtning af, at det århusianske sommerland breder sig over en kyststrækning på 12 km, skulle der være plads til alle.

Men nogle af badestederne er mere opsøgte end andre, og i denne sammenhæng nyder Moesgaard strand utvivlsomt den højeste prioritering.

For i modsætning til Marselisborgskovens høje østvendte skrænter, der falder brat ned mod vandet, og som begrænser solens tilstedeværelse på den smalle strand, frembyder kysten ved Moesgård et åbent rum uden samme skyggevirkning. At såvel den lokale befolkning som sommerens gæster har mulighed for at udnytte de attraktive bademuligheder her, skyldes et fremsynet bystyre under ledelse af daværende borgmester H.P. Christensen.

Forholdet var nemlig det, at offentligheden frem til midten af 1930'erne ikke havde adgang til Moesgårds rekreative tillokkelser, fordi såvel skoven som stranden hørte under det gods, hvis bygninger i dag er tilholdssted for arkæologer og etnografer fra Aarhus Universitet sammen med det forhistoriske museum, hvor blandt andet Grauballemanden kan besigtiges.

Byrådet på indkøb

Hvad der også tilskyndede bystyret til at indlede forhandlinger med godsets ejer, Bothilde Dahl, var forlydende om, at et konsortium havde planer om at købe Moesgård strand med henblik på at opføre et badehotel. Da Bothilde Dahl, enke efter Frederik Dahl, som døde i 1928, stillede sig imødekommende over for det kommunale ønske, kunne borgmesteren, der også var kendt som "smeden" på baggrund af sit tidligere håndværk, på et byrådsmøde den 28. marts 1935 forelægge et forslag om, at man erhvervede et areal på 50 hektarer omfattende stranden og skoven frem til Giber-åen. Købssum: 230.000 kr. !

Udover købet, som blev tiltrådt, havde kommunen også opnået betinget forkøbsret til hele godset. Et par måneder senere troppede en delegation med borgmesteren i spidsen op ved godset, hvor papirerne blev underskrevet, inden handelen blev beseglet med en frokost. Blandt de tilstedeværende var dommerfuldmægtig Svend

Da Bothilde Dahl i 1935 havde overdraget godset Moesgaard med tilhørende arealer til Århus Kommune, lod hun sig forevige sammen med en delegation anført af borgmester H.P.Christensen. Til højre den daværende dommerfuldmægtig og senere borgmester Svend Unmack Larsen.

Unmack Larsen, der overtog borgmesterkæden i 1946, og under hvis "regeringstid" de kommunale opkøb af skovene syd for Århus fortsatte. Det skete ved erhvervelsen af Fløjstrupskoven på 208 hektarer og gården Mariendal på 76 hektarer.

Mens den kommunale overtagelse af stranden og skoven ved Moesgård forløb ret problemløst, trak det ud med erhvervelsen af selve godset med omkringliggende marker. Bothilde Dahls søn, Thorkild Dahl, gik først med til at sælge i 1960, men Århus Kommunes forkøbsret kunne ikke tages i anvendelse som følge af det såkaldte indlemmelseskrav. (I stedet blev det amtet og de omkringliggende omegnsskommuner, der i fællesskab købte godset og efterfølgende etablerede museet. Først ved kommunesammenlægningen i 1970 kom Århus Kommune til at stå som ejer af det samlede rekreative område omkring det gamle gods.

Gammel Moesgård

En af de første ting, der blev foretaget fra kommunal side efter overtagelsen af stranden ved Moesgård var at udarbejde en plan til sikring af kysten ved opførelse

af høfder, hvilket bidrog til at forbedre stranden i kraft af tilsanding. I de mellemliggende 67 år er der sket yderligere forbedringer, der har medvirket til at befæste Moesgårds position som badested sammen med de attraktioner, som godsets hovedbygning, museet og traktørstedet Skovmøllen udgør.

Tilsyneladende har der altid eksisteret en sammenhæng mellem Moesgård og Skovmøllen. I hvert fald fik Bjørn Kaas så tidligt som i 1570 skøde på begge besiddelser. Men Moesgårds historie kan føres tilbage til begyndelsen af 1300-tallet. På vejen til Fløjstrup ikke langt fra Giber-åen afslørede udgravninger i 1998-99 omridset af en bygning, som nu går under betegnelsen Gammel Moesgård. Samme sted blev også fundet metalgenstande, blandt andet mønter, fra samme tidsalder. Betegnelsen Moesgård forekommer også i middelalderlige skrifter. Der herskede på det tidspunkt ufred i landet, og det rummer formodentlig forklaringen på, at Gammel Moesgård blev opført i et sumpet område, som gjorde gården lettere at forsvare.

Marselis-epoken

Mens Moesgård under slægten Gyldenstjerne havde status af hovedgård, blev den senere degraderet til fæstegård. Hovedgårde kendetegnes ved, at de havde forskellige privilegier i forhold til almindelige gårde. For at blive hovedgård forudsattes blandt andet, at adelige personer slog sig ned på gården eller lod denne drive af en foged. For privilegierne, der indebar skattefrihed, fulgte personen og ikke gården.

Gennem sin 600-årige historie har Moesgård haft et utal af ejere. En af dem var den hollandske storkøbmand Gabriel Marselis, der var med til at finansiere Christian IVs svensker-krige. Da kronen ikke var i stand til at indfri gælden, overdrog den næste danske konge, Frederik III, noget af rigets gods til kreditorerne. Det var baggrunden for, at Gabriel Marselis fik overdraget Havreballegård med tilhørende skove, der senere blev til baroniet Marselisborg. Gabriel Marselis, som blev boende i Holland, købte også gårdene Skumstrup og Moesgård, der blev overdraget til sønnen Vilhelm, som i modsætning til faderen slog sig ned ved sine besiddelser. Det forklarer samtidig, at Skumstrup fik navneforandring til Vilhelmsborg samtidig med, at ejeren blev adlet under navnet Gyldenkrone – eller Güldencrone i den fortidige version.

Fiskerens rolle

Det var også under Gyldenkrone-epoken, at godset Moesgårds nuværende hovedbygning blev opført i 1776-78 med J. Chr. Suber som bygmester. I sin glansperiode udgjorde godset sammen med de omkringliggende mindre gårde et helt samfund med et stort folkehold, der beskæftigede sig med landbrug, skovdrift, fiskeri og teglværk. Til at forestå fiskeriet, der foregik både ved kysten, i åen og i godsets damme i parken blev der i 1851 indgået en kontrakt med Jørgen Pedersen Bonde. Denne forpligtede sig til at aflevere fangsten af sild, ålehummere og ørreder til godset, men måtte beholde 10 pct. til sin egen husholdning eller salg. Desuden kunne han selv disponere over alle fisk, der ikke omfattede de nævnte arter. Til at forsyne både godset og sig selv havde Jørgen Pedersen to robåde og bundgarn. Udover sin del af fangsten blev han aflønnet med fem tønder

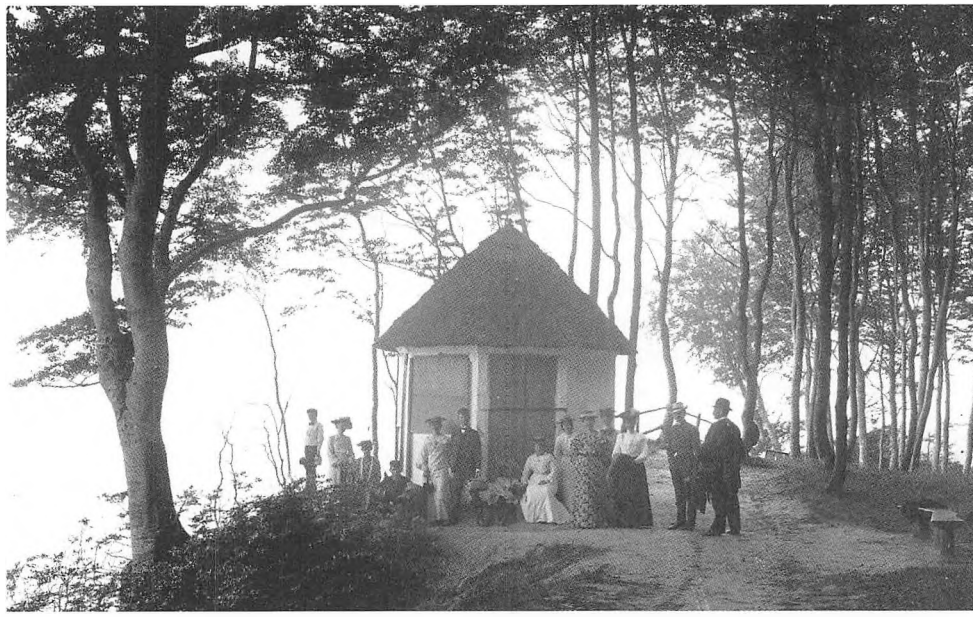

Selv om det var usømmeligt at bade fra åben strand, gik mange udflugtsture til Moesgård. Pavillonen var tidligere placeret syd for Abelshoved

rug og fem tønder byg – på årsbasis – samt en ko "fodret og græsset".

Fra 1855 boede godsets fiskere i det hus, der fortsat ligger, hvor åen løber ud i bugten. At forholdene i fiskerhuset kunne være trange, vil fremgå af, at Jørgen Vestergaard havde både en kone og 11 børn at forsørge. En af sønnerne, Søren, afløste faderen i midten af 30'erne og stoppede først i 1975 i en alder af 79 år. På det tidspunkt var huset forlængst blev et kommunalt anliggende, og efterfølgende blev det lejet ud til en keramiker. Nu bebos fiskerhuset af en håndværker med tilknytning til Moesgård.

Usømmeligt badeliv

Det er ved samme fiskerhus, en stemningsfuld spadseretur fra Skovmøllen og langs åen afsluttes. Og det er også her, sommerens muntre badeliv udfolder sig. At dette antager andre former end for 100 år, vil fremgå af, at herredsfoged Grundtvig i Ning Herred dengang udstedte forbud mod badning fra åben strand mellem Ørnereden og Moesgård og videre sydpå. Baggrunden for dette forbud vil i dag mest af alt appellere til mild overbærenhed, men blev dengang taget yderst alvorligt.

På det tidspunkt, hvilket vil sige ved indgangen til 1900-tallet, var århusianske familier i stigende grad begyndt at henlægge søndagens udflugtstur til stranden. Her lejrede man sig i sandet med madkurve og drikkevarer. Men uanset varmegraderne dristede ingen sig til at smide tøjet og gå i vandet. Hvis man ville bade på sømmelig vis, måtte det ske fra et badehus med omklædningsmuligheder. Men da

den badeanstalt, som konsul Wulff havde drevet, blev lukket i 1906, måtte folk, som ikke ville benytte den offentlige fribadeanstalt på Strandvejen, bevæge sig helt ud til Ørnereden for at finde et badehus. Og situationen blev ikke bedre af, at de badendes påklædning – eller rettede sagt mange på samme – gav anledning til betydelig forargelse.

Forargelsen blev ikke mindre, da et kommunalt projekt kom på dagsordenen i byrådssalen. To medlemmer af skovudvalget foreslog efter en eskursion til stranden, at der blev opført en permanent badeanstalt ved Ørnereden. Pris 4.000 kr. Det mest opsigtsvækkende ved forslaget var, at det var baseret på, at damer og herrer kunne bade sammen, når de havde iført sig badedragter i hver sit aflukke. Et kvindeligt byrådsmedlem, Dagmar Petersen, hørte til de ivrigste fortalere og kunne henvise til erfaringer fra USA, hvor det gik udmærket med at lade de to køn bade sammen.

Trouville

Til gengæld skortede det heller ikke på indignerede indsigelser fra anden side, hvilket skabte en følelsesladet debat i de lokale aviser, hvor der i nogle indlæg blev talt om sodoma og gomorra. Men i den sidste ende stod badeanstalten Trouville klar, og på baggrund af den reklame, polemikken havde givet stedet, var interessen skuffende. Billetprisen 10 øre - dog 25 øre, hvis man ville leje badedragt og håndklæde – var ellers ikke egnet til at holde folk borte. Og hertil kom, at den nye badeanstalt ikke afholdt folk fra at bade fra åben strand. I takt med, at et mere liberalt syn på strandbadning bredte sig, besluttede det kommunale skovudvalg i 1935 at tillade badning langs Marselisborgskoven – men i rimelig afstand fra badeanstalterne. Alligevel sank behovet for disse – ikke mindst efter byens erhvervelse af Moesgård strand. I 1943 blev den stærkt forfaldne badeanstalt ved Ørnereden nedlagt, og syv år senere led en anden badeanstalt ved Varna samme skæbne. Derimod blev cykelstien til Moesgård strand gjort bredere.

Når soldyrkere af begge køn og i skøn samdrægtighed kaster sig i bølgerne ved Moesgård og hermed markerer, at badesæsonen er indledt, kan der være grund til at sende Bothilde en venlig tanke.

Skovmarken blev byens største park

Siden indvielsen for 77 år siden har Marselisborg Mindepark hævdet sin position som en af århusianernes foretrukne tumlepladser, der bruges på alle årstider.

Det er her, familierne slår sig ned i græsset med frokostkurv og termokaffe. Det er her, eksamenslæsningen henlægges til, når ellers vejret indbyder til det – og det er også herfra, det ene motionsløb efter det andet sendes af sted. Og alligevel er der kun tale om fremhævelse af nogle af de anvendelses-muligheder, der knytter sig til Marselisborg Mindepark. Hermed er det samtidig mere end antydet, at byens største parkområde på 15 hektarer bliver brugt af århusianerne. Og selv om det veltrimmede græsareal med den storslåede udsigt til bugten har størst søgning i den varme tid, er tilstrømningen også markant, når det er kælkeføre.

Der er derfor god grund til at sende Dansk Samvirke en venlig tanke. For det var reelt denne sammenslutning af udenlandsdanskere, der ikke havde glemt deres gamle fædreland, som tog initiativ til etableringen af Mindeparken i 1924-25. En park, der udover monumentet for mere end 4.000 faldne soldater fra 1. verdenskrig også omfatter Rømerhaven og Donbækhusene.

Da kronprinseparret Christian og Alexandrine for 100 år siden tog det nyopførte Marselisborg Slot i besiddelse, havde det senere regentpar udsigt til en pløjemark, der gik under betegnelsen Skovmarken, og som tidligere havde hørt til herregården Louisehøjs jorder. I de følgende år blev der fremlagt flere planer for markens anvendelse – blandt andet et byggeri, som ville have delvis ødelagt den kongelige udsigt på slottet.

Det var derfor på et belejligt tidspunkt, at Dansk Samvirke rettede henvendelse til Århus Kommune. Samvirket ønskede at erhverve en grund, der dels kunne anvendes som samlingssted og dels til oprettelse af mindesmærker for danske, der havde udmærket sig i udlandet. Under de efterfølgende forhandlinger blev der peget på Skovmarken som en mulighed, og det forringede ikke projektets udgangspunkt, at en komité til fremme af sagen mødte frem med 100.000 kr. til parkens anlæggelse og 50.000 kr. til mindesmærker. På denne baggrund gik et byrådsflertal ind for parkprojektet, selv om der også var modstandere.

Første forslag forkastet

Under det videre forløb dukkede et alternativt forslag til parkens indretning op. Forslaget gik ud på, at mindesmærket i

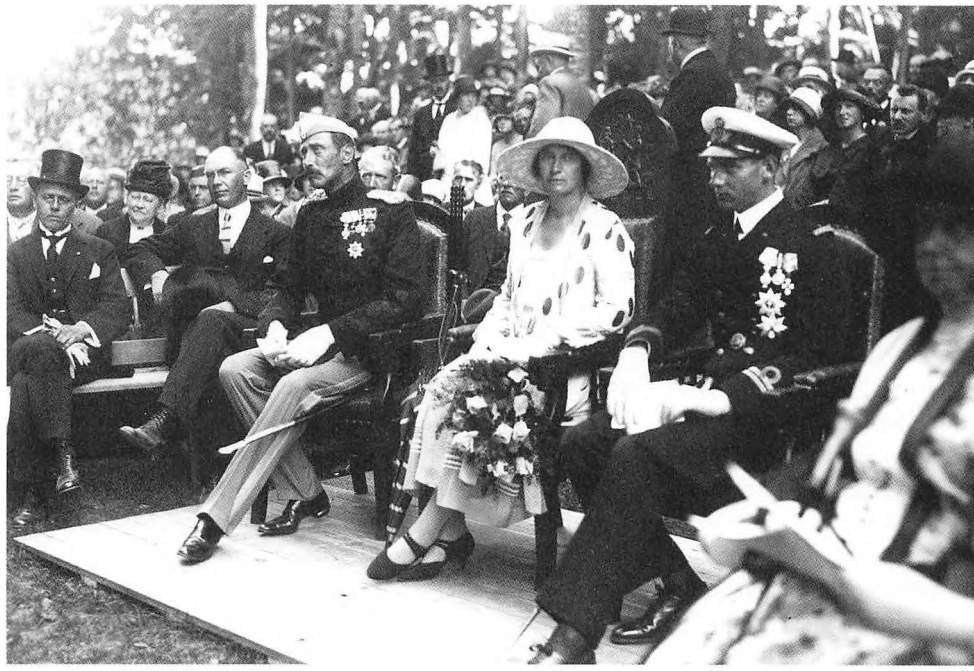

Kong Chr. X, dronning Axandrine og kronprins Frederik overværer sammen med tusindvis af århusianere Marselisborg Mindeparks indvielse

stedet skulle koncentreres om de faldne sønderjyder fra 1. verdenskrig, hvilket samlede almindelig tilslutning. En kreds af forældre til de faldne soldater dannede en ny komité, og i efteråret 1924 var man nået så langt i beslutnings-processen, at stadsgartnerens stab kunne indlede arbejdet med at omdanne Louisenhøjs tidligere mark til et parkanlæg.

Allerede året efter var man så langt fremme, at der kunne gøres klar til en indvielse den 5. juli – dagen efter danskamerikanernes traditionelle fest i Rebild Bakker. Mange af deltagerne fra Rebildstævnet fortsatte derfor til Århus for at være med til Mindeparkens indvielse. Udover de mange tilrejsende fremgår det af datidige avisreferater, at en snes tusinde århusianere var til stede sammen med regentparret.

Men den nyindviede Mindepark havde langtfra den arkitektoniske udformning, som kendes i dag. Det monument, der danner baggrund for parkens navn, blev allerede forberedt i 1923, da arkitekt Chr. Frühstück Nielsen i samarbejde med konsulent M.P. Drecher tog fat på at realisere dyrlæge K. Nielsen-Sorrings idé om at rejse et mindesmærke for verdenskrigens faldne sønderjyder, der havde måtte kæmpe på tysk side.

Men i den sidste ende blev det ikke Frühstück Nielsens forslag, som bystyret gik ind for. I stedet blev der i forlængelse

af en beslutning om at rejse et mindesmærke udskrevet en arkitektkonkurrence, som i efteråret 1925 affødte 70 forslag.

Den enlige sygeplejerske

Året efter besluttede en nedsat komité at anbefale en løsning udformet af billedhuggeren Axel Poulsen og arkitekt Axel Ekbjerg, der efterfølgende arbejdede i seks år på at skabe det store monument, som kom til at bestå af fire relieffer i en cirkelrund gård. Som følge af forbindelsen mellem det franske Euvillestenbrud og slagmarken ved Verdun med nogle af verdenskrigens største ofre valgte man at udføre reliefferne i kalksten fra Euville.

Axel Poulsens relieffer skildrer i naturalistisk form krigens forløb i fire faser: Udmarchen, slagmarken, freden og hjemkomsten. Med fremhævelse af den konflikt, som de unge sønderjyder ufrivilligt befandt sig i. Den 4 ½ meter høje mur er mellem reliefferne påført navnene på mere end 4.000 soldater med anførelse af, hvor og hvornår de faldt. Blandt navnene på de mange mænd, som ikke overlevede krigens gru, findes også en enkelt kvinde – sygeplejersken Johanne Marie Ohrt, der døde den 8. marts 1915, mens hun arbejdede frivilligt på et lazaret i Østpreussen. Sygeplejersken blev smittet af de dysenterisyge soldater, hun plejede.

Parkens kontraster

Da monumentet blev afsløret i Mindeparken 1. juli 1934, samlede det igen en stor menneskeskare, der domineredes af sønderjyske krigsveteraner, som kom til Århus i syv særtog. Også kongefamilien var til stede ved højtideligheden. Selv om verden siden har oplevet en ny krig, og selv om de blodige begivenheder i 1914-18 ikke siger den yngre generation ret meget, besøges monumentet fortsat af mange. Desuden markeres 1. verdenskrigs våbenhviledag den 11. november 1918 hvert år med en højtidelighed i Mindeparken. Kontrasten mellem den gru, som det cirkelformede monument fastholder, og det muntre folkeliv, som rører sig i parken, er udtalt.

Efter Mindeparkens anlæggelse var der fortsat reserveret et mindre areal i parkens nordlige del langs Carl Nielsens Vej til villabebyggelse efter de oprindelige udstykningsplaner, som kunne føres tilbage til 1902. Selv om en bebyggelse her i modsætning til tidligere byggeplaner ikke ville genere udsigten fra slottet, var det alligevel den almindelige opfattelse, at det ikke ville være hensigtsmæssigt at bygge så tæt ved den nye park. Det fik repræsentantskabet for Mindeparken til at forelægge en plan for byrådet med forslag om at indrette en blomsterpark. Hensigten var at skabe en blomstrende kontrast til Mindeparkens store græsareal.

Rømerhaven

Byrådet tilsluttede sig idéen, og den tidligere direktør for Otto Mønsteds margarinefabrik, Chr. Rømer, der også havde været aktiv under Mindeparkens tilblivelse, skænkede 30.000 kr. til etablering af en blomsterhave, som blev anlagt i 1930. Når stedet siden har nydt betegnelsen Rømerhaven, refererer det altså ikke til den berømte astrolog af samme navn.

Senere testamenterede Rømerfonden yderligere midler til Mindeparken, hvilket gav mulighed for at anlægge en anden blomsterhave bag de to Donbækhuse ud

Ni år efter Mindeparkens åbning var denne igen ramme om en indvielse. Denne gang af monumentet for de mere end 4.000 faldne sønderjyder fra 1. verdenskrig. Her ses en kransenedlæggelse (Foto: Lokalhistorisk Samling)

mod Oddervej og med rhododendron som dominerende element. Et relief, der bærer ægteparret Severine og Chr. Rømers navne, erindrer om deres økonomiske donation til havens tilblivelse.

Donbækhusene

Før Mindeparkens anlæggelse, men efter at have fået overdraget Marselisborg Slot forpagtede prins Christian den del af den daværende Skovmark, som blandt andet omfattede de to Donbækhuse. Det er vanskeligt at fastslå baggrunden for denne betegnelse, men det er nærliggende at formode, at der tidligere løb en bæk forbi de to huse, som har en lang historie. Selv om de ikke var store, var der alligevel indrettet to lejligheder i hvert hus. Tre af lejlighederne havde Marselisborgskovens tidligere ejer, minister og godsejer H.P. Ingerslev på livstid overdraget arbejderfamilier som kvittering for lang og tro

tjeneste på godset. Den fjerde lejlighed kunne prinsen derimod disponere over og udleje.

Det ældste af Donbækhusene kan føres tilbage til 1828 og blev opført af en af baron Gersdorffs landarbejdere, Rasmus Olsen. Med huset fulgte tre tønder land, og Rasmus Olsens årlige leje androg fem rigsdaler. Men i dette lejemål indgik en bestemmelse om, at han skulle arbejde gratis én gang om ugen på godset Marselisborg. Da Rasmus Olsen døde i 1843, blev lejemålet overtaget af kromanden på Frederikshøj, Niels Toftnæs, der senere blev afløst som kromand af H.P. Danielsen. Det var i denne periode, at det andet af Donbækhusene blev opført og anvendt som bolig af Marselisborgs tjenestefolk. Op gennem 1900-tallet var det fortrinsvis skovarbejdere, der beboede de to stråtækte huse, hvis mangelfulde forhold i den sidste ende førte til, at de overgik til at fungere som materiale- og opholdsrum for den kommunale naturforvaltning.

Teglværket

Der knytter sig også den interessante detalje til arealet ved Donbækhusene, at der næsten samtidig med opførelsen af det ældste af husene også blev etableret et teglværk, som blandt andet leverede sten til hovedbygningen til Jægergården, som fortsat er beliggende i Jægergårdsgade. Teglværket, der bredte sig over et areal på halvanden tønde land, var i anden halvdel af 1800-tallet kendetegnet af periodisk drift, som ofte var konjunkturbestemt. Men der blev fremstillet teglsten ved Donbækhusene helt frem til begyndelsen af det efterfølgende århundrede, hvilket vil fremgå af, at der endnu i 1908 lå en tørrelade omtrent på det sted, hvor Mindeparkens monument senere blev opført.

Det var unægteligt et andet landskab, kronprins Christian kunne skue ud over, da han fik overdraget Marselisborg Slot. Men Donbæk-husene ligger, hvor de altid har ligget. Et af dem nedbrændte ganske vist for nogle år siden, men blev genopført.

Gaden, der opstod på en udbrændt tømmerplads

Ved anlæggelsen af Molsgade for mere end 100 år siden flyttede borgmester Vestergaard ind i en herskabslejlighed i samme hjørneejendom, hvor Dansk Metal nu holder til.

Århus er ikke nogen helt ubetydelig museumsby. Listen over lokale museer er faktisk ganske omfattende. Når nogle er mere synlige end andre, har det formodentlig noget med markedsføringen at gøre. Men også andre forhold forklarer, hvorfor eksempelvis Den Gamle By kan opvise større besøgstal end Plakatmuseet.

For at blive ved synlighedstemaet: Hvor mange er klar over, at Århus også har et Spejdermuseum ? Men sådan forholder det sig rent faktisk. Museet kan lokaliseres på hjørnet af Molsgade og Helgenæsgade i den nordlige bydel, og når markedsføringen indskrænker sig til en automatisk telefonsvarer, har det formodentlig sammenhæng med, at åbningstiden indskrænker sig til lørdage fra kl. 10-13 – eller efter nærmere aftale.

Spejdermuseet blev etableret i 1989 ved et samarbejde mellem Det Danske Spejderkorps, KFUM- og KFUM-spejderne samt Sct. Georgs Gilderne. Museet er indrettet i tre forretningslokaler, som tidligere har rummet både et bageri, en slagter og en rulleforretning. Blandt de tusindvis af effekter, som er samlet sammen siden museets etablering, er flere klenodier. Det gælder eksempelvis en medalje fra De olympiske Lege i Stockholm 1912, da spejderne gav opvisning. Desuden findes effekter fra den første landslejr på Kalø i 1913.

"Hvis ikke Spejdermuseet var blevet oprettet, ville mange ting, som vi har fået overdraget, være forsvundet", siger en repræsentant for museet, Aksel Sløk. Museet, hvis indgangsparti er tegnet af Harald Borges, selv tidligere spejder, besøges også af personer, der forsker i spejderbevægelsens historie, og af studerende fra universitetet, som forbereder opgaver om samme tema.

Ildens hærgen

Når Molsgade er betydeligt yngre end de to gader, den forbinder, Mejlgade og Knudriisgade, har det en særlig forklaring. Hvor Molsgade i dag er beliggende på bykortet, lå frem til 1899 Jacobsen & Petersens tømmerplads, som også omfattede Kaløgade og Helgenæsgade. Men tømmerpladsen fik et trist endeligt. Da Århus var på vej ind i 1900-tallet, opstod der ild i et hjørne af lageret, og inden slukningsmandskabet nåede frem, var

Bilerne havde endnu ikke holdt deres indtog i Molsgade. Købmanden på hjørnet af Knudriisgade er til gengæld blevet et af de mange ofre for butiksdøden. I baggrunden Mejlborg.

hele tømmerpladsen omspændt af flammer, som ikke savnede næring.

Da ilden omsider døde ud, frembød såvel tømmerplads som det omkringliggende kvarter et sørgeligt syn. Tømmerlageret var ikke ene om at være gået op i flammer. Et savskæreri, en del bygninger og købmandsgårde havde lidt samme skæbne sammen med det nyopførte Mejlborg-kompleks, der i kraft af sine arkitektoniske kvaliteter udgjorde kvarterets stolthed. I alt nedbrændte 19 bygninger ved den største brand i Århus i nyere tid.

Mejlborg blev genopført stort set i sin gamle skikkelse ved Mejlgades udmunding i Østbanetorv, men sideløbende med denne proces blev Molsgade i 1900-01 anlagt sammen med Helgenæsgade og Kaløgade. Baggrunden for denne bymæssige tilvækst var dels dikteret af et ønske om at give den genopførte Mejlborg et arkitektonisk modspil og dels af det behov for nye boliger, som den fortsatte befolkningstilvækst skabte.

Ganske vist var det århusianske indbyggertal ved indgangen til 1900-tallet kun på 50.000, men i denne periode voksede det i kraft af industrialiseringen med ca. 3.000 om året. Derfor blev der bygget på kraft – også i den nyanlagte Molsgade, hvor der opstod en randbebyggelse i 4 ½ etager, som det var tilfældet med mange

af de beboelseskarréer, der refererer til denne periode.

Mejlborg fik modspil

Udlejningsejendommene i Molsgade blev primært opført af håndværksmestre, der efterfølgende afhændede dem. Der var i vid udstrækning tale om bygninger i røde teglsten og inspireret af tidens renæssancepræge arkitektur med facadedetaljer og refendfugede underetager. Ikke mindst hjørneejendommene blev der gjort noget ud af med karnapper, tårne og spir. Mejlborg udgjorde herefter ikke længere kvarterets eneste "borg".

Ikke mindst de to hjørnebygninger ved Molsgades indgangsparti på den anden side af Mejlborg er værd at tage i nærmere øjensyn. Djursborg opført i 1900 af snedkermester Holmbo Rasmussen er forsynet med gadenummer 1. Bygningens konsolbårne hjørnekarnap afsluttes af et tårn med et skiferbelagt spir. De pudsede vinduesindfatninger fra 2. til 4. etage er delvis udført som pilastre og indrammer en dekoreret brystning under 3. etages vinduer, som er afsluttet med en dekoreret segmentfronton. En bygning fra en periode, da der blev praktiseret håndværkskunst.

Det samme kommer til udtryk på det modsatte hjørne i nr. 2, som er tegnet af en af epokens fremtrædende arkitekter R. Frimodt Clausen. Af bygningens 12 fag vender de 7 ud mod Molsgade, som beplantningsmæssigt ikke er noget grøn gade. For at ændre en smule ved dette forhold har de nuværende ejere fra Dansk Metal forsynet de konsolbårne altaner med blomsterarrangementer. Da hjørneejendommen var nyopført for 100 år siden, lagde borgmester Vestergaard med "herskab og tjenestefolk" beslag på en 7 værelses lejlighed. Vi vender tilbage til Vestergaard, som var fra en tid, da borgmestre ikke var folkevalgte, men udnævntes af kongen.

Æstetik og vandalisme

Selv om Molsgade ikke måler mere end 100 meter i længden, er den alligevel forsynet med to sidegader, hvis det er relevant at anvende denne betegnelse om Kærlighedsstien, der repræsenterer kvarteret eneste grønne element. Men under alle omstændigheder har det skabt grundlagt for flere hjørneejendomme, og gadens flotteste af denne art finder man i nr. 9 ved Helgenæsgade. Ejendommen, opført i 1902, har konsolbåren hjørnekarnap og et barokinspireret tårn med skiferbelagt spir. Mod Helgenæsgade er huset forsynet med en pudset karnap med pyramidetag. Også her bidrager dekorationer til et flot helhedsindtryk.

Naboejendommen, der bærer navnet Molsbo, hører til de bygninger, som er blevet ændret undervejs. I 1913 blev den forsynet med mansardkviste. Selv om Molsbo arkitektonisk ikke tåler sammenligning med hjørneejendommen i nr. 9, rummer den alligevel detaljer, der er et nærmere studie værd, og som falder pænt i tråd med gadens øvrige udsmykning. Samtidig forener bygningen gammelt og nyt ved på bagsiden at være forsynet med en tilbygning, som indgår i et ganske charmerende gårdhavemiljø ved Kærlighedsstien.

Butiksdøden er heller ikke gået sporløs gennem Molsgade, hvilket flere tilmurede butiksindgange, som nu er indrettet til

beboelse, vidner om. Denne ændring er ikke i alle tilfælde faldet ubetinget heldig ud. Men det værste eksempel på mishandling af en 100 år gammel bygning finder man alligevel på den side af Mejlborg, som vender ud mod Molsgade. Her har man muret et vinduesparti til, hvilket tangerer den rene vandalisme !

Kvindedominans

Da de første beboere for godt 100 år siden flyttede ind i den nyopførte ejendom i Molsgade 2, gjorde to forhold sig gældende. For det første var størsteparten af dem indvandret fra landet og arbejdere lokket til af den voksende industrialisering – og for andet var kvinderne i klart flertal. Af de 30 personer, som boede i nr. 2, var 19 kvinder. Det sidste havde sammenhæng med, at der var tale om herskabelige lejligheder, som i tre tilfælde rummede syv stuer og værelser. Der var derfor behov for "tjenende ånder", og da lønningerne ikke mindst hos kvinderne var yderst beskedne, talte borgmester, konferensråd F.C.B.S Vestergaards husholdning tjenestepigerne Mathilde og Sørine.

Samme billede tegnede sig hos oberstløjtnanterne Rantzau og Munthe, der beboede lejlighederne ovenpå borgmesteren. Huslejen for de store lejligheder androg 1.200 kr. – vel at mærke årligt. Med den relevante tilføjelse, at de to officerer, der gjorde tjeneste ved 3. dragonregiment, havde en årsløn på ca. 5.000 kr. Men så var lejlighederne efter datidige forhold komfortabelt indrettet med nyindlagt centralvarme, varmt vand, elektrisk lys og gas samt toilet med kloset. Ekstravagance af denne art var ukendt i størsteparten af den århusianske boligmasse.

Trængsel i de små hjem

Boligejendommene i Molsgade blev opført i en af lokalhistoriens største byggeperioder. Faktisk skulle man helt frem til 1934, før byggeriet i førstnævnte periode blev talmæssigt overgået. Karakteristisk var også, at der under det byggemæssige boom omkring 1900 i stigende grad byggedes i højden. Indtil det tidspunkt var der gennemgående blevet opført mindre huse med 3-4 lejligheder. Men efterfølgende kom de nyopførte 4 etagers ejendomme til at rumme 8 lejligheder. Derimod antog villabyggeriet beskedne dimensioner og foregik i modsætning til etageejendommene efter bestilling. Med århundredskiftet udgjorde villaerne kun én procent af det samlede byggeri, og man skulle helt frem til den anden side af 1. verdenskrig, før villaerne fik betydning for den samlede boligmasse.

Lejlighederne i Molsgade 2 var ved opførelsen på ingen måde repræsentativ for boligstandarden. Der blev gennemgående opført små lejligheder på to-tre værelser, som i 1901 androg 80 pct. af det samlede nybyggeri. Når dette boligbillede sammenholdes med, at de små lejligheder gennemgående rummede børnerige familier, er det mere end antydet, at forholdene var mere end trange. Senere, da byggeriet gik i stå, udviklede det sig i mellemkrigsårene til den værste bolignød i byens historie.

Byrøddernes klapjagter

Neden for borgmester Vestergaards herskabslejlighed i Molsgade – tæt ved den tidligere byport - havde en del af byens hestetrukne kapervogne holdeplads. Herfra kunne århusianske familier tage på

søndagsudflugt til Riis Skov. Og netop denne skov, der i modsætning til den privatejede Marselisborgskov havde været tilgængelig for befolkningen gennem århundreder, kom til at spille en rolle, mens Vestergaard varetog rollen som byens førstemand. Her tænkes på det kapitel, som af eftertiden er fastholdt som byrådets klapjagter i Riis Skov.

Klapjagterne blev i 1880'erne iværksat af et medlem af byrådets skovudvalg. Men det skete til stor fortrydelse for det konservative byrådsmedlem J.M. Mørk, og da denne samtidig var redaktør for Aarhuus Stiftstidende, kom byrådsjagten i Riis Skov i de følgende år til at præge avisens spalter. Også i byrådet gik bølgerne højt, når den årlige klapjagt blev bragt på bane, hvilket formodentlig var baggrunden for, at vedtagelsen af jagterne fandt sted på de lukkede møder.

Alligevel optog byrådets årlige klapjagt den lokale presse, der delagtiggjorde læserne i udbyttet. Byrådsjægernes træfsikkerhed var ikke altid lige udtalt, og at det ikke var helt ufarligt at være klapper, vil fremgå af, at udbyttet i 1898 blev opgjort til "to harer, en rævrød kat – og en dreng fra Vejlby". Sidstnævnte slap dog med et skud hagl i buksebagen. Sagen blev bragt ud af verden ved, at de uheldige jægere skillingede sammen til et par nye bukser til drengen.

Også udbyttet af jagten i 1907 vakte opsigt, fordi udbyttet omfattede "en hare og en postfuldmægtig". Sidstnævnte måtte forlade jagten med en halv snes hagl i kroppen, men kunne alligevel dagen efter registreres i gadebilledet.

At jagterne fortsat optog sindene i byrådet, kan læses af et referat fra 1909, da det med 7 stemmer mod 6 blev besluttet at opretholde jagterne.

Borgmester Vestergaard må formodes at have bidraget til det spinkle flertal. I hvert fald nævnes han blandt deltagerne i de omdebatterede jagter, hvis primære sigte var at nedbringe rævebestanden i Riis Skov.

Kartoneventyret i admiralens gade

Niels Juels Gade blev opført i flere etaper, hvilket byggestilen vidner om.
Men Jyllands Papir-Værk udgør et kapitel for sig.

I betragtning af, at Niels Juel (1629-97) har indskrevet sig i historien som en af Danmarks største søhelte, må hans tilstedeværelse i admiralkvarteret på Trøjborg siges at være velbegrundet. Den vej mod tinderne, der kendetegnede Niels Juels karriere til søs, kan med god vilje også overføres til den gade, som han har lagt navn til.

Fra sit udgangspunkt ved Dronning Margrethes Vej, hvor der er spærret for både ind- og udkørsel, går det til stadighed opad i Niels Juels Gade frem til udmundingen i Aldersrovej. Undervejs skifter arkitekturen flere gange karakter, hvilket skal ses i sammenhæng med, at gaden er anlagt i flere etaper. Samtidig er turen op til toppen ad admiralens gade anstrengelserne værd, fordi den åbenbarer en flot udsigt til skoven og bugten på den anden side af Dronning Margrethes Vej.

Trøjborgs grundlæggelse i slutningen af 1800-tallet knytter sig i vid udstrækning til tre personer, som ejede de arealer, hvor den nordlige bydel opstod. De tre jorddrotter var fæstemand Anders Hansen, slagtermester J.M. Ziegler og fabrikant Viggo Ormslev. Niels Juels Gades tilblivelse er primært relateret til de to førstnævnte. Den 24. september 1896 godkendte myndighederne en ansøgning fra J.M. Ziegler om anlæggelse af en gadestrækning fra Dronning Margrethes Vej til Tordenskjoldsgade. Samtidig ansøgte Viggo Ormslev om en videreførelse af gaden på sin grund frem til Aldersrovej, men måtte vente et par år, inden der blev givet grønt lys for gennemførelse af denne del af projektet.

Stoppet af byggekrise

Men anlæggelsen af Niels Juels Gade var ikke ensbetydende med, at de første beboere, som slog sig ned i det nye kvarter, kunne færdes på en trafikvenlig vej. Alligevel måtte man vente i en halv snes år, inden der i 1906 efter vedvarende pres fra Trøjborg Grundejerforening blev taget skridt til at brolægge strækningen fra Dronning Margrethes Vej til Willemoesgade. Herefter skulle man helt frem til 1935, inden der igen skete betydelige ændringer i gaden i form af en hævelse af kørebanen på det sidste stykke frem til Aldersrovej.

Sideløbende med nævnte forbedringer af Niels Juels Gade som trafikåre tog

bebyggelsen form, selv om også denne i tidsmæssig henseende kendetegnedes af en ujævn kurve. I de første år frem til 1902 blev der opført 32 ejendomme frem til Willemoesgade, men herefter gik byggeaktiviteten helt i stå, hvilket havde sammenhæng med den krise, som branchen oplevede under 1. verdenskrig, da det var næsten umuligt at skaffe byggematerialer. De ugunstige konjunkturer kunne mærkes på boligsituationen, som en overgang nærmede sig det katastrofale. Først ved indgangen til 30'erne ændrede billedet sig til det bedre, og i de følgende år fik gaden stort set sit nuværende udseendede – med undtagelse af den nordlige side af strækningen frem til Aldersrovej, hvor Jyllands Papirværk først i 1949 indledte en tilbygning af det tidligere Trøjborg Bryggeri's kompleks.

Prestige i navne

Det relativt lange bygningsforløb, der kendetegner Niels Juels Gade, præger de arkitektoniske stilarter, selv om størsteparten af gadens rødstensejendomme er opført i 4-5 etager. Samtidig hører de ældste ejendomme opført ved indgangen til 1900-tallet til de facademæssigt mest detaljerede i kvarteret. Detaljerne er renæssanceinspirerede og kommer til udtryk ved dekorerede og profilerede gesimser, sålbænke og brystninger samt refendfugede underetager.

Her som i andre gader fra samme tidsalder er der gjort meget ud af hjørnebygningerne, der i flere tilfælde er forsynet med karnapper, som afsluttes af tårne med spir. Det var også ret almindeligt at forsyne hjørnebygningerne med navne, som ofte relaterede til stedet. Navnene, der fremtræder i metalbogstaver eller er indridset i murværket, bidrog efter datidens opfattelse til at fremhæve bygherrens sociale position. Bygherrerne havde samtidig frit spil med hensyn til de navne, der stadig pryder hjørneejendommene, og som hverken skulle godkendes eller registreres. Stukkatører og stenhuggere savnede derfor ikke opgaver.

"Gyldenborg"s genbrug

Blandt hjørnebygningerne med tårne hører "Gyldenborg" på hjørnet af Niels Juels Gade og Gyldenborgsgade. Der knytter sig samtidig det historiske aspekt til ejendommen med mansardtag, at der ved opførelsen i 1910 var tale om genbrug af tømmeret, som havde været anvendt ved Landsudstillingen året forinden. Efter den store udstilling blev en betydelig mængde materialer udbudt. Herved blev en del konstruktioner fastholdt for eftertiden.

Andre hjørneejendomme i Niels Juels Gade forsynet med navne er "Trøjborghus" ved Dronning Margrethes Vej og "Tordenskjoldshus" ved Trøjborgs strøggade. Et kompleks af nyere dato er "Juelsgården" fra 1929 omfattende de tre ejendomme i nr. 15-19. De to yderbygninger er forsynet med mansard, mens den midterste er udformet som en risalit med gavlkvist.

I den øverste ende af Niels Juels Gade er beboelsesejendommene fra 30'erne, hvilket bekræftes af den funktionalistiske byggestil. Af mere ubestemmelig arkitektonisk karakter er den lange bygning, der dominerer gadens nordlige side mellem Willemoesgade og Aldersrovej, og som siden 1972 har rummet Aarhus Universitets Trøjborg-afdeling. Her lå

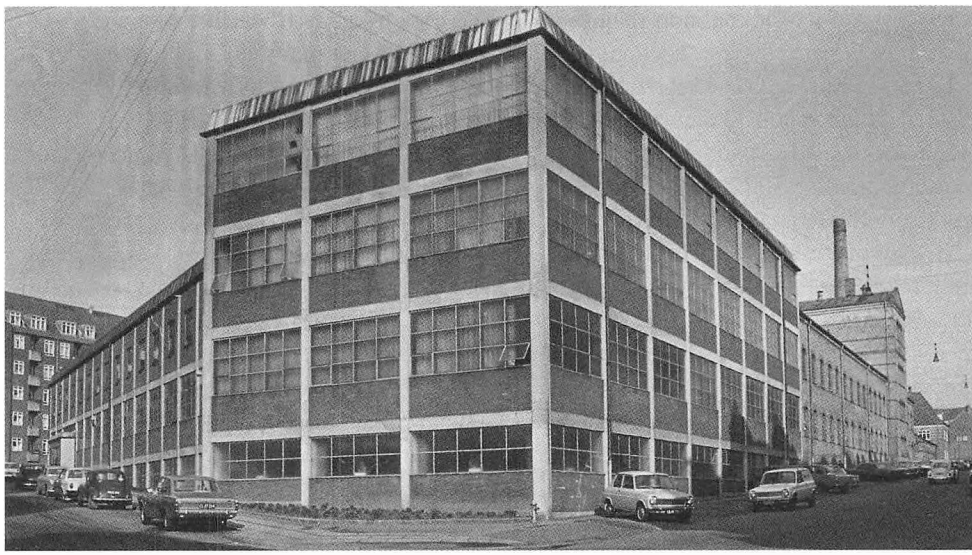

Jyllands Papir-Værk har skiftet både navn og tilholdssted siden epoken på Niels Juels Gade. I dag lægger universitetet beslag på bygningerne

i mere end en menneskealder Jyllands Papir-Værk, etableret i Randers i 1906 under firmanavnet Jydsk Papirlager. Efter at være blevet omdannet til aktieselskab fire år senere flyttede virksomheden til Otto Mønsteds fabrikslokaler i Niels Juels Gade/Willemoesgade. Selv om margarineproduktionen ophørte, blev relationerne alligevel fastholdt, fordi papirlageret blandt andet fremstillede margarinepapir.

Mælkekartonernes gennembrud

Efter i 1922 at have ændret navn til Jyllands Papir-Værk blev virksomheden otte år senere overtaget af Schouw-koncernen, men fastholdt sit firmanavn, hvilket skulle vise sig at være en fornuftig disposition. For i fortsættelsen var den århusianske filial en bedre forretning end det københavnske moderfirma. I konsekvens heraf flyttedes en stigende del af de samlede aktiviteter til Århus.

I midten af 1930'erne var virksomheden langt fremme i udviklingen af indpakning af rugbrød i vokspapir, men 2. verdenskrigs papirmangel lagde hindringer i vejen for en fortsat udvikling. I stedet blev vægten lagt på produktion af sort papir til mørkelægningsgardiner. Efter krigen indledtes en ekspansiv periode med den tilbygning, der skabte grundlag for en fordoblet produktionskapacitet baseret på en ny maskinpark. Det var i denne periode i 50'erne, at vokspapir blev taget i anvendelse til indpakning af rugbrød. Samtidig fik Jyllands Papir-Værk som den første virksomhed i Europa licens til fremstilling af Pure-Pak kartoner.

I 1959 blev de fysiske rammer på Trøjborg igen udbygget, og samtidig skabte

virksomheden grundlag for, at Kolding Andelsmejeri som det første i Danmark kunne levere mælk i kartoner. Men behovet for mere plads meldte sig med øget styrke, hvilket førte til køb af et areal på 100.000 kvm. i Lystrup. Her blev en ny virksomhed opført i flere etaper, inden det definitive opbrud fra Trøjborg fandt sted i 1972.

Siden 1986 har Jyllands Papir-Værk heddet Schouw Packing A/S, og produktionen er udelukkende baseret på Pure-Pak, mens den øvrige emballagevirksomhed er frasolgt.

Udover at Niels Juels Gade er spærret for ind- og udkørsel fra Dronning Margrethes Vej er der også truffet andre foranstaltninger, der har haft til formål at begrænse trafikken i gaden, og som derfor antager intern og fordelingsmæssig karakter. Men de nære relationer til Tordenskjoldsgade med de mange forretninger er samtidig årsag til, at der ikke mindst i dagtimerne er rift om parkeringspladserne i den mere end 100 år gamle gade, som blev navngivet i 1899.

Søhelten fra Køge bugt

Manden, som har lagt navn til Niels Juels Gade, blev som sin ikke mindre berømte admirals-kollega Peder Wessel, bedre kendt som Tordenskjold, født i Norge, selv om han var dansk. Men Niels Juels mor havde taget ophold i Christania (Oslo) som følge af uroligheder i Nordjylland, hvor faderen var lensmand.

Som 20-årig indledte den senere søhelt i 1649 sine studier i Sorø, men bestemte sig allerede året efter for en karriere i flåden. Han tog til Holland for at blive optaget i datidens bedste skole for søofficerer og deltog som kadet i Hollands krig mod England. I 1656 vendte Niels Juel tilbage til Danmark for at gøre tjeneste som hofjunker hos Frederik den 3. Da denne i 1657 afskedigede Chr. Lindenow som Holmens admiral, blev Niels Juel udpeget som hans efterfølger. Senere blev han underlagt rigsadmiral Henrik Bjelke og deltog i et søslag mod den svenske flåde ved Rügen.

Det blev ikke sidste gang, den unge søofficer kom til at krydse klinger med den svenske arvefjende. Men forinden fulgte udnævnelsen til admiral og vicepræsident i admiralitetet, og i 1668 kunne Niels Juel også kalde sig generaladmiral. Det var i denne egenskab, han skrev Danmarkshistorie ved 9 år senere at fremstå som sejrsherre i slaget ved Køge bugt efter en dristigt gennemført strategi.

For sine prisepenge, som de erobrede svenske skibe indbragte, købte Niels Juel Valdemars slot på Tåsinge. Slottet er fortsat i slægtens eje. Han døde i 1697 og blev bisat i Holmens kirke.

Trøjborgs strøggade var længe undervejs

Men siden den sidste brolægning blev afsluttet i 1930, har den position, Tordenskjoldsgade indtager i den nordlige bydel, ikke kunnet anfægtes

Trøjborgs strøggade ligner stort set sig selv. I hvert fald hvad helhedsindtrykket angår. Vel, forretningsbilledet har ændret sig med nye butikker, der i højere grad end forgængerne efterlever den evigtgyldige sammenhæng mellem udbud og efterspørgsel. Men de tilløb til trafikmæssige omlægninger, der med mellemrum er blevet ventileret, er gået i sin mor igen. Tilsyneladende fordi de forretningsdrivende og Trøjborg Beboerforening har forskelligt syn på tingene. Byrådet har derfor måttet skære igennem, som det eksempelvis var tilfældet i 1986, da et forslag om at lukke Tordenskjoldsgade ved Marienlunds Allé blev forkastet.

Beslutningen om, at alt skulle blive ved det gamle, foranledigede Tordenskjoldsgade Sammenslutningen til i en annonce at rette en tak til de 10.000 underskrifter, der havde sagt "Nej til bommen".

Der har også været tanker fremme om at udbygge fodgængerarealerne og tilføre gaden et mere grønt islæt ved at plante træer. Heller ikke det er nået længere end til tegnebrættet, selv om det ellers forekommer at være et tema, næsten alle kan gå ind for. Beboerforeningen kom til verden i 1974 med EF-modstand som et af programpunkterne og har fortsat tilholdssted i en tidligere fabriksbygning i Tordenskjoldsgade 31, hvorfra foreningen står bag aktiviteter af social og kulturel karakter. Men de politiske holdninger til venstre for midten er blevet mere afdæmpede. 70'ernes revolutionære er måske blevet satte familiefædre og –mødre.

Op ad bakken i etaper

Uanset, hvad der sker eller ikke sker i Tordenskjoldsgade, så er den position, som gaden opkaldt efter den mest navnkundige af alle danske søhelte indtager, uantastet – som det har været tilfældet gennem mere end en generation. Alligevel vil det være noget af en tilsnigelse at hævde, at denne toneangivende rolle har gjort sig gældende siden anlæggelsen i 1898. For rent faktisk blev der dengang lagt ud med en vejstrækning på godt 100 meter, der gik fra Trøjborgvej og frem til villa "Ziegler". Et navn, der refererer til en af Trøjborgs grundlæggere, slagtermester J.M. Ziegler, som sammen med fæstemand Anders Hansen og fabrikant Viggo Ormslev ejede størsteparten af den bymark, der skulle blive til den nordlige

Tordenskjoldsgade blev sporvognsgade, da der blev truffet beslutning om at videreføre skinnerne til Marienlund. Her er arbejdet i fuld gang

bydel på den anden side af Trøjborgvej.

På baggrund af den indflydelse, de tre jorddrotter havde på udviklingen af Trøjborg, kan det i øvrigt undre, at ingen af dem har fået lov til at lægge navn til en gade i kvarteret. Det blev i stedet de danske søhelte, som kom til at dominere billedet. Der må derfor siges at være en vis konsekvens i, at det var admiral Peder Wessel, bedre kendt som Tordenskjold, som hovedgaden blev navngivet efter i 1901. Men allerede tre år forinden var det første stykke af gaden blevet anlagt. Og så gik det ellers etapevis op ad bakken mod Skovvangsvej. I 1906 fremsatte Trøjborg Grundejerforening ønske om at få foretaget en brolægning af gadens nederste afsnit frem til Niels Juels Gade. En anmodning, der skulle ses i lyset af, at gaden som følge af den voksende trafik var i dårlig forfatning, og som blev imødekommet af byrådet.

Sporvognene kom – og forsvandt igen

Tre år senere var grundejerforeningen på banen igen – denne gang med en ansøgning om at få Tordenskjoldsgade forlænget frem til Skovvangsvej. Men dette projekt måtte vente til 1912 med at blive gennemført. Til gengæld begyndte billedet af en gennemfartsvej mod nord at tegne sig. Men den nyanlagte gades forfatning lod fortsat en del tilbage at ønske, fordi brolægningen kun skred langsomt frem. Man skulle faktisk helt frem til 1930, før

brolægningen frem til Skovvangsvej var afsluttet.

Medvirkende til det sidste var en indstilling fra sporvejsudvalget, der lagde op til en forlængelse af spornettet frem til Marienlund. Indtil det tidspunkt havde krydset Trøjborgvej-Tordenskjoldsgade været endestation for sporvognene. Men med forlængelsen op gennem Tordenskjoldsgade var dennes position som forretningsgade blevet væsentligt udbygget. Et forhold, der ikke er blevet svækket af, at sporvognene 41 år senere igen forsvandt ud af bybilledet.

Palads holder skansen

Den langsomme takt, der kendetegnede Tordenskjoldsgade anlæggelse og videreførelse, har også gjort sig gældende med hensyn til bebyggelsen. De første ejendomme på den østlige side blev opført i 1898 ved Trøjborgvej, men herefter var det fortsatte byggeri præget af længere konjunkturbestemte pauser. Når byggeriet eksempelvis på den østlige side lå underdrejet i årene 1913-20, var det affødt af, at byggematerialer under 1. verdenskrig var en udtalt mangelvare, ligesom byggefinansieringen heller ikke animerede til iværksættelse. Men ved udgangen af 20'erne var gennemførelsen af østsidens randbebyggelse ved at være afsluttet. Når det gik langsommere på den anden side af Tordenskjoldsgade, som var kendetegnet af betydelig byggeaktivitet i årene 1926-36, skyldtes det blandt andet, at det var nødvendigt at foretage en opfyldning af en sø på hjørnet af Otte Ruds Gade. Det er samtidig ret karakteristisk ved Tordenskjoldsgade, at bebyggelsen på den vestlige side gennemgående er højere end på modsatte side.

Selv om ikke mindst den øverste del af gaden hovedsageligt et opført i mellemkrigsårene, mangler der heller ikke mere moderne byggeri. Dette er repræsenteret i Paladsteatrets bygning i nr. 21 opført i 1950 og tegnet af arkitekt Holger Pind. Mens det er tyndet alvorligt ud i antallet af biografer i den indre by, holder Palads skansen – blandt andet i kraft af, at det indgår i et konsortium, der sidder solidt på det lokale marked. Og hertil kan føjes en gunstig geografisk placering i biografbilledet – et pænt stykke vej fra nærmeste "konkurrenter".

Da Palads-bygningen blev opført for mere end 50 år siden, skete det på bekostning af villa "Ziegler" – opført i slutningen af 1880'erne af den tidligere omtalte slagtermester af samme navn. Den forlængst nedrevne villa var altså ældre end gaden, der først blev anlagt en halv snes år senere.

Men det yngste islæt i bygningsmæssig henseende er beliggende på hjørnet af Peder Skramsgade. Her blev en nybygning til den integrerede børneinstitution indviet så sent som i august i fjor – med den tilføjelse, at institutionen har eksisteret i en sidebygning siden 1948

Boligforeningernes rolle

Det er også vanskeligt at beskæftige sig med byggeri på Trøjborg uden at omtale de boligforeninger, der blev etableret i årene efter 1. verdenskrig, og som i vid udstrækning opstod som følge af den fatale bolignød, der af årsager, som allerede er nævnt, gjorde sig gældende i denne epoke. Bolignøden, der gjorde det nødvendigt at indkvartere hundredvis af berørte familier på skoler og kaserner, fik

Slagtermester Ziegler, der var med til at etablere Trøjborg, fik aldrig en gade opkaldt efter sig. Men villa Ziegler opført i slutningen af 1880'erne fik lov til at stå til 1950, da den måtte give plads for Palads-bygningen. Villaen ses til venstre i billedet

Århus Kommune til selv at opføre beboelsesejendomme, fordi private bygherrer af forståelige grunde holdt sig tilbage.

Det var samtidig baggrunden for oprettelsen af en række boligforeninger. Indtil det tidspunkt havde Arbejdernes Byggeforening, oprettet så tidligt som i 1871, været ene på pladsen. Foreningen byggede huse, som medlemmerne med tiden selv skulle overtage. Arbejdernes Andels Boligforening (AAB), der i 1919 var først på færde af de nye foreninger, administrerede derimod selv sine ejendomme og lejede dem ud til medlemmerne. Med en kommunal lånegaranti i ryggen opførte AAB i første omgang 35 dobbelthuse og et enkelthus i villabyen "Skovbakken", som idrætsklubben af samme navn er opkaldt efter, på den nordlige side af Skovvangsvej.

AAB opførte i samme periode i begyndelsen af 20'erne også sin første etageejendom i Tordenskjoldsgade 22-24, hvor der også blev indrettet forretningslokaler til en brugsforening, der stadig eksisterer på samme adresse. Men efterfølgende opstod der økonomiske problemer omkring villabyen, fordi kreditorerne krævede yderligere sikkerhed for deres tilgodehavender. Det nødvendiggjorde en forhøjelse af medlemmernes indskud og ydelser, hvilket var mere, end en del af dem kunne magte. For at hjælpe denne gruppe måtte AAB opføre nye etageejendomme – blandt andet hjørnebebyggelsen i Tordenskjoldsgade 108-112 og nogle år senere ejendommene fra nr. 26-30 i samme gade og med butikker i hele stueplanet.

Handelsmejeriet "Trøjborg"

Det sidste medvirkede til at udbygge Tordenskjoldsgades position som forretningsgade. En anden årsag til, at detailhandelen i mellemkrigsårene oplevede en opblomstring var, at de små butikker udgjorde et nødvendigt supplement for familier, hvor den ene af ægtefællerne havde udeerhverv, mens den anden part, i reglen kvinderne, passede en cigarforretning eller lignende. Først i 1960'erne førte et ændret forbrugsmønster og et faldende befolkningstal i kvarteret omkring Tordenskjoldsgade til, at de små butikker fik vanskeligere ved at klare sig. Alligevel er Trøjborgs strøggade i kraft af sin centrale placering ikke blevet ramt af butiksdøden i tilnærmelsesvis samme grad som andre steder. Men der har fundet en betydelig udskiftning sted med etablering af nye specialforretninger. Samtidig er nogle nedlagte butikker blevet indrettet til kontorer. Der skal nok være en del beboere, der i dag savner en fiskeforretning, men man kan ikke leve af nostalgi.

Det samme kan siges om barndommens mejeri, der i Tordenskjoldsgades tilfælde kunne lokaliseres i nr. 25. Her opførtes i 1930 en etageejendom tegnet af den kendte arkitekt Thorkel Møller og med salg af mælkeprodukter fra det privatejede handelsmejeri "Trøjborg". Produktionen, der fandt sted i en bagbygning, omfattede udover sødmælk, smør og iscreme. I personalet indgik en mejerist og tre kuske. Handelsmejeriets aktiviteter ebbede ud i 1942, og i fortsættelse blev der solgt ost fra butikken i nr. 25. Men også det hører fortiden til. Det samme kan siges om de fleste af de småindustrier og værksteder, som holdt til bag Tordenskjoldsgades facade.

Kontraster ved tømmergården

Også arkitektnavnet C.F. Møller er repræsenteret i gaden – selv om det kun er i beskedent omfang og i en tilbagetrukket position. Men ud for ejendommen i nr. 32 er indrettet et minitorv med en grillbar, og bag denne ligger en villalignende bygning tegnet af C.F. Møller og opført i 1952 af Århus ny Tømmergård. Firmanavnet refererer til, at her lå tidligere en 15.000 kvm. stor tømmerplads, der i 1964-65 blev anvendt til opførelse af boligkomplekset "Tømmergården", som i dag udgør et altdominerende naboskab til førnævnte hus. Her er det relevant at tale om kontraster.

Det samme kan på sin vis siges om personen Peter Wessel (1691-1720), som Tordenskjoldsgade er opkaldt efter. Selv om det er som søhelt, han i kraft af sine dristige operationer har indskrevet sig i historien, mistede han kun 29 år gammel livet på landjorden i en duel med en tysk oberst.

Her glimrer stranden længe ved sit fravær

Den ekspanderende havn må tage ansvaret for, at Strandvejen på det første stykke har vanskeligt ved at leve op til sin mere end 100 år gamle betegnelse.

Mange gør sig skyldige i den antagelse, at byens imposante strandvej har sit udgangspunkt ved Filtenborg Plads. Det rummer en passende anledning til at fastslå, at man skal helt ind til Jægergårdsgade for at lokalisere det sted, hvor Spanien afløses af Strandvejen. Noget andet er så, at sidstnævnte betegnelse forlængst har mistet sin relevans af den simple grund, at det første stykke af Strandvejen ikke lever op til sit navn, hvilken den fortsat ekspanderende havn må påtage sig ansvaret for. Man skal frem til den anden side af Marselis Boulevard, før stranden åbenbarer sig ved Tangkrogen.

For at blive ved det navnemæssige, så hed Strandvejen frem til indgangen til 1900-tallet Hads Herreds Vej, der ved sin anlæggelse i 1845-46 udgjorde byens sydlige udfaldsvej mod Odder. Med den tilføjelse, at der allerede på et langt tidligere tidspunkt eksisterede et hjulspor langs stranden. Denne serie har allerede beskæftiget sig med Strandvejen langs bugten. Vi vil derfor koncentrere os om det stykke af Strandvejen, der reelt ikke er nogen strandvej, og som har været genstand for flere oplægninger – sidst i 1978-79, da Marselis Boulevard via en tunnel blev ført under vejen til havnen.

Byens udflytning

Strandvejens anlæggelse i midten af 1800-tallet skete næsten samtidig med, at byens porte mistede deres funktion som toldsteder, da den såkaldte komsumtionstid ophørte. Indtil det tidspunkt var al kørende trafik til og fra staden underkastet kontrol. At byportene forsvandt, indebar blandt andet, at byen udviklede sig mod syd på den anden side af Mindeport ved Spanien. I kølvandet af denne udvikling etablerede en række virksomheder sig ved den daværende Hads Herreds Vej. En af dem var chokoladefabrikken "Elvirasminde", der var beliggende på den daværende adresse nr. 32. Ved foden af skansebakken, hvor de kejserlige tropper i 1629 under ledelse af Wallenstein slog sig ned efter at have besat Jylland, opførtes i 1864 en svovlstikfabrik. Da denne måtte indstille produktionen, omdannedes den til chokoladefabrik, som senere flyttede til Klostergade. I samme område etableredes også brøndanstalten Sct. Nikolaus, hvis tilstedeværelse ligeledes blev af kortere varighed.

Da de to ungersvende på billedet legede ved stranden for mere end 100 år siden, foregik det ved Hads Herreds Vej, som først senere blev omdøbt til Strandvejen.

De første store beboelsesejendomme fra hjørnet af Jægergårdsgade blev opført i 1898. Denne bebyggelse var i det væsentlige koncentreret langs vejens vestlige side, mens den modsatte side i højere grad orienterede sig mod udbygning. Kontrasten mellem udlejningsejendomme og havnerelaterede bygninger på hver sin side af Strandvejen er fortsat udtalt og understreges af den høje mur på østsiden, som Århus Offentlige Slagteri gemmer sig bag.

Den genoprettede mur

Det var samme mur, der indtil for seks år siden var ved at udvikle sig til en århusiansk version af det skæve tårn i Pisa. Inden daværende rådmand Olaf P. Christensen som politisk ansvarlig for magistratens afdeling for tekniske anliggender tog affære, havde den næsten 100 år gamle mur, opført i 1909, antaget en faretruende hældning mod øst. Rent faktisk kunne der måles en forskel på 72 cm fra bund til top, hvilket fik mange til at stille det relevante spørgsmål om, hvornår der ville ske en sammenstyrtning. Problemet med den hældende mur udviklede sig allerede i 1960'erne og havde tilsyneladende sammenhæng med, at fjernvarmerør blev ophængt i en galge på muren.

Allerede i sin tid som rådmand for en anden magistrat havde Olaf P. Christensen henledt skiftende rådmands-kollegers

opmærksomhed på den uholdbare situation ved slagtehuset – uden at der skete noget. Det blev først tilfældet, da bolden i forbindelse med en rådmandsrokade havnede på Olaf P. Christensens bord. Udgangen blev en genopretning af muren baseret på en teknisk løsning, der vakte almindelig anerkendelse i fagkredse. Frem for at vælte muren og opføre en ny fandt ingeniørfirmaet Abrahamsen & Nielsen frem til, at det ville være muligt at presse muren på plads ved hjælp af en halv snes donkrafte, der blev anbragt på de eksisterende afstivninger. Men det var i sagens natur nødvendigt at gå forsigtigt til værks. Derfor blev muren centimeter for centimeter rettet op i løbet af et døgn. Men operationen lykkedes, og i dag kan man færdes risikofrit langs muren. Til gengæld skal der nok være en og anden, som er af den opfattelse, at byen ved samme lejlighed mistede en turistattraktion!

Den gamle villa anno 1877

Selv om boligejendommene bestående af 4-5 etagers huse udgør en ganske harmonisk helhed på Strandvejens vestside, kan der alligevel peges på kontraster, fordi randbebyggelsen brydes af vejens ældste bygning, der bærer det pompøse navn "Lille Rosenborg". Rødstensvillaen i 2 ½ etager blev opført i 1877 af gårdejer P. Rasmussen efter arkitekt Carl Langes tegninger. Den gamle villa er placeret i en tilbagetrukket position på et skrånende terræn med forhave. Af bygningsmæssige detaljer kan fremhæves en pudset karnap med et mindre spir. Bygherren må have haft en stor familie. Under alle omstændigheder er der tale om en rummelig villa.

Det samme kan siges om de to dobbeltvillaer, der har indgang til Heibergsgade, og hvis placering bidrager til Strandvejens noget usammenhængende facadebillede. Men ellers byder vejen på gedigen arkitektur repræsenterende flere tidsaldre. Mens størsteparten af ejendommene er opført i slutningen af 1800-tallet, kommer mellemkrigstidens funktionalisme til udtryk i ejendommen i nr. 10A og B opført i 1936 efter arkitekt Peder Møllers tegninger. Tro mod denne byggestil er de to sammenhængende bygninger i 6 ½ etager forsynet med gennemgående karnapper med tilhørende altaner.

Skanse-hotellet

Men Strandvejens mest markante bygning på dette afsnit er ubetinget ejendomskomplekset "Skansen" tegnet af arkitekt Hjalmar Kjær og opført i 1908. Der knytter sig det særlige kapitel til Skansen, at der oprindeligt var tale om et hotel med 200 værelser og 430 senge indrettet med henblik på Landsudstillingen året efter. Bygningen havde derfor både serveringsterrasse og restaurant i stuetagen. Efter Landsudstillingen var Skansen genstand for en ombygning og indrettet med en række herskabelige lejligheder, der stadig hører til nogle af byens mest efterspurgte.

Skanse-bygningen gør et sammensat helhedsindtryk, hvilket blandt andet refererer til ejendommens nybarokke stiltræk. Karakteristisk er også den udbredte anvendelse af store granitsten i de to nederste etager. Hertil kan føjes det 7 etager høje hjørnetårn, der bidrager til at give Skansen sin borglignende karakter, og som oprindeligt var forsynet med et spir.

Den store udstilling

Opførelsen af det markante ejendomskompleks skete som nævnt med henblik på Landsudstillingen, og når det forekommer relevant at beskæftige sig med denne, skal det ses på baggrund af, at terrænet i forlængelse af Skansen for 93 år siden var ramme om den legendariske udstilling, som i høj grad bidrog til at befæste Århus' position som landets næststørste by. I betragtning af, at byen på det tidspunkt havde mindre end 100.000 indbyggere, var de anstrengelser og de ressourcer, der dengang blev mobiliseret, en beundringsværdig præstation.

I 1909 var meget anderledes end i dag. Det gælder ikke mindst byens geografi, som blev ændret betydeligt under opfyldningen af havnearealet.

Det kan derfor være vanskeligt nøjagtigt at lokalisere det 45 tønder land store areal øst for Dalgas Avenue, som udstillingen bredte sig over, og som blev gennemskåret af Strandvejen. Det siger også noget om Landsudstillingens format, at det bebyggede areal var på 40.000 kvm.

Samtidig udgjorde udstillingen et imponerende panorama fra søsiden, hvor tilrejsende gæster ombord på færgerne kunne se ind til "den hvide by". En betegnelse, som udstillingens hvide bygninger med kupler og tårne inspirerede til. Den kyststrækning, som dengang åbenbarede sig, er siden flyttet betydeligt mod øst. Men dengang havde man fra hovedindgangen ved Hans Brogesgade en storslået udsigt til bugten.

Eltårn som vartegn

Indgangspartiet var flankeret af to rækker af udstillingsbygninger, hvis totalvirkning blev sammenlignet med Dogepaladset i Venedig. Til højre lå kunstbygningen, solennitetssalen og helt ude ved havet den velbesøgte hovedrestaurant med det svævende loft, opbygget af nedhængte, tilspidsede lægter. Kunstbygningen havde gennem sin stramme hovedform og de rudeformede facadedekorationer relationer til den klassicistiske jugendstil fra Wien. Samme bygning var i øvrigt interessant ved, at den rummede træk, som i dag kan genfindes ved Aarhus Idrætsparks søjlegård. Denne sammenhæng skyldes ikke rene tilfældigheder, men kan forklares ved, at stadions arkitekt Axel Høeg-Hansen var 1. konduktør for Landsudstillingens arkitekt Anton Rosen.

Udstillingens forplads ved hovedindgangen dannede en tempelfront, der repræsenterede mange stilarter. Ved at placere denne akse i øst-vestgående retning og på tværs af det skrånende terræn opnåede Anton Rosen, at udstillingshallerne forskød sig terrasseformet i forhold til hinanden. I dette forløb indgik også den store industrihal på 6.000 kvm. og opbygget over en buekonstruktion af træ. Her udstillede industriproducenter i store glasmontre i etagehøje tableauer. Også udstillingens elektricitetstårn, hvor den store udstiller, Det Store Nordiske Telegrafselskab, demonstrerede datidens højteknologi, vakte berettiget opsigt. Det 60 meter høje eltårn, som med rimelighed kunne betegnes som Landsudstillingens vartegn, var i øvrigt placeret samme sted, hvor Marselis Boulevard i dag forsvinder ind i tunnellen ved Strandvejen.

Hurtig afvikling

Da Landsudstillingen lukkede den 3.

oktober 1909, havde den haft en halv million besøgende – trods en kold og regnfuld sommer. Hvis økonomien i kraft af budgetoverskridelser ikke levede op til forventningerne, så kunne udstillingens betydning for byen vanskeligt anfægtes. Der hersker heller ikke tvivl om, at Landsudstillingen har sikret sig en varig plads i lokalhistorien. Dette til trods for, at der ikke er meget, som i dag erindrer om denne begivenhed. Bygninger blev solgt og revet ned for i nogle tilfælde at blive genopført andre steder. Men nogle af de bygninger, der indirekte havde forbindelse med Landsudstillingen, står endnu. Det er tilfældet med otte villaer på Marselisvej 3-19 tegnet af arkitekt Egil Fischer. To af villaerne var hovedpræmier i udstillingens landslotteri. Nævnes i denne sammenhæng bør også Varna palæet, som nåede at blive indviet til udstillingen, samt Borgmestergården, der blev anvendt som museumsbygning på Landsudstillingen, inden den efterfølgende flyttede til Den Gamle By.

Derimod er der ingen overvejelser om at flytte Landsudstillingens hotel – Skanse-komplekset.

Frichs-lokomotivets storhedstid og fald

Skinnerne ved Søren Frichs Vej er sammen med erhvervsparken ene om at erindre om et industrielt kapitel, som blev indhentet af udviklingen.

Det sidste damplokomotiv har forlængst forladt fabrikken langs Århus å. Men skinnerne, der havde forbindelse til den ligeledes nedlagte Hammelbane, ligger der fortsat, selv om det efterhånden er mere end 30 år siden, der blev sat punktum for et markant industrielt kapitel i lokalhistorien. Det er således forbundet med en god portion nostalgi at færdes på den mere end to kilometer lange Søren Frichs Vej, der starter i forlængelse af Carl Blochsgade og udmunder i Åby Ringvej.

Nostalgien knytter sig i første række til den del af vejen, hvor den nuværende erhvervspark er beliggende, og hvor en række liberale virksomheder har indrettet sig. Alligevel har manden bag dette udviklingsprojekt, som nyder almindelig anerkendelse, indehaveren af Byggeselskabet Olav de Linde, tilstræbt at fastholde en sammenhæng mellem fortid og nutid. Det er baggrunden for, at Olav de Linde har forsynet Frichsparkens indgangsparti med vandkunst med et lokomotiv som det dominerende element.

Søren Frichs Vej er i fortsættelsen en blanding af industrikvarter og boligbebyggelse – med Åbyvej som skillelinie, hvilket understreges af, at Åby Skole er beliggende ved overgangen til et boligområde domineret af gule blokke med gavle ud mod Søren Frichs Vej. Her finder man samtidig et åndehul i form af det lokale stadionanlæg, der i øvrigt fører en ret upåagtet tilværelse. Skolebygningen, der er opført i 1900, ligger ikke langt fra Åbys første skolehus på Kærvej fra 1819. Dengang talte skolen en snes elever. I dag ligger elevtallet på 700, men til historien hører, at det i 1957 var oppe på mere end det dobbelte. Helt nøjagtigt 1534.

Virksomheden kom før vejen

Det er ikke mange virksomheder i Århus, der har opnået af få en gade eller vej opkaldt efter sig. Når Frichs nød denne ære, hvilket den hedengangne fabrik ikke har meget fornøjelse af i dag, skal det givetvis ses i sammenhæng med, at virksomheden allerede havde ligget i området i en halv snes år, inden vejen blev anlagt og navngivet i 1921.

Men den virksomhed, som Søren Frich etablerede, er betydeligt ældre. Udgangspunktet var en ansøgning til indenrigsministeriet i 1854 om tilladelse til at anlægge et jernstøberi og et maskin-

byggeri. Ansøgningen affødte indsigelser fra andre støberiejere, som påberåbte sig miljøhensyn. Alligevel fik Søren Frich sin bevilling, og i kraft af et lån fra sin far, der var gårdejer på Horsens-kanten erhvervede han en stor byggegrund på hjørnet af Søndergade og Sønder Allé. Sælger var købmand Hendrik Schandorff, som strædet ved Østergade er opkaldt efter. Den kun 30-årige fabrikant kunne herefter opføre det fabrikskompleks, der skulle blive ramme om mere end et halvt århundredes aktiviteter. Men de lokomotiver, som mere end noget andet skulle blive synonym med Frichs, var der på det tidspunkt ingen, som tænkte på – af den simple grund, at jernbanens anlæggelse først nåede frem til Århus en halv snes år senere.

Søren Frich's forudsætninger for at producere bygningsstøbegods og landbrugsredskaber, som virksomheden lagde ud med, var en uddannelse ved Den polytekniske Læreranstalt i København. Desuden havde han udmærket sig i treårskrigen, hvor han ved Isted-slaget blev så hårdt såret, at lægen frygtede for hans liv. Men den hårdføre sekondløjtnant overlevede og genoptog sine tekniske studier.

Ilter politiker

I fortsættelsen var virksomheden i hjertet af Århus kendetegnet af fremgang, der ikke var uden sammenhæng med, at møllerfaget fik fri næring, hvilket gav anledning til et omfattende nybyggeri, hvor det såkaldte "mølletøj" indgik som et vigtigt element i. Også dampmaskiner og dampkraftanlæg indgik i Frichs-programmet, hvilket medvirkede til, at den oprindelige medarbejderstab på 25 øgedes til 150.

Søren Frich

Også de fysiske rammer blev udbygget med nye værksteder, og i 1875 erhvervede Søren Frich ejendommen Søndergade 72-74, der blev indrettet dels til kontor og dels til privatbolig.

Udover den forretningsmæssige succes udfoldede Søren Frich sig også kommunalpolitisk. Han blev valgt tre gange til byrådet, men her kom hans temperament på tværs. Fabrikanten var vant til at bestemme og havde svært ved at forlige sig med forhandlinger og kompromiser, hvilket fik ham til alle tre gange at nedlægge sit byrådsmandat. Det var i samme periode, at modsætningerne mellem partierne højre og venstre var udtalte, hvilket bragte Søren Frich på kollisionskurs med venstreredaktøren Lars Bjørnbak. Da sidstnævnte tog initiativ til at opføre Østergades Hotel, fordi venstre-bønderne blev nægtet adgang til at afholde møder

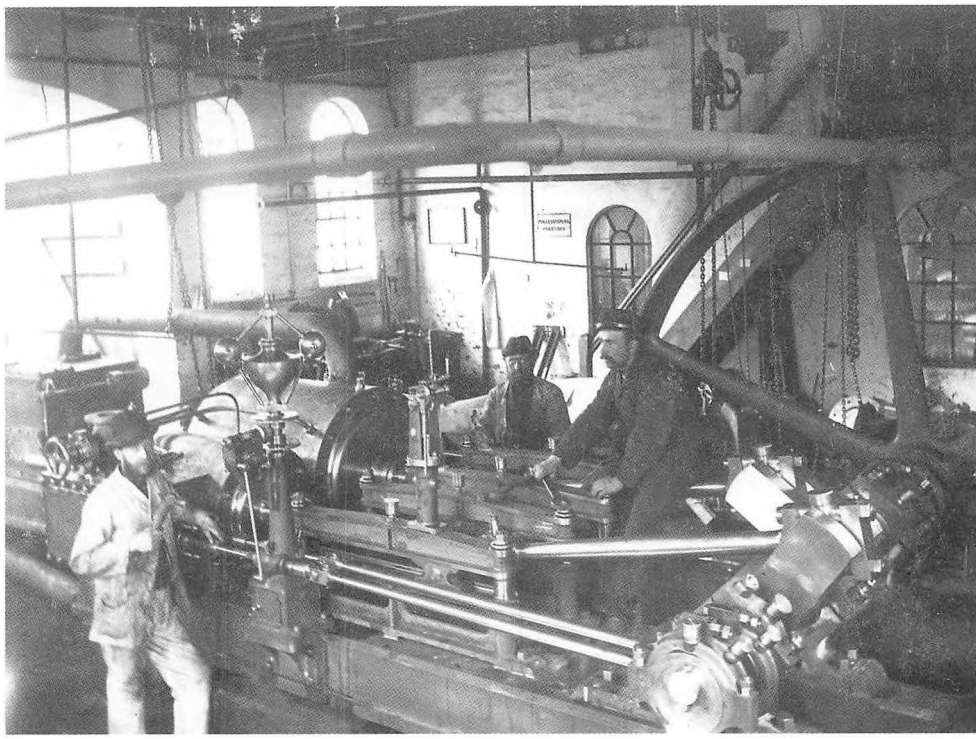

Nybygget rangerlokomotiv klar til at forlade Frichs under virksomhedens storhedstid i 1920'erne.

i byens øvrige forsamlingshuse, kunne Søren Frich have fået en ordre på hotellets bærende jernkonstruktioner. Henvendelsen affødte den bemærkning fra den iltre fabrikant, at han kun ville påtage sig denne ordre, hvis Bjørnbak blev hængt i den første af søjlerne!

Produktionsmæssig omvæltning

I 1885 fremgik det af en avisannonce, at Søren Frich havde solgt sit livsværk. Alligevel blev det delvis i familien, fordi nevøen, ingeniør Hilmar Vestesen var blandt de nye ejere. Væksten fortsatte under den nye ledelse, og ved indgangen til 1900 var antallet af ansatte vokset til 400. Dette sammenholdt med, at Søndergade havde udviklet sig til at være byens hovedstrøg, hvilket gjorde tilstedeværelsen af en industrivirksomhed som Frichs uhensigtsmæssig, fik en udflytning til at presse sig på. Det var baggrunden for at erhverve arealet i Åby sogn tæt ved åen og Hammelbanen, som åbnede forbedrede transportmuligheder via spornettet. 1908 blev støberiet flyttet, og fire år senere rømmedes de sidste fabriksbygninger i Søndergade/Sønder Allé for i begyndelsen af 20'erne at give plads for opførelsen af Regina-komplekset.

Men også produktionsmæssigt stod Frichs foran en omvæltning. Først kom

dieselmotorer til skibe og industrier på programmet – og derefter damplokomotiver. På det tidspunkt var DSBs lokomotiver købt i udlandet efterhånden så nedslidte, at kravet om en fornyelse trængte sig på. Samtidig blev der i Rigsdagen fremført det synspunkt, at nye lokomotiver burde produceres af danske virksomheder. Der blev derfor i 1909 nedsat en komité, som blandt andet direktør Hilmar Vestesen fik sæde i. Komiteén konkluderede, at etableringen af en lokomotiv-produktion ville være så store, at pågældende fabrik måtte sikres eneret som DSB-leverandør, hvilket blev taget til efterretning fra politisk side. De efterfølgende overvejelser faldt ud til fordel for Frichs, hvilket lagde grunden til virksomhedens største epoke, der kom til at strække sig over et halvt århundrede, og som øgede den samlede medarbejderstab til godt 1.000. Det var derfor en af byens mest betydeligste arbejdspladser, der udfoldede sig ved åen.

Aftagere fra hele verden

Efter en række prøveleverancer af ranger-, person- og godslokomotiver blev en aftale med DSB lagt i faste rammer, og frem til 1932 forlod 125 lokomotiver fabrikshallerne hos Frichs for via en drejeskive at blive ledt ind på sporet til Hammelbanen og herfra fortsætte ud i "den store verden". Udover DSB var også privatbaner og udenlandske baner blandt aftagerne.

I anden halvdel af 30'erne blev lokomotiv-produktionen delvis indstillet til fordel for dieseldrevne motorvogne, som udover en række europæiske lande kom i funktion så langt væk som i Siam og New Zealand. I samarbejde med Scandia i Randers var Frichs også involveret i udviklingen af de lyntog, som DSB indsatte i trafikken efter indvielsen af Lillebæltsbroen, og i de elektriske motorvogne, som kom til at køre som S-tog i den københavnske nærtrafik.

2. verdenskrig kom til at indebære et comeback for damplokomotiverne som følge af mangel på dieselolie. Frichs måtte også efter ordre fra den tyske værnemagt gå i gang med at producere kæmpelokomotiver til de tyske jernbaner. Men ordren blev aldrig effektueret. Efter en lang produktionsperiode blev de næsten færdige lokomotiver ødelagt ved en sabotageaktion i efteråret 1944.

Efter krigen kom der igen gang i produktionen af dieselmotorer til forskellige formål, og frem til begyndelsen af 1960'erne forekom Frichs i kraft af fortsat ordretilgang at være et fremtidssikret foretagende. Et indtryk, der blev understreget af, at en afdeling, der producerede stålvinduer og - døre, i 1966 flyttede ind i en nyopført fabrik i Galten.

Begyndelsen til enden

Alligevel skulle det vise sig, at Frichs stod i begreb med at miste afgørende terræn. Konkurrencen kom primært fra den amerikanske gigant General Motors, der udviklede en ny dieselmaskine med stor motorkraft, som DSB var interesseret i. Et forsøg på at få maskinerne bygget på licens hos Frichs strandede. I stedet indgik virksomheden som underleverandør til de nye MY-lokomotiver.

Op gennem 1960'erne var Frichs fortsat en stor virksomhed med ca. 800 ansatte. Men herefter gik det hastigt ned ad bakke med svigtende ordretilgang. I 1976 så direktionen sig nødsaget til at

lukke fabrikken i Galten, og året efter overførte DSB eneretten til produktion af togmateriale til Scandia i Randers. I de følgende år forsvandt aktiekapitalen, og i 1979 blev der sat punktum for et industrielt kapitel, som havde strakt sig over 125 år. Fabriksbygningerne blev i første omgang overtaget af Kosan-koncernen, der iværksatte en produktion af gasflasker og gasmotorer. Men heller ikke dette projekt viste sig bæredygtigt. I stedet overtog byggeselskabet Brdr. de Linde i 1986 det røgsodede kompleks, som siden under Olav de Linde er blevet forvandlet til en attraktiv erhvervspark efter et omfattende renoveringsarbejde

Søren Frich, der skabte den virksomhed, som efter hans tilbagetræden fastholdt firmanavnet, døde i 1901. Frichsparken og lokomotiv-springvandet erindrer fortsat om stedets fortid, og det må formodentlig også være helt i Søren Frich's ånd, at vejen, der er opkaldt efter ham, på strækningen fra Carl Blochsgade og frem til Åbyvej domineres af det erhvervsliv, han selv var en del af.

Gaden opkaldt efter Dalgas' gamle villa

Bjergfyren pinus montana, som Enrico Dalgas brugte til at beplante den jyske hede, ligger til grund for navngivelsen af Montanagade, som har skiftet navn to gange.

Spadsereturen fra Jægergårdsgade frem til Ingerslevs Plads kan klares på mindre end ti minutter. En arkitektonisk rejse gennem Montanagade strækker sig derimod over et kvart århundrede. At det har taget så langt et tidsrum at opføre den gamle Frederiksbjerggade, kommer blandt andet til udtryk ved, at husenes højde øges støt undervejs – for at kulminere ved Annagårds-komplekset, der grænser op til såvel Montanagade som Ingerslevs Plads og Sct. Anna Gade.

I kontrast til den monumentale Annagård lægges der mere beskedent ud i den modsatte ende af Montanagade, der repræsenterer den ældste del. Det sidste bekræftes af, at arbejdsmand N. Mikkelsen så tidligt som i 1872 stod bag opførelsen af gadens første beboelseshus i 1 ½ etager. 131 år senere kan den hvidpudsede bygning stadig lokaliseres i nr. 3, selv om den undervejs er blevet forsynet med et mansardtag. Huset indskrænker sig i øvrigt ikke til at være gadens, men menes også at være kvarterets ældste.

At det var en arbejdsmand, der var først på færde ved Montanagades anlæggelse er ikke uden en vis symbolik. For det var i samme periode, at den ældste del af bydelen Frederiksbjerg begyndte at tage form som led i den vækst, som industrialiseringen fremkaldte. Det er derfor nærliggende at antage, at N. Mikkelsen var blandt de mange, der tog del i vandringen fra land til by, og som følte sig tiltrukket af de nye arbejdspladser.

"Alt drejede sig om heden"

Da arbejdsmanden byggede sit beskedne hus, skete det på en grusvej, som endnu ikke var blevet navngivet. Det skete først året efter, da oberstløjtnant Enrico M. Dalgas havde opført "Villa Montana". Den daværende Dalgasvej forbandt villaen med Jægergårdsvej, men var endnu ikke ført frem til Ingerslevs Plads, som heller ikke eksisterede. Nogle år efter fik Dalgasvej navneforandring til Montanavej, som i 1903 igen blev ændret til Montanagade.

Da Enrico 30 år forinden opførte "Villa Montana", blev denne opkaldt efter bjergfyren pinus montana, som i vid udstrækning var blevet anvendt ved tilplantningen af den jyske hede. Et projekt, der altid vil være tæt forbundet med Dalgas' person, og som har sikret ham en varig plads i hi-

"Villa Montana" opført ved Enrico Dalgas' planteskole blev nedrevet i 1898 for at give plads til beboelsesejendomme. I baggrunden skimtes ægteparret Dalgas

storien. Dalgas indskrænkede sig ikke til i sin egenskab af direktør for Det Danske Hedeselskab at forestå denne beplantning. Han optrådte også som storleverandør af de fyrretræer, som fik hedelandskabet til at ændre karakter. Da "Villa Montana" blev opført på den grund, der i dag er identisk med hjørnet af Montanagade og Sct. Pauls Gade, var villaen beliggende "langt uden for byen" på et areal på 7.000 kvadratalen, som omfattede både en planteskole og et stort haveanlæg. En af Enrico Dalgas sønner, Christian, som var skovridder, har i sine erindringer skildret det betydelige engagement, faderen lagde i planteskolen. Når Enrico Dalgas ikke var ude at rejse, foretog han daglige inspektioner for at sikre, at planteskolens tusindvis af nåle- og løvtræer havde optimale vækstbetingelser.

"Alt drejede sig om heden", konstateres det i beskrivelsen af faderens livsgerning.

Militærmanden Dalgas var til sin død i 1894 direktør for hedeselskabet, hvis oprettelse han også medvirkede til. Han nåede at opleve begyndelsen til den udvikling, der fra slutningen af 1800-tallet fik kvarteret omkring planteskolen til blive en del af byen. Fire år efter hans død afhændede Enrico Dalgas' enke villaen med tilhørende arealer til et konsortium under ledelse af købmand Fr. Langerman for den set med nutidige øjne yderst beskedne sum af 24.000 kr. Konsortiet videresolgte det store areal, der gik helt ned til Jægergårdsvej (nu Jægergårdsgade) til murermester Dahl og snedkermester Anton Jensen, der indledte en nedrivning af "Villa Montana" som det første skridt i den efterfølgende opførelse af de beboel-

sesejendomme, som efterhånden har stået i mere end 100 år.

Symmetrisk husrække

Forinden havde den fortsatte udvikling i Montanagade været kendetegnet af et beskedent byggetempo. Omkring 1880 opførtes frem til Ole Rømersgade nogle 2½ etages ejendomme, der var præget af senklassicistisk købstadsarkitektur, men som ellers ikke repræsenterede iøjnefaldende arkitektoniske kvaliteter. Hvis pågældende bygninger savnede sammenhæng og overordnet planlægning, så kom denne mere til udtryk ved opførelsen af ejendommene i Montanagade 36-46. Der er tale om en række 2 ½ etages gulstenshuse, der er opført i en tilbagetrukket position i forhold til gadens øvrige bygninger. Husrækken, der er både tegnet og bygget af snedkermester Fr. Bagger i 1895, er placeret symmetrisk om et gavlkvistparti. Husenes tilbagetrukne placering har skabt mulighed for anlæggelse af forhaver, som i nogle tilfælde er afløst af flisebelagt cykelparkering. Forhaver i forbindelse med karrébebyggelse er i øvrigt en tysk tradition, som ikke mindst har været fremherskende i Berlin, hvor der i henhold til en byggeforordning af 1855 blev stillet direkte krav om forhaveanlæg. Hvis ellers haverne er tilpas velholdte, er der tale om en udmærket foranstaltning, der bidrager til et lysere gadebillede, som for nogle år siden blev yderligere fremhævet af en facaderensning af omtalte huse foretaget af beboerne selv.

Flot udmunding

I slutningen af 1800-tallet blev den afsluttende bebyggelse af Montanagade frem til Ingerslevs Plads gennemført. Her skaber husrækker på henholdsvis 3 ½ og 4 ½ etager et mere harmonisk gadebillede end i gaden af bunden. Men de arkitektoniske kvaliteter kommer først for alvor til udtryk, når man ved gadens udmunding når frem til Annagården opført i 1911 med A. Buhl som bygmester efter A. Høeg Hansens tegninger. Rødstenskomplekset med mansardtag fremtræder mest markant ud mod Ingerslevs Plads, hvor frontispice og den varierede facade med karnapper, kviste og gavlmotiver understreger den position, arkitekten indtog. Facaden hviler på en granitsokkel afsluttet med en kraftig gesims. Annagården pynter på kvarteret som helhed.

Men ellers hører Montanagade ikke til de mest prangende gader, hvilket formodentlig heller ikke har været bygherrernes intention. Beboelsesejendommene tog fra første færd sigte på at skaffe de arbejderfamilier, der i forbindelse med industrialiseringen søgte til byen, anstændige boligforhold, som levede op til datidige normer. Nogle af de ældste huse fra 1870'erne er i tidens løb blevet udbygget med kviste, men det ændrer ikke ved helhedsindtrykket af en gade, som ikke har ændret sig nævneværdigt i sin efterhånden ganske lange levetid. Nybyggeri er i hvert fald et ukendt begreb.

Pantelåneren i nr. 6

Alligevel er der detaljer, som er værd at stoppe op og kaste et blik på. Det gælder eksempelvis ejendommen i nr. 15, der skiller sig ud fra omgivelserne ved at være påført en gavlkvist med gesimsfigurer. Også bag facaderne kan man støde på uventede ting, som medvirker til at bygge bro mellem fortid og nutid. En tur gen-

Kulhandler Jens Sørensen på vej ud af porten ved ejendommen Montanagade 27, der giver et indtryk af de småhuse, som blev opført i gadens nederste afsnit

nem porten til nr. 17 afslører både en renoveret bagbygning med liberale lejemål og et ganske charmerende gårdmiljø med legeplads, som mere end antyder, at der også bor børn i kvarteret.

Butikker er det derimod småt med, men hvorfor skulle Montanagade adskille sig fra andre gader i den henseende? Som et historisk kuriosum bør noteres, at der i nr. 6 eksisterede et lånekontor, hvor man kunne pantsætte ting af værdi, hvis der var smalhals i familien. Effekterne blev vurderet af forretningens indehaver, der udstedte et lånebevis, som kunne indløses mod et rentegebyr, når låntageren igen kom til penge. Hvis lånebeviser derimod ikke blev indløst inden for den fastsatte frist, blev det pantsatte sendt på auktion. At lånekontoret ikke savnede kunder i tider med lavkonjunkturer understreges af, at arbejdsløsheden tidligere var høj i Montanagade.

At den tidligere Dalgasvej undervejs har fået navneforandring til først Montanavej og derefter Montanagade, ville Enrico Dalgas formodentlig godt have kunnet affinde sig med. For ved den fortsatte udbygning af Frederiksbjerg efter Århus Kommunes erhvervelse af godset Marselisborgs jorder blev der anlagt en avenue, som Dalgas kom til at lægge navn til, hvilket yderligere understreges af hans statue ved avenues udmunding i Filtenborg Plads.

Her slutter den nye vej langs banegraven

Den spredte bebyggelse med Sundheds- og Kulturcentret ved den nyanlagte bypark har skabt et tiltalende miljø ved Ankersgade.

Ved indkørslen fra Søndre Ringgade frembyder Ankersgade et åbent rum med en boldbane og banegrav på hver sin side. Heller ikke overgangen til en spredt nutidig bebyggelse ændrer ved det lyse helhedsindtryk, som først afløses af et mere trangt gadebillede i afsnittet mellem Schleppegrellsgade og Holbergsgade.

En overgang, der ikke er uden sammenhæng med, at man her bevæger sig 100 år tilbage i tiden.

Det sidste kan umiddelbart forekomme at rumme en selvmodsigelse i betragtning af, at gaden opkaldt efter løjtnant Johan Anker, der udmærkede sig under Dybbølslaget, er anlagt så sent som i årene 1931-37 og navngivet to år senere. Forklaringen skal søges i, at gadens ældste afsnit tidligere hørte til Læssøesgade, og som beboelsesejendommene ned mod Holbergsgade er opført i begyndelsen af 1900-tallet.

Overgangen mellem den ældre og yngre del af Ankersgade er interessant ved, at den også repræsenterer et arkitektonisk stilskifte. Mens nybarokken fortsat satte sine spor i etagebyggeriet på Frederiksbjerg helt frem til 20'erne, holdt nyklassicismen sit indtog gennem arkitekterne Anton Frederiksen og Kaj Gottlobs vinderprojekt i konkurrencen om Skt. Lukas kirke, som blev indviet i 1926. Efterfølgende bredte nyklassicismen, der dyrkede sansen for det enkle og simple, sig til boligbyggeriet. I modsætning til nybarokkens anvendelse af karnapper og andre fremspringende facadepartier, fremtræder nyklassicismens facader som glatte vægge ofte i gule sten og med en mere ensartet inddeling af døre og vinduer.

Pakkepostcentralen

Århus' første stadsarkitekt Draiby, der var dybt involveret i det kommunale boligbyggeri, som i årene efter 1. Verdenskrig tog sigte på at afhjælpe en udtalt bolignød i en periode, da de private bygherrer lå underdrejede som følge af vanskelige konjunkturer, fremstod som eksponent for nyklassicismen, da han tegnede tre karrébyggerier. Den første var en mindre bebyggelse i Ankersgade ud mod banegraven ved Scheppegrellsgades udmunding. Senere fulgte to karréer ved Søndre Ringgade og de Mezas Vej.

Komplekset i Ankersgade 2-10 bestående af en gulstensbygning i 3 ½ etager pynter på gaden. Bygningen kendetegnes

Den ældste del af Ankersgade udgjorde tidligere en del af Læssøesgade. Her ses hjørnet af Ankersgade og Holbergsgade – med Absalonsgade i baggrunden

af en tidløshed, der ikke røber, at den blev opført for 80 år siden. Mens nyklassicismens enkelthed her er markant, er der gjort betydeligt mere ud af facaderne i de ældre beboelsesejendomme ned mod Holbergsgade. Det gælder eksempelvis nr. 11 opført i 1909 efter facadetegninger af K.M. Nielsen. Rødstensbygningen i 4 ½ etager med mansardteglsten har pudsede karnapper med dekorationsfelter under vinduerne.

På den anden side af Schleppegrellsgade domineres det yngre afsnit af Ankersgade af to institutioner af vidt forskellig karakter. På den nordlige side ud mod banegraven opførte det daværende Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsnet, der er i mellemtiden er blevet til Post Danmark, i 1969-71 en pakkepostcentral. Den store betonbygning i to etager, der må siges at være ret tidstypisk i arkitektonisk henseende, hvilket lægger op til fortolkninger, er i dag ramme om funktioner som brevsortering og udbringning af både breve og pakker, kundeservice og IT. Nævnte aktiviteter er samlet under betegnelsen Pakkegruppe Syd, der beskæftiger ca. 130 medarbejdere, som disponerer over 35 køretøjer.

Byfornyelsen måtte ændres

På den anden side af postbygningen ligger det kun 10 år gamle Sundheds- og Kulturcenter for Frederiksbjerg/Langenæs. Der er tale om en institution, hvis tilblivelse skal ses i sammenhæng med et byfornyelsesprojekt, der ved lanceringen i 1989 blev betegnet som Danmarks største, men som i den sidste ende kom til at se anderledes ud end planlagt. Udgangspunktet var et ønske fra kvarterets beboere om at indrette et fælleshus i det netop nedlagte Århus Dampvaskeri på hjørnet af Læssøesgade og Gerlachsgade. Ideen mødte kommunal velvilje, og i fortsættelsen fandt der en række møder sted mellem beboerrepræsentanter og fritids- og kulturforvaltningen. I projektet indgik også etablering af en børneinstitution, men undervejs afsløredes det, at jorden var forurenet, hvilket krævede en større renselsesproces.

For at gennemføre denne var det nødvendigt at nedrive dampvaskeriet, som

Videreførelsen af Værkmestervej i bunden af banegraven bliver afsluttet ved en tilslutning til Ankersvej tæt ved Ringgadebroen.

havde holdt til på stedet i næsten 100 år – og dermed forsvandt planerne om indretning af såvel beboerhus som vuggestue. Vel at mærke med den tilsigtede beliggenhed. Men beboerne blev alligevel tilgodeset. Ved opførelsen af, hvad der reelt er et lokalcenter for kvarteres ældre medborgere, fik dette betegnelsen Sundheds- og Kulturcenter. Med denne status som kulturcenter understreges det, at andre målgrupper også har adgang til at bruge husets mødefaciliteter,

og herved imødekommes beboerforeningens oprindelige ønske om et samlingssted. På nuværende tidspunkt holder beboerne lav profil i den henseende, men ifølge centrets områdechef Pia Johansen vil der nu blive taget initiativ til at ændre ved dette forhold.

Den forsinkede bypark

Sundheds- og Kulturcentret dækker et befolkningsmæssigt bagland på næsten 10.000, og heraf er mere end 1500 over 67 år, som udgør det naturlige klientel. I Ankersgade er der indrettet 87 plejeboliger, og sammen med centrets øvrige afdelinger i Augustenborggade og Langenæsbo varetages de samlede aktiviteter af en medarbejderstab på ca. 300. Lokalcentrets beboere kan også færdes i den bypark, der blev anlagt som et led i det samlede byfornyelsesprojekt, og som indebar, at nogle erhvervsbygninger forsvandt.

Som et kuriosum kan i øvrigt nævnes, at da de to kongelige bygningsinspektører Chr. Ambt og Hack Kampmann for mere end 100 år siden udarbejdede en byplan for det nye kvarter Frederiksbjerg, indgik

der et parkanlæg på samme areal, hvor byparken nu ligger. Det er derfor relevant at sige bedre sent end aldrig. Måske med den tilføjelse, at den kun tre år gamle bypark har været værd at vente på. For sammen med den spredte boligbebyggelse er der skabt et ganske tiltalende miljø på arealet mellem Læssøesgade og Ankersgade.

Trafikalt virker Ankersgade ikke overbelastet, selv om en del bilister anvender gaden som en genvej fra Frederiks Allé til Søndre Ringgade. Fra beboerforeningen "Oasen" blev der på et givet tidspunkt forsøgt at få de kommunale myndigheder til at sætte en stopper for gennemkørsel ved at etablere en spærrebom på tværs af Ankersgade ud for Schleppegrellsgade. Argumentet for dette arrangement, som ville have gjort Ankersgade blind, var, at der blev kørt for stærkt gennem gaden, hvilket var til fare for kvarterets børn. Men daværende rådmand Olaf P. Christensen argumenterede mod bommen ved at henvise til en trafikundersøgelse, der viste, at kun 15 pct. af den gennemkørende trafik ikke havde ærinde i kvarteret. Beboerne blev derfor ikke imødekommet.

Vejen op fra banegraven

Hvorvidt dette tema igen kommer på dagsorden må så vise sig. Under alle omstændigheder får trafikken i hvert fald i den vestlige ende af Ankersgade en ny dimension, når den nyanlagte Værkmestervej, der med indkørsel ved Spanien i første omgang føres frem til Frederiksbro ved hjælp af den omdiskuterede rampe, i løbet af de næste par år fortsætter til Ankersgade for at blive tilsluttet Søndre Ringgade tæt ved Ringgadebroen. Et projekt, der ifølge den seneste lokalplan skal være gennemført inden udgangen af 2004, og som blandt andet vil indebære, at forbindelsesvejen fra bunden af banegraven skal udligne en niveauforskel på en halv snes meter for at komme op på Ankersgade. Det skal blive interessant at se hvilke løsninger, de kommunale teknikere fra stadsarkitektens kontor i den sidste ende finder frem til.

Ankersgade er beliggende i bunden af et kvarter, hvis gader i vid udstrækning er opkaldt efter danske officerer, der udmærkede sig i de to krige mod Slesvig-Holsten og Preussen. I 1864 trak den danske hær sig efter rømningen af Dannevirke tilbage til Dybbøls skanser. Her holdt man trods mangelfuld beskyttelse stand mod den preussiske overmagt, inden tilbagetrækningen fortsatte til Als. Dybbøl skanser har siden stået som nationalt symbol, og det var her kong Chr.X sammen med sønderjyderne fejrede genforeningen i 1920. Blandt de officerer, der udmærkede sig i forsvaret af Dybbøl, var Johan Anker (1837-76), der blev taget til fange af preusserne.

Ny færgehavn kan ikke genskabe fordums storhed

Udover at være et kontroversielt tema må færgernes fremtidige placering i havnebilledet affinde sig med at stå i skyggen af de ruter, som gennem århundreder befordrede folk til Kalundborg og København

Færgeruternes fremtidige placering i det samlede havnebillede er et tema, der indgår i den plan, som den ansvarlige magistrat netop har præsenteret byrådet for. Der er tale om et oplæg til en følelsesmæssig debat, der vil bringe andre end byrødderne på banen, fordi det inddrager noget så "ukrænkeligt" som udsigten fra den strandvej, der ikke uden grund betragtes som en af byens største naturmæssige attraktioner. At samme udsigt kan risikere at bliver antastet, foranledigede forleden denne avis til på lederplads at tale om vansiring.

Såvel udnyttelsen af det bynære havneareal som morgendagens færgeterminal er derfor noget, der i de næste år vil blive både sagt og skrevet romaner om. Men anderledes kan det ikke være, når øvelsen går ud på at tilgodese såvel erhvervsmæssige som rekreative hensyn. At interesserne ikke umiddelbart kan betegnes som sammenfaldende, behøver ikke at udelukke en løsning, som Århus i et langsigtet perspektiv kan være tjent med. Visionerne skulle af samme grund komme til at friste gode kår.

Men uanset hvad der i den sidste ende måtte blive besluttet, så turde det være fastslået med indtil vished grænsende sikkerhed, at fremtidens færger ikke kommer til at lægge til ved Europa Plads – som det ellers har været tilfældet gennem århundreder. Også før samme plads reelt eksisterede. For at blive ved færgerne er det vanskeligt at komme uden om en konstatering af, at Århus ikke længere indtager den position, som placeringen på Danmarks-kortet ellers berettiger til, og som også er blevet bekræftet i historisk sammenhæng. Når dette forhold har ændret sig – og ikke til det bedre – refererer det primært til et ændret trafikmønster, der har gjort sig gældende siden Storebæltbroens indvielse, som på afgørende vis brød med samme mønster. Hertil kan føjes, at tidsfaktoren i dag spiller en ret afgørende rolle for bilister – uanset om disse er ude i et erhvervs- eller turistmæssigt ærinde.

Tidsfaktoren dengang og nu

Men nogle har trods alt bedre tid end andre, og selskabet Mols-Linien A/S, der i dag behersker færgetrafikken til og fra Århus, tilstræber at tilgodese alle kun-

Gennem et helt århundrede var det et dagligt tilløbsstykke, når færgen fra København lagde til kajs i Århus

demæssige hensyn. Det er baggrunden for, at personvogne og busser kan blive befordret til Sjællands Odde på et god time, mens kombifærgerne Maren og Mette Mols med Kalundborg som destination primært udgør en fragtrute, som også tager passagerer. Den mere beskedne position, sidstnævnte rute i dag indtager i det samlede trafikbillede, er egnet til at vække sentimentale følelser hos det ældre klientel, som erindrer "bedre tider" på turen over Kattegat. At sejlads mellem Århus og Kalundborg er naturbetinget i henhold til landets geografi og derfor har en lang historie, der kan føres helt tilbage til det 11. århundrede, fremgår af Adam af Bremens kirkehistorie. At søvejen helt frem til midten af 1800-tallet udgjorde den foretrukne befordring, skal ses i sammenhæng med, at det var mere behageligt at sejle end at være henvist til ukomfortable diligencer, som stred sig frem på hullede og mudrede veje. Jernbanens etablering ændrede ved sidstnævnte forhold, men gjorde ikke behovet for søtransport mindre.

Men forholdet til tidsfaktoren var anderledes dengang. For de smakker, som sejlede mellem Århus og Kalundborg, var afhængige af vejr og vind. I medvind kunne turen klares på nogle få timer. Men den kunne under ugunstige forhold også tage et par dage. Faste afgangstider eksisterede heller ikke. Hvis skipperen ikke

var tilfreds med passagerantallet, ventede han til smakken var tilpas fyldt op. I det hele taget var det ikke problemløst at rejse fra den ene ende af landet til den anden. Det kunne den senere kontorchef i Nationalbanken, W. Kornerup, tale med om. Da han den 5. december 1840 skulle tiltræde en ny stilling som kontorassistent i Århus, måtte han køre hele natten i diligence fra København for at nå en morgenfærge i Kalundborg. Ved afgangen herfra gjorde han den ubehagelige opdagelse, at han havde glemt sit pas, hvilket var påkrævet, selv om man kun rejste indenlands. Hans eneste mulighed for at få dette forhold bragt i orden var derfor at opsøge den lokale byfoged, men kontoret var den morgen kun bemandet med en kontorist, der ikke havde kompetence til at udstede pas. Den uheldige Kornerup måtte derfor haste ned til skibet, hvor kaptajnen var så imødekommende at se gennem fingre med det manglende pas.

Kapitlet Hurtig-Marie

Allerede nogle år forinden, nærmere betegnet i 1827, var den første hjuldamper med navnet "Dania" blevet indsats på Kalundborgruten. Den blev i 1853 afløst af "Gerda", der imponerede ved at klare turen på fire timer. Når ruten alligevel blev indstillet helt frem til 1875, skulle forklaringen søges i etableringen af jernbanen mellem København og Korsør. Det forhold ændrede sig først, da også Kalundborg blev omfattet af jernbanenettet. Fra 1892 blev overfarten overtaget af DFDS, der indsatte "Vesta" i en daglig afgang, som bidrog til at styrke forbindelsen i folks bevidsthed.

Denne udvikling fortsatte efter at DSB havde overtaget Kalundborg-turen i 1914. DSB indsatte i 1931 og 33 motorfærgerne "Kalundborg" og "Jylland", der begge kunne tage 1.200 passagerer og 30-40 biler. For at få plads til køretøjerne var der for første gang indrettet bildæk, som repræsenterede en nyskabelse. Hidtil havde bilerne måttet hejses om bord. Da landet sammen med det øvrige Europa var kommet på fode efter verdenskrigens trængsler, oplevede rejselysten et betydeligt opsving, der betød udbygning af færgelejet i Århus og indsættelse af nye færger til imødekommelse af den øgede biltrafik. 1960 blev et skelsættende år for havnen med etablering af hurtigruten mellem Århus og Kalundborg. Den moderne færge "Prinsesse Anne-Marie", der i folkemunde kom til at hedde Hurtig-Marie, hentede en tidsmæssig gevinst ved ikke at lægge til ved Samsø. Det betød allerede i det første år en fordobling af passagertallet til en halv million. I 1965 nåede man op til en million rejsende og 200.000 biler i kraft af indsættelsen af søsterfærgen "Prinsesse Elisabeth".

Det nordiske intermezzo

Der var i det hele taget tale om en epoke præget af højkonjunkturer, der skabte samfundsmæssige omvæltninger, som også kom til udtryk i trafikal henseende. Det var blandt andet baggrunden for, at Århus også blev international færgehavn. Samme år som etableringen af hurtigruten til Kalundborg stod det svenske rederi bag oprettelsen af en rute til Halmstad. Færgen "Prins Bertil" henvendte sig til både person- og lastbiltransport. Senere blev ruten udbygget til også at lægge til i København. Men selv om interessen for

at benytte denne rejsevej til Sverige var upåklagelig, blev Halmstad-forbindelsen alligevel et kortvarigt kapitel i århusiansk sammenhæng. Allerede i 1966 besluttede rederiet sig for at flytte de jyske aktiviteter til Grenå.

Heller ikke forbindelsen til DA-NO-linien til Oslo, som det norske rederi Jens G. Hagen stod bag fra 1961, blev et varigt kapitel. Der blev lagt ud med færgen "Holger Danske", og i kraft af voksende passagertal skabte færge nr. 2, "Terje Vigen", en halv snes år senere grundlag for en daglig forbindelse. Men "Terje Vigen" blev fra 1974 alene på ruten, da rederiet besluttede at indsætte "Holger Danske" på en ny forbindelse mellem Frederikshavn og Oslo efter at DFDS havde trukket sig tilbage fra denne rute. Da oliekrisen satte ind i samme periode, kom det til gå ud over Århus-Oslo-forbindelsen. "Terje Vigen" var dyr i drift, hvilket fik rederiet til at opprioritere den kortere vej fra Frederikshavn. Selv om både et svensk og et tysk rederi forsøgte at videreføre ruten, lod udviklingen sig ikke vende, og i 1978 sejledes den sidste tur mellem Århus og Oslo. Hermed havde havnebyen Århus udspillet sin rolle som udgangspunkt for nordiske færgeruter, men der findes stadig århusianere, som sender "Prins Bertil" og "Holger Danske" en venlig tanke.

Giganterne Paars og Klim

Kalundborg-turen trivedes betydelig bedre, selv om konkurrencen på Kattegat skærpedes af nye ruter fra Grenå og Juelsminde. DSBs svar på udfordringen fra de private rederier var, at der i kraft af et medspil fra Folketinget, der ønskede at støtte de kriseramte danske værfter, blev afgivet bestilling på giganterne "Peder Paars" og "Niels Klim" som afløsning for prinessefærgerne. Indsættelsen af de to nye færger med en passagerkapacitet på 2.000 betød fra midten af 80'erne en fordobling af kapaciteten. "Peder Paars" og "Niels Klim" havde mange kvaliteter, som også blev værdsat af det rejsende publikum. At de to kæmpefærger alligevel kun fik en kort levetid i DSB-regi, vidner ikke om større dømmekraft eller overblik hos de politiske beslutningstagere, hvis inkonsekvens blev sat i relief. For i forlængelse af, at de to nye færger var indsat på Kalundborg-ruten, vedtog de samme politikere at anlægge Storebæltsbroen, hvilket ikke kunne undgå at påvirke det fremtidige færgebillede på Kattegat.

Ifølge Trafikministeriets prognoser ville Mols-linien, der var nået op på et par millioner rejsende om året, stå sig bedst i den skærpede konkurrence, mens Århus–Kalundborg måtte imødese en kraftig tilbagegang. Under indtryk af denne rapport besluttede DSB sig i 1991 for at sælge sine to flagskibe til Stena Line. I stedet blev to ombyggede fragtskibe, der fik navnene "Ask" og "Urd", indsat på ruten. Men den vanskelige omstillingsproces, der affødte en række tekniske problemer, kunne vanskeligt undgå at påvirke passagertallet. DSBs problemer gav private selskaber mulighed for at gå på strandhugst ved at etablere personbefordring med både af hydrofoil- og katamarantypen. I stedet for at tage konkurrencen op valgte DSB i den sidste ende at indgå et samarbejde gennem Scandlines. Men i dag er det Mols-linien, som behersker scenen, selv om ruten til Kalundborg set i historisk perspektiv frister en beskeden tilværelse.

De legendariske natfærger

Mens sejlads mellem Århus og Kalundborg altid har haft en naturlig sammenhæng med landets geografi, forholder det sig anderledes med søvejen mellem Århus og København. Kong Frederik VI høstede ikke de bedste erfaringer, da han i 1827 gjorde turen fra hovedstaden med sin nyerhvervede hjuldamper "Kiel". Undervejs var skibet tæt ved at gå på grund ved Anholt, og da det nåede til Århus, var det ikke muligt at anløbe den daværende åhavn, hvorfor kongen måtte lade sig ro det sidste stykke for at kunne tage mod folkets hyldest.

Den første færge, der samme år blev indsat på ruten mellem landets to største byer, hed "Jydland". som hurtigt afløstes af den nyere og bedre "Dania". Denne klarede turen på ca. 17 timer, men sejlede ikke i vintermånederne, fordi hjulene ikke kunne forcere isdannelser. Et tysk rederi forsøgte sig med en rute, der også lagde til i Flensborg på vej til Århus og København, men skibets flotte navn "Königin Caroline Amalie" modsvarede ikke de trange forhold ombord. Måske var det medvirkende til et århusiansk initiativ, der i 1865 under ledelse af storkøbmanden Hans Broge indbød til aktietegning i et nyt selskab. Allerede inden årets udgang kunne Dampskibsselskabet i Århus af 1865 indsætte færgen "Aarhus" på ruten. To år senere kom der et modspil fra Det forenede Dampskibsselskab (DFDS). Færgen "Dagmar" lagde på ruten København–London til i Århus. En fusion af de to selskaber stødte længe på modstand fra århusiansk side, men blev alligevel en realitet. Herefter stod der DFDS på ruten gennem det næste århundrede frem til den sidste sejlads i efteråret 1970. Færgerne "C.F. Tietgen" og "Hans Broge" , bygget i mellemkrigsårene, men senere moderniseret, blev ved til det sidste. Hvad der i mange år gjorde de to færger populære, var, at de sejlede i nattetimerne, således at passagerer med køjeplads kunne gå udhvilede i land, når færgerne ved 7-tiden om morgenen lagde til i Århus og København.

DFDS blev distanceret af udviklingen i form af nye og hurtigere forbindelser mellem landets to største byer. Men de to natfærger appellerer mere end 30 år efter, at de måtte give op, stadig til nostalgien.

Uanset hvor byens viise fædre m/k beslutter sig for at anlægge den fremtidige færgehavn i Århus, kommer man aldrig igen til at opleve den specielle atmosfære og den hektiske aktivitet, der herskede, når DFDS-færgen lagde til kajs tæt ved det centrale Århus.

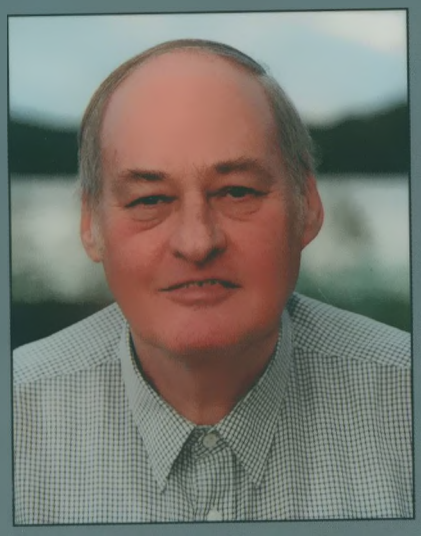

MOGENS WEINREICH, født i 1937 i Århus. Realeksamen fra N.J.Fjordsgades Skole med efterfølgende handelsuddannelse, inden overgangen til journalistik blev indledt med elevtid i Herning.

Sportsredaktør ved det århusianske dagblad "Demokraten" fra 1961-74. Herefter freelance-virksomhed med et bredt stofområde, der har omfattet de fleste genrer.

Selv om Mogens Weinreich har nået pensionsalderen, er journalistikken ikke lagt på hylden.

Da serien blev indledt i JP Århus i 1999, var det formodentlig hensigten, at den skulle have strakt sig over nogle måneder. Men "Kend din by" affødte så mange læser-reaktioner, at den lokalhistoriske gennemgang af mere end 200 gader, stræder og parker fik en levetid på fem år.

Under dette tidsforløb skortede det ikke på opfordringer til at udgive serien i bogform, og i kraft af et samarbejde mellem Morgenavisen Jyllands-Posten og Østjyske Hjemstavnsforening er projektet nu realiseret. Med den tilføjelse, at bogen "kun" omfatter 60 gader udvalgt af forfatteren Mogens Weinreich, s[illegible] sider af hjembyen Århus.

Bogens lokalhistoriske in[illegible] terens personlige iagttagel[illegible] behøver at deles af læsern[illegible]

hb ocv udl

46.4 Århus
Weinreich, Mogens
Kend din by

KASSERET
Odense Bibliotekerne
og Borgerservice

2 603 195 8

ODENSE CENTRALBIBLIOTEK
3496330934

ISBN 87-985681-5-9